

२१४
संगीत

Tanjore Saraswathi Mahal Series No. 34.

SANGITA DARPANAM
OF
CATURA DAMODARA

चतुर दामोदर विरचितम्
॥ सङ्गीत दर्पणम् ॥

MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES.

**PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY
of the
GOVERNMENT OF MADRAS.**

GENERAL EDITOR :

T. CHANDRASEKHARAN, M. A., L. T.,
Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

No. LXVI:

चतुर दामोदर विरचितम्
॥ सङ्गीत दर्पणम् ॥

முன்னுரை

சதுர தாமோதர பண்டிதர் என்பவரால் இயற்றப்பட்ட “ஸங்கீத தர்ப்பணம்” என்ற இந்த ஂளியீடு ஸரஸ்வதி மஹாலில் பத்திரமாகக் காப்பாற்றப்பட்டு வருகிற நான்கு பழைய சுவடிகளைக்கொண்டு வெளி யிடப்பட்டது. இது எல்லோராலும் ஒரு ஆதார நூலாக ஒப்புக் கொள்ளப்பட்டு வந்த போதிலும், திருப்திகரமான பதிப்பு ஒன்று இதுவரை வெளி வரவில்லை. அந்தக் குறை இந்தப் பதிப்பின் மூலம் தீரும் என்று நம்புகிறோம்.

இதன் பதிப்பாசிரியர் ஸங்கீத கலா சிகாமணி ஸ்ரீ கே. வாசுதேவ சாஸ்திரி நமது பழைய நூல்களில் தான் செய்த தீவிர ஆராய்ச்சியின் பயனை இந்த நூல் பதிப்பிலும் இங்கிலீஷ், தமிழ் முகவுரைகளிலும் பொதுமக்களுக்கு வழங்கியிருக்கிறார். இந்த முகவுரைகள் ஸங்கீத ஆராய்ச்சியில் ஈடுபட்டுள்ளோருக்கு நமது ஸங்கீத சாஸ்திரத்தின் சரித்திர வளர்ச்சியை நன்கு தெளிவுபடுத்தக்கூடியது. இவரது அரிய சேவைக்கு நமது நன்றி உரித்தாகும்.

இந்த நூலையும் இதுபோன்ற பல அரிய நூல்களையும் வெளி யிடுவதற்கு நமது அரசாங்கத்தார் செய்துவரும் பொருளுதவிக்கு நாம் என்றும் அவர்களுக்கு கடமைப்பட்டுள்ளோம்.

ஸரஸ்வதி மஹால்,)
15-8-52)

S. கோயாலன்,
கவுரவ காரியதரிசி

 n. ramanatha
Saraswathi Mahal Series No. 34

SANGITA DARPANAM OF CATURA DAMODARA

चतुर दामोदर विरचितम्
॥ सङ्गीत दर्पणम् ॥

Edited with Introduction and Notes

BY

Sangita kala Sikhamani

K. VASUDEVA SASTRI, B. A.,

Pandit for Research, Saraswathi Mahal, Tanjore.

Published by

S. GOPALAN, B. A., B. L.,

Secretary, for the Administrative Committee, Saraswathi Mahal, Tanjore.

1952

Price Rs. 3-0-0

16 ~~14~~ 17c. A3

PREFACE

This publication presents to the public the well-known classic "**Sangita Darpana**" of **Chatura Damodara**, edited with the help of four old manuscripts preserved in Saraswathi Mahal Library. Though this work is universally accepted as an authority on Music, especially in Northern India, no satisfactory edition of the work has been available to the public, and our publication is intended to supply the need for such an edition.

The Editor, **Sangita Kalasikhamani Sri K. Vasudeva Sastri**, has by his researches already thrown light on some of the obscure points in our ancient texts dealing with the essentials of melody and raga, and he has brought to bear his deep knowledge of the subject and his critical acumen in preparing this edition and the useful introductions in English and Tamil. These latter are likely to help research-students in understanding the history of the development of our music. Our thanks are due to him for his valuable services.

We are thankful to the Government of Madras for their timely grants that have enabled us to publish this and other valuable manuscripts of this Library.

Saraswati Mahal,
TANJORE.
15-8-1952. }

S. Gopalan,
Honorary Secretary.

GENERAL INTRODUCTION TO THE

Madras Government Oriental Series.

The Government of Madras took up for consideration the question of publication of the various manuscripts in different languages on subjects like Philosophy, Medicine, Science, etc., early in May 1948. Important manuscript libraries in the Madras Presidency were requested to send a list of unpublished manuscripts with them for favour of being considered by the Government for publication. The Honorary Secretary of the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore, alone complied with this request. This list as well as a similar list of unpublished manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, were carefully examined and a tentative selection of manuscripts suitable for publication was made. The Government in their Memorandum No. 34913/48-10 Education, dated 4-4-1949, constituted an Expert Committee with the Curator of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the Secretary, for the final selection of manuscripts suitable for printing and for estimating the cost of publication.

The following are members of the Committee :

1. Sri T. M. Narayanaswami Pillai, M A., B L.,
2. „ R. P. Sethu Pillai, B.A., B.L.,
3. „ C. M. Ramachandra Chettiar, B A., B L.,
4. Sri R. Krishnamoorthy, (Kalki)
5. Dr. N. Venkataramanayya, M.A., PH D.,
6. Sri M. Ramanuja Rao Naidu, M A., L.T.,
7. „ V. Prabhakara Sastri,
8. „ N. Venkata Rao, M A.,
9. „ H. Sesha Ayyangar,
10. „ Masthi Venkatesa Ayyangar, M.A.,
11. „ M. Mariappa Bhat, M.A., L.T.,
12. Dr. C. Achyuta Menon, B.A., PH.D.,
13. „ C. Kunhan Raja, M.A., D. PHIL.,
14. „ A. Sankaran, M-A , PH.D., L.T.,
15. Sri P S. Rama Sastri,
16. „ S. K. Ramanatha Sastri,
17. Dr. M. Abdul Haq, M.A., D. Phil. (Oxon),
18. Afzul-ul-Ulma Hakim Khader Ahamed,
19. Sri P. D. Joshi,
20. „ S. Gopalan. B.A., B.L.,
21. „ T. Chandrasekharan, M.A., L.T.

The members of the Committee formed into Sub-Committees for the various languages, Sanskrit, Tamil, Telugu, Kannada, Malayalam, Marathi and Islamic Languages. They met during the month of May, 1949, at Madras and Tanjore to examine the manuscripts and make a selection. The recommendations of the Committee were accepted by the Government in G. O. No. Mis. 2745 Education, dated

31—8—1949 and they decided to call these publications as the **“Madras Government Oriental Series,”** and appointed the Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the General Editor of the publications.

The following manuscripts have been taken up for publication during the current year:

“A” From the Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

TAMIL

1. Kappal Sattiram
2. Anubhava Vaidya Murai
3. Attanakolahalam
4. Upadesa Kandam
5. Colan Purva Pattayam
6. Konga Desa Rajakkal
7. Sivajnana Dipam
8. Sadasiva Rupam, with commentary.

TELUGU.

1. Sangitaratnakaramu
2. Aushadha Yogamulu
3. Vaidya Nighantu
4. Dhanurvidya Vilasamu
5. Yoga Darsana Vishayamu
6. Khadga Lakshana Siromani.

SANSKRIT.

1. Vishanarayaniyam
2. Bhargava Nadika
3. Hariharacaturangam
4. Brahmasutravrtti—Mitaksara
5. Nyayasiddhanta Thattvamrtam.

MALAYALAM.

1. Garbha Cikitsa
2. a. Vastulakshanam
b. Silpasastram
c. Silpavishayam
3. Mahasaram
4. Kanakkusaram
5. Kriyakramam

KANNADA.

1. Lokopakara
2. Rattamata
3. Asvasastram
4. a. Aushadhagalu
b. Vaidyavishaya
5. Sangitaratnakara
6. Supasastra.

ISLAMIC LANGUAGES.

1. Jamil-Al-Ashya
  2. Tibb-E-Faridi
  3. Tahqiq-Al-Buhran
  4. Safinat-Al-Najat.
-

"B" From the Tanjore Maharaja Serfoji's
Sarasyathi Mahal Library, Tanjore.

TAMIL.

1. Sarabhendravidya Murai (Diabetes)
2. Do. (E N. & T.)
3. Konkanarsarakku Vaippu
4. Tiruccirrambalakovaiyar with Padavurai
5. Sarabhendra Vaidya Murai—
(Anæmia & Jaundice)
6. Talasamudram
7. Bharatam
8. a. Pandikeli Vilasa Natakam
b. Pururava Cakravarti Natakam
c. Madana Sundara Vilasa Natakam
9. Percy Macqueen's Collection in the Madras
University Library on Folklore
10. Ramaiyan Ammanai
11. Sarabhendra Vaidya Murai — (Asthma,
Cough and other lung diseases)

TELUGU.

1. Kamandakanitisaramu
2. Taladasapranapradipika
3. Raghunatha Nayakabhyudayamu
4. Rajagopala Vilasamu
5. Ramayanamu by Katta Varadaraju

MAHRATHI.

1. Natyasastrasangraha
2. a. Folk Songs

- b. Dora Dharun Veni Paddhati
- c. Asvasa Catula Dumani
- 3. Pratapasimhendra Vijaya Prabandha
- 4. a. Sarabhendra Tirthavali
- b. Lavani
- 5. Devendra Kuravanji
- 6. Bhakta Vilasa
- 7. Sloka Baddha Ramayana

SANSKRIT.

- 1. Asvasastra with Tricolour Illustrations
- 2. Rajamrganka
- 3. Ananda Kandam
- 4. Ayurvedamahodadhi
- 5. Gita Govinda Abhinaya
- 6 a. Colacampu
- b. Sahendra Vilasam
- 7. Dharmakutam-Sundara Kanda
- 8. Jatakasara
- 9. Vishnutattvanirnaya Vyakhya
- 10. Sangita Darpanam
- 11. Bijapallavam

It is hoped that the publication of most of the important manuscripts will be completed within the next four years.

Some of the manuscripts taken up for publication are represented by single copies in the Library and consequently the mistakes that are found in them could not be corrected by comparing them

with other copies. The editors have however, tried their best to suggest correct readings. The wrong readings are given in round brackets and correct readings have been suggested in square brackets. When different readings are found, they have been given in the foot-notes except in the case of a few books, in which the correct readings have been given in the foot-note or incorporated in the text itself.

The Government of Madras have to be thanked for financing the entire scheme of publication although there is a drive for economy in all the departments. My thanks are due to the members of the Expert Committee who spared no pains in selecting the manuscripts for publication. I have also to thank the various editors, who are experts in their own field, for readily consenting to edit the manuscripts and see them through the press. The various presses that have co-operated in printing the manuscripts in the best manner possible also deserve my thanks for the patience exhibited by them in carrying out the corrections made in the proofs.

MADRAS, }
1951. }

T. CHANDRASEKHARAN,
General Editor.

Introduction

'Sangita Darpanam' or the 'Mirror of Music' is a comprehensive treatise on all the chapters of Music including Dance, written by 'Chatura Damodara Pandita', about the 16th century. The author belonged to a family versed in Sangita and Sahitya. His father, Lakshmidhara is the author of the well-known commentary called 'Scutiranjani' on 'Gita Govinda' of Jayadeva. Lakshmidhara refers to some of the text books on music that were extant in his time but now lost, and he appears to have written a treatise himself on Bharata Sastra. He belonged to Cherukuri in the Guntur District, and was a Court poet of Tirumalairaya (1570-73) of Vijayanagar. Born in such a family, Damodara soon acquired sound scholarship and mastery over Music and Dance. From the fact that Damodara was patronised by the Moghul Emperor, Jehanghir, we can conclude that our author had won wide renown as an authority on Music and Dance. It is probable that the name 'Chatura' attached to his name is an honorific title, although it is equally probable that it is a family name revived by him.

Damodara had thus excellent opportunities for acquainting himself with the musical modes of the South and of the North. The author has given in this book a clear and complete picture of the Sangita Sastra and Sampradaya that was in vogue in his days. It must first be remembered for understanding this work in its historical setting, that this work belongs to the period of revival or renaissance of our arts, after their complete oblivion, during the dark period in South India between 1300 and 1400. The exact manner in which our artistic tradition was broken, and broken irretrievably in the 14th century, has yet to be found out. But it is a fact that in every branch of our culture, we notice a complete break in the tradition during this period, so much so that those like Vidyaranya who sought to recover and revive

the lost tradition found themselves at a loss to understand fully the standard texts of the pre-dark period. In the realm of art, the practice that was still found to be living in the stray corners of the country was patiently gathered together and make-shift rules newly coined to preserve it. In Music, Sangita Ratnakara, the standard text - book of Sarngadeva written about 1200 A. D., had collected and presented in clear terms, the practice and theory available from the best traditions and all texts of ancient and later times. There were also half a dozen commentaries on this standard text book. But with all this help, Sarngadeva's book could not be followed by many of the musicians of the 15th and 16th centuries. We find to our surprise that such responsible authors like 'Govinda Dikshita' and 'Raghunatha Bhoopati' of Tanjore have, after colossal efforts made to understand the theory of Raga-formation in the 'Ratnakara', had not hesitated in their despair, to characterise the classic of Sarnga Deva as 'lakshya lakshana viruddha', 'the practice and theory contradicting each other.

In this atmosphere of doubt and uncertainty, our author has chalked out a clear path for himself. He has presented whatever was useful or clearly intelligible in Sarngadeva, his predecessors and successors, and presented the theory and practice of Music in the clearest possible language.

The subject begins with Swaras or musical notes. This chapter deals with the formation of 'Swaras' from 'Srutis' or simple sounds, the natural swaras and their 'modified forms, and their organic groups called 'Gramas'. The chapter closes with closed curves or Murchhanas, which are the bases of the chhaya of Ragas. The matter in this chapter is all taken practically from 'Sangita Ratnakara', but in the hands of our author the subject has gained in lucidity.

The second chapter deals with the Ragas, their formation, their classification and their essential characteristics. Here the scientific approach to the subject found in Sangita Ratnakara has not been fully followed. The formation of Ragas

from Jaatis or Parent Ragas is not dealt with for the reason that it has ceased to be intelligible.

According to Sangita Ratnakara, ragas are formed from parent ragas called 'Jaatis' which again are formed from moorchhanas in obedience to the rules of melody enunciated in the texts. The Ragas are classified into 'Marga' or those which are true to the rules of science and 'Desi' or provincial variations of the Margaragas. The Marga ragas are again classified into 'Grama ragas', 'Ragas' and 'Uparagas'. Desi ragas are derived from these Marga ragas and are called 'Raganga' and 'Upanga' ragas. Mid-way between the Marga and Desi ragas there are certain modifications of the Grama-ragas which obey most if not all the rules of melody. These are called 'Bhasha' ragas. They are again subdivided into three groups called respectively Bhasha, Vibhasha and Antarabhasha. From these Bhasha ragas also some Desi ragas take their origin and they are called 'Bhashanga' ragas. This is the classification as found in Sangita Ratnakara.

In Sangita Darpana, the origin of ragas and their classification as found in Sangita Ratnakara are completely ignored, and the account that is found in Tantra works and followed in 'Ragarnava', 'Someswara' and 'Hanumat Bharata', is followed. According to this system, six male ragas were first born and from them their derivatives called poetically 'Raginis' (their better-halves). There are slight differences in the choice of the Ragas and Raginis according to these three authorities. But the general plan is the same. Having given this classification, the author of Sangita Darpana then deals with the chief characteristics of the ragas then in vogue either in practice or in well-understood texts.

In dealing with the characteristics of particular ragas, however, some of the features that determine the emotion and chhaya of the raga as found in Sangita Ratnakara are mentioned by our author. Those features are (1) the Moorchhana from which the raga is formed (2) its Vadi and Samvadi, its

Graha, Nyasa and Apanyasa (3) the 'Varna' in which the raga form presents itself, whether it is in 'Arohi' (ascent), Avarohi (descent) or 'Sanchari' (mixed ascent and descent) and (4) that particular variety of static melody or Sthayi Varna among its seven varieties in which the raga form is presented. In the Sangita Darpana, an indication of the principal sanchara is given as also the Moorchhana, Graha, Amsa, and Nyasa of each Raga. But the particular variety of Vikrita swaras which figure in particular ragas is not mentioned. This latter analysis which as a last resort the writers of the renaissance developed into the 'Mela' system of the South had not evidently been fully formulated in the time and locality of our author. In addition to the principal sanchara, we find a poetic personification of Ragas and Raginis embodied in graphic descriptions. These poetic descriptions are found in many other works which are now extant in Northern India.

Pictures of Raga and Ragini are favourite items in the picture galleries of North Indian Princes and nobles. It is this feature of Sangita Darpana which has made it a favourite text-book in Northern India.

The third or miscellaneous chapter deals with the merits and defects of music and musicians, their voice and mannerisms.

The fourth chapter deals with musical instruments. A judicious selection is made from the copious details found in Sangita Ratnakara and legitimate space is given to the more important instrument then in use, namely, Veena and Mrdanga.

The fifth is the chapter dealing with varieties of musical composition o 'Prabandhas' as they are called. Here also a selection is made of some of the less obsolete forms which in the opinion of the author were likely to survive out of the 200 and odd forms of composition and their numerous subdivisions that are fully described in Sangita Ratnakara. But even the limited hopes of the author of Sangita Darpana have been

frustrated by time, and we have now neither in South India nor in the North any of the forms of the compositions mentioned in these text-books. Forms that came into vogue without the aid of text book writers have now become very popular both in South India and in the North, and the question of tracing these forms to their historical beginnings will, it is feared, ever remain an unsolved problem. The 'Drupad', the 'Khayal', the 'Tumri' and the 'Tappa' present problems regarding their origin which are as difficult to solve as the 'Kirtans', 'Varnas', 'Padas' and 'Javalis' of South India.

The sixth chapter deals with the Talas. A very clear description of the ten principal features of the Talas known as 'Dasapranas' is given including a full description of Prastara and the mathematical short-cuts connected with it. The 108 talas described in Sangita Ratnakara are faithfully reproduced and additional talas still extant in his days are also given. It is in the additional talas that there is a marked difference between the two rescentions of the work available in the Saraswati Mahal Library. Whatever was found intelligible in both the rescentions has been included in this edition.

The Last chapter dealing with 'Nritya' or Dance with Abhinaya, and 'Nritya' or pure Dance is the most valuable chapter of this work. All the extant practice and theory have been succinctly summarised here in short compass. Clarity combined with brevity is its charm. The high esteem which the author and his work very soon attained among Natyacharyas is evidenced by the fact that 'Darpana Sammati' or parallel quotations from Sangita Darpana are relied on in text-books of Natya written in the early part of the 17th century. 'Sangita Makaranda' written about 1640 A.D. by Vedaśuri, the Natyacharya in the court of Shaji, the father of Sivaji the great, gives such quotations in support of every statement made by the author.

This edition is based on four manuscripts of the work, two of palm leaf and two in paper. Of the two palm leaf

manuscripts, one is in Telugu script (B 11500). Though it is in good condition, it stops with the first four chapters. The other palm leaf manuscript (B, 11499) is in Grantha characters and is full, though some of the leaves in the middle have been damaged. It is from this manuscript that the additional talas have been taken. Of the two paper manuscripts one is extremely old and breaks to pieces at the mere touch. It is full and the version is satisfactory. The other manuscript is a recent copy from some original now lost but it is all a heap of blunders, though it is full. The work of editing has necessarily been rather difficult. But it is some satisfaction that an edition based on fairly old manuscripts from more than one tradition is now appearing before the public.

A few head-notes in English and Tamil are given as a help to students who have a working knowledge of Sanskrit and require help in understanding the technology. It is hoped that students of music will find this edition useful.

Saraswati Mahal, }
TANJORE.
15-8-1952

K. Vasudeva Sastri,
Editor.

முகவுரை.

‘ஸங்கீத தர்ப்பணம்’ என்ற பெயர் புனைந்த இந்நூல் ‘சதுர தாமோதர பண்டிதர்’ என்பவரால் 16-ம் நூற்றாண்டின் எழுதப் பட்டது. இதில் நர்த்தனம், அபிநயம் உள்பட சங்கீதத்தின் எல்லாப் பகுதிகளிலும் அக்காலத்தில் வழங்கிவந்த சாஸ்திரம், சம்பிரதாயம் இரண்டும் பூர்ணமாகவும், தெளிவாகவும் விவரிக்கப்பட்டுள்ளன. அக்காலத்தில் ஹிந்துஸ்தானி சங்கீதம், கர்நாடக சங்கீதம் என்ற பாகுபாடு தற்காலத்தில் உள்வதுபோல் அவ்வளவு நன்றாக ஏற்படவில்லை. நமது ஆசிரியர் ஆந்திர தேசத்தில் பிறந்து, பிறகு டில்லியில் ஜிஹாங்கீர் சக்கரவர்த்தியால் ஆதரிக்கப்பட்டவராகத் தெரிகிறது. ஆகையால் அந்தக் காலத்தில் தென்னாட்டிலும், வட நாட்டிலும் இருந்துவந்த சங்கீத சம்பிரதாயங்கள் பூராவும் அவருக்கு நன்றாக அறிந்து கொள்வதற்கான வசதி ஏற்பட்டிருக்கிறது. இவர் சாஸ்திரத்திய சங்கீத நிபுணர்களின் பரம்பரையில் பிறந்தவர். இவருடைய தகப்பனர் ஜயதேவருடைய கீதகோவிந்தத்திற்கு மிகவும் விஸ்தாரமாக ‘சீருதி ரஞ்சனி’ என்ற பெயருடன் ஓர் விபாக்கியானம் எழுதிய ‘லக்ஷ்மீதார்’ என்பவர். அன்னர் அந்த விபாக்கியானத்தில் பல சங்கீத நூல்களைப்பற்றிப் பிரஸ்தாபித்திருக்கிறார். ‘ராகநிபிகை’, ‘ரங்கலக்ஷ்மீ விலாசம்’, ‘வாமதேவீயம்’, ‘பரதாப மகாராஜாவால் எழுதப்பட்ட ‘சங்கீத சூடாமணி’, இவை அவரால் பிரஸ்தாபிக்கப்பட்ட நூல்கள். இவர் மேலும் ‘ருதுகீர்டா விவேகம்’ என்ற ருதுவர்ணனை க்ரந்தத்தையும், ‘பரத சாஸ்திர க்ரந்தம்’ ஒன்றையும் இயற்றியிருக்கிறார். லக்ஷ்மீதார் குண்டுர் ஜில்லாவில் ‘செருகூரு’ என்னுமிடத்தில் வாழ்ந்து வந்ததாகத் தெரிகிறது. விஜயநகர மன்னராகிய திருமலையர் (1570-1573) இவரை ஆதரித்திருக்கிறார். ஆகையால் தாமோதரருடைய காலம் 16-ம் நூற்றாண்டின் இறுதியும் 17-ம் நூற்றாண்டின் முற்பகுதியுமாகும்.

கர்நாடக, ஹிந்துஸ்தானி பாணிகளின் வரலாறு

நமது ஆசிரியர் எழுதியிருப்பது கர்நாடக சம்பிரதாயமா ஹிந்துஸ்தானி சம்பிரதாயமா என்பது அடுத்த கேள்வி. இதற்

குச் சரியான விடையளிக்க வேண்டுமானால் ஹிந்துஸ்தானி, கர்நாடகம் என்ற இரு சம்பிரதாயங்களும் தொன்றுதொட்டு இருப்பவைகளா அல்லது சமீபத்தில் உண்டானவைகளா? அப்படியானால் எப்பொழுது எவ்விதம் உண்டாயின? என்பதை ஆராய வேண்டும்.

நமது பழைய சங்கீத நூல்களில் நமது பாரத தேசத்திலேயே நாட்டுக்குநாடு மக்களின் ருசி சிறிது சிறிது மாறுபாடுடையதாகவே வளர்ந்து வந்திருக்கிறது என்று சொல்லப்படுகிறது. இதைக் கவிதையில் 'ரீதி' எனவும், இசையில் 'கீதி' எனவும், நாளத்தில் 'மார்க்கம்' எனவும், நாடக இயலில் 'வ்ருத்தி' எனவும் பெயரிட்டிருக்கிறார்கள். ஆனால் தென்னாட்டுப் பாணி, வடநாட்டுப் பாணி என்ற இந்தப் பாகுபாடு பதின்மூன்றாவது நூற்றாண்டு வரையில் இருந்ததாகத் தெரியவில்லை.

10-வது நூற்றாண்டுக்குப் பிறகு வட நாட்டிலுள், 13-வது நூற்றாண்டுக்குப் பிறகு தென்னாட்டிலும் படை யெடுத்தவர்கள் நமது பொருட் செல்வங்களோடு நில்லாமல், கலைச் செல்வங்களையும், கலைஞர்களையும் நமது ராஜதானிக்குப் பலவந்தமாக இட்டுச் சென்றார்கள் என்று தெரிகிறது. அங்கே அவசியம் மகமாற்றம் ஏற்படுமென்று பயந்த கலைஞர்கள் தங்கள் கலை அறிவை மறைத்தும், கலை நூல்களை எரித்தும், புதைத்தும் வந்ததினால் நமது கலைகள் பெரும்பாலும் அழிந்தபோயின. 14-வது நூற்றாண்டுக்குப் பிறகு தென்னாட்டில் அமைதி நிலவி, விஜய நகர மன்னர்களாலும் அவர்கள் மந்திரியாகிய வித்யாரணபர் முதலியவர்களாலும், மறைந்த நமது சாஸ்திரங்களும், கலைகளும் புத்தியிர் பெற்று எழுந்தன. ஆனால் சம்பிரதாயங்கள் இடையே கத்தரிக்கப்பட்டுப் போனதால் பழைய நூல்களில் பல பகுதிகளும், அவற்றை அப்பி யாசம் செய்யும் முறையும், புத்தியிர் அளிக்க முன்வந்தவர்களுக்கு விளங்கவில்லை. ஒவ்வொரு சாஸ்திரத்திலும், கலையிலும் அரைகுறை சம்பிரதாயங்களை ஆதாரமாகக்கொண்ட பல புதிய முறைகள் தோன்ற ஆரம்பித்தன. சங்கீதத்தில் பழைய

நூல்களாகிய நந்திகேச்வர சம்ஹிதை, பரதர் நாட்டிய சாஸ்திரம், மதங்கர் ப்ருஹத்தேசி, தத்திலம் முதலியவைகளும், அவற்றைத் தொகுத்த சங்கீத ரத்னாகரம் என்னும் நூலும், ஆகமங்களிலும், புராணங்களிலும் உள்ள பகுதிகளும் இருந்து வந்தன. இவைகளில் ராகங்களின் சாயைக்கு ஆதாரமாக (1) மூர்ச்சனைகளையும், மூர்ச்சனைகள் பிறந்த ஷட்ஜகிராமம், மத்யக்ராமம் என்ற இருவகை ஸ்வரத் தொகுதிகளையும் (2) வாதிசம்வாதிகளையும் (3) அம்ச, நியாஸ, க்ரஹ ஸ்வரங்களையும் (4) ஸ்தாயிஸ்வரக்கார்வைகள் ஏழு வகையின் விசேஷத்தையும் (5) ஆரோஹி, அவரோஹி வர்ணங்களில் எதில் ராகப் பிரகாசம் ஏற்படுகிறது என்பதையும் தெரிந்து எழுதியிருக்கிறார்கள். ராகங்களுக்கு ஆதாரமான தாய் ராகங்கள் போன்ற 'ஜாதி' களைப் பற்றியும் விவரித்திருக்கிறார்கள். ஆனால் சம்பிரதாயம் சிதறிப்போன காரணத்தினால் இப்பகுதிகளையெல்லாம் பிற்காலத்தில் தெளிவாக அறிந்து அப்பிராசம் செய்ய முடியவில்லை. ராகங்களே ஆங்காங்கு நாட்டின் பல பகுதிகளில் ஒதுங்கியிருந்தன. அவைகளைத் தேடி ஒரு உருவுக்குக் கொண்டுவருவதே ஒரு அரிய சாதனையாயிற்று. இந்தத் தொண்டில் வித்யாரண்யரே பங்கெடுத்துக்கொண்டு 'ஸங்கீத ஸாரம்' என்ற நூலை எழுதியதாகத் தெரிகிறது. அந்நூல் இப்போது கிடைக்கவில்லையாயினும் 16-ம் நூற்றாண்டில் தஞ்சை மன்னர் ரகுநாத நாயக்கர், அவர் மந்திரி கோவிந்த தீக்ஷிதர் இவர்கள் இயற்றிய 'சங்கீத ஸாநா' என்னும் நூலில் அதைப் பற்றிச் சில குறிப்புகள் கிடைக்கின்றன. வித்யாரண்யர் முயற்சியால் 50 ராகங்கள் நிச்சயமான உருவத்துடன் தேடிச் சேர்க்கப்பட்டதாகத் தெரிகிறது. ஆனால் அவை தென்னாட்டின் பல பகுதிகளிலிருந்து கிடைத்ததால் அவைகளின் சாயைகளுக்கும் பழைய நூல்களில் அதே பெயரில் விவரிக்கப்பட்ட ராகங்களின் சாயைகளுக்கும் மாறுபாடுகள் இருந்தன. பழைய நூல்களில் விவரிக்கப்பட்ட லக்ஷணங்களை இவற்றிற்குத் தெரிந்தெழுதுவது முடியாத காரியமாகப் போயிற்று. ராகங்களின் உருவத்தைக் காப்பாற்றுவதற்காக ஏதாவது ஒர் ஏற்பாடு செய்யவேண்டியது அவசியமாயிற்று. வினையைக்கொண்டு ராகங்களில் உபயோகப்

படும் விக்ருத ஸ்வரங்களையும் அவற்றின் ஆரோஹண அவரோ ஹண வரிசையையும் நிச்சயித்தனர். ஒரே விதமான விக்ருத ஸ்வரங்களையுடைய ராகங்களைத் தொகுதியாகச் சேர்த்தனர். ஒவ்வொரு தொகுதிக்கும் 'மேளம்' என்ற புதிய பெயரிட்டு ஒவ்வொரு தொகுதியிலும் ப்ரசித்தமான ராகத்தின் பெயரை அந்தந்த மேளத்திற்கு இட்டனர்.

இவ்வாறாக வித்யாரண்யரால் விவரிக்கப்பட்ட 50 ராகங் களும் 15 மேளங்களாகத் தொகுக்கப்பட்டன. அம்முறையைப் பின்பற்றியே விஜயநகர ராஜ்யத்தில் மந்திரியாக இருந்த ராம அமாத்யர் மேளங்களை இருபதாகத் தொகுத்தார். அவருக்குச் பிந்திய காலத்தவராகிய தஞ்சை மன்னர் ரகுநாத நாயக்கரும் அவருடைய மந்திரி கோவிந்த தீக்ஷிதரும் வித்யாரண்யருடைய 15 மேளங்களையே பின்பற்றினர். புதிது புதிதாக நாட்டின் பல பகுதிகளிலும் ஒதுங்கிக்கிடந்த ராகங்கள் கண்டுபிடிக்கப் பட்டு வந்ததினால் மேளங்களின் எண்ணிக்கை வரவர அதிகரித் தது. ராகங்களில் உபயோகிக்கப்பட்டுவரும் ப்ரசுருதி விக்ருத ஸ்வரங்கள் எல்லாவற்றையும் நிச்சயமாகக் கணக்கிட்டு அவற் றைக்கொண்டு எத்தனை தொகுதிகள் ஏற்படக்கூடும் என்பதை ப்ராஸ்தார (Permutation and Combination) முறையில் கணக் குப் பார்க்க ஆரம்பித்தனர். அப்படிப் பார்க்கையில் ஒரு ஸ்தாயி யில் 12 ஸ்வர ஸ்தானங்கள் அமைக்கப்பட்ட வீணையை ஆதார மாகக் கொண்டு அப்பன்னிரண்டு ஸ்தானங்களிலும் 12 ஸ்வரங் களும், அவற்றுள் நான்கு ஸ்தானங்களில் ஒவ்வொன்றிலும் இரண்டு ஸ்வரங்களும் உண்டாகின்றன என்று வைணிக நிபுணர் கள் தீர்மானித்தனர். இந்த 16 ஸ்வரங்களைக்கொண்டு 72 மேளங் கள் ஏற்பட்டலாமென்று நிச்சயித்தனர். இந்த ஏற்பாட்டை வகுப்பதில் முதல் ஸ்தானம் வகித்தவர் தஞ்சை மந்திரி கோவிந்த தீக்ஷிதரின் புதல்வராகிய 'வேங்கடமகி' என்னும் வைணிகர். இவர் ராகங்களுக்குப் பல கீதங்களை அமைத்து ப்ரசித்தி பெற்றவர். ஆனால் இவர் தொகுத்த 72 மேளம் என்ற ஏற்பாடு இவர் காலத்திலும் பிறகு சுமார் 100 வருஷங்கள் வரை

யிலும் கையாளப்படவில்லை. இவரே தனது 'சதுர் தண்டிப் பரகாகிகை' என்னும் நூலில் ராகங்களுக்கு லக்ஷணம் கூறும் போது 72 மேளம் என்ற ஏற்பாட்டுக்கு முக்கியத்வம் கொடுக்காமல், வித்யாரண்யர், கோவிந்த தீக்ஷிதர் இவர்களுடைய வழியையே பின்பற்றி 19 மேளங்களை ஆதாரமாகக்கொண்டு ராகங்களின் லக்ஷணங்களை விவரித்திருக்கிறார். இவருக்கு சுமார் 50 வருஷங்களுக்குப் பிந்தியவராகிய தஞ்சை ஸகாஜி மன்னர் ராக லக்ஷணங்களைப்பற்றித் தனது ஆஸ்தான வித்வான்களின் அபிப்பிராயங்களைத் தனித்தனிபே தெரிவிக்கும்படி ஏற்பாடு செய்து, அவற்றுள் 10 வித அபிப்பிராயங்களை 10 சுவடிகளில் எழுதி வைத்திருக்கிறார். அவற்றுள் மன்னரின் சொந்த அபிப்பிராயம் அடங்கிய நூலும் ஒன்று. இந்த லக்ஷணங்களையே இவருடைய இளைய சகோதரரான துளஜா மகாராஜா தனது சங்கீத சராம்ருதத்தில் கையாண்டிருக்கிறார். இந்த லக்ஷண நூல்களில் ப்ரக்ருதி, விக்ருத ஸ்வரங்களில் 20 பேதங்கள் காணப்படுகின்றன.

ஆனால் நாளடைவில் வேங்கடமகியின் 12 ஸ்வர ஸ்தானம், 16 ஸ்வரம், 72 மேளம் என்ற ஏற்பாட்டுக்கு விசேஷமான ஆதரவு ஏற்பட்டு அதனே இப்பொழுதும் வழங்கிவருகிறது. இதுவே கர்நாடக சங்கீதம் உற் றத்தியான விவரம்.

வித்யாரண்யர் காலத்தில் விஜயநகரத்தில் புத்தூயிர் பெற்று வளர்ந்த சங்கீதமே கர்நாடக சங்கீதம். இதில் பழைய சாஸ்திரத்தில் கண்ட ராக லக்ஷணங்கள் முற்றிலும் மறைந்தபோதிலும் சம்பிரதாயம் சுத்தமாகக் காப்பாற்றப்பட்டு வந்திருப்பதால் ராகங்கள் ரக்தியுடன் விளங்குகின்றன.

வட நாட்டில் அந்நிபர் படையெடுப்பினால் கலகங்கள் ஏற்பட்டபோதிலும் அவர்கள் ஆட்சித் தலைநகராகிய டில்லிக்கு வெகு தூரத்தில் உள்ள வங்காளம், ஒரிஸ்ஸா, மாளவம், கூர்ஜரம் மகாராஷ்டிரம் முதலிய இடங்களில் பழைய சங்கீத இலக்கியமும், இலக்கணமும், வெகுவாகக் காப்பாற்றப்பட்டுவந்தன.

ஆகையால் பழைய நூல்களில் உள்ள லக்ஷணங்கள் இன்னும் வட நாட்டு சங்கீதத்தில் பிரசாரத்தில் இருந்துவருகின்றன. உதாரணமாக ஒவ்வொரு ராகத்திற்குமுள்ள வாதி, சம்வாதி லக்ஷணம் இன்றும் சம்பிரதாயத்தில் இருந்துவருகிறது. மூர்ச்சனா லக்ஷணமும் ஒருவகையில் 'பகட்' என்ற பிழிகளின் உருவமாக மாறி உயிருடன் இருக்கிறது. எனினும், சம்பிரதாயம் சுத்தமாகக் காப்பாற்றப்பட்ட இடங்கள் அரிதாயின. அதன் காரணம் வருமாறு: டில்லி சுல்தான்கள் 13-வது நூற்றாண்டுமுதல் ஸ்திரமாக இந்த தேசத்தையே தங்கள் தாயகமாகக்கொண்டு இந்த தேசத்திலுள்ள மத விஷயத்தில் அதிகப் பற்று இல்லாமற் போனாலும், நம் தேசத்திய கலைகளில் பற்றுடையவர்களாய் அதற்கு ஆதரவளிக்க ஆரம்பித்தனர். அவர்களுடைய ஆதரவு பெற்ற நமது தேசிய வித்வான்களும் சுல்தான்களைத் திருப்தி செய்வதில் ஈடுபட்டனர். அதனால் டில்லியில் சுல்தான்களுக்குப் பிரியமான பாரசீக சங்கீத, நாட்டியங்களின் சாயை வடநாட்டுக் கலைகளில் சம்பந்தப்பட ஆரம்பித்தது. ஆகையால் வடநாட்டு சங்கீத சம்பிரதாயத்தில் பழைய லக்ஷணங்கள் உயிருடன் காப்பாற்றப்பட்டு வந்தபோதிலும், பாரசீகப் பாணிகளின் கலப்பு இருந்தே வந்திருக்கிறது.

ஆனால் பல தேசத்து சங்கீதப் பாணிகளை ஊன்றிக் கவனித்தால் எல்லாவற்றிலும் அநேகமாக ஒரே விதமான ஸ்வர ஸ்தானங்களில் உண்டான ஸ்வரங்களே உபயோகப்படுகின்றன என்பதும், ஸ்வரங்களை உச்சரிக்கும் மாதிரியில் ஓர்முக்கியமான வித்தியாசம் இருக்கிறது என்பதும் தெரியவரும். இவ்வித்தியாசத்தை நமது தேசத்திலுள்ள வடநாட்டுத், தென்னாட்டுப் பாணிகளிலும் இவை யிரண்டுக்கும் வேறுபட்ட ஐரோப்பிய சங்கீதத்திலும் இலகுவாகக் கண்டுகொள்ளலாம். இவ்விதமான உச்சரிப்பு மாறுபாடு நம் நாட்டின் தெற்குக் கோடியிலிருந்து வடக்குக் கோடிக்குப் போவதற்குள் கொஞ்சம் கொஞ்சமாக அதிகரித்துவருவது ஊன்றிக் கவனிப்பவர்களுக்கு நிதர்சனமாகும். பிரதம சிஷையில் ஸப்த ஸ்வரங்களை உச்சரிக்கையிலேயே இந்த வித்தியாசத்தை மிகவும் தெளிவாக உணர

ளாம். தென்னாட்டில் ஒவ்வொரு ஸ்வரமும் பெரும்பாலும் கீழிருந்து மேலே வரவர கம்பீரம் அடையும் தன்மை வாய்ந்தவை. வட நாட்டில் ஒவ்வொரு ஸ்வரமும் கம்பீரமாக ஆரம்பித்து மிருதுத் தன்மையில் முடிகிறது. தென்னாட்டில் வீணை வாசிப்பதையும் வடநாட்டில் ருத்ரவீணை வாசிப்பதையும் கவனித்தால் தென்னாட்டில், மீட்டின பிறகு தந்திகளை இழுத்துப் பிடிப்பதையும், வடநாட்டில் தந்திகளை இழுத்துப் பிடித்துக்கொண்டு பிறகு மீட்டி அதன் பிறகு தந்தியைத் தளர்த்துவதையும் கண்டு கொள்ளலாம். தென்னாட்டில் ஒவ்வொரு ஸ்வரத்திற்கும் அதன் கீழ்ஸ்வரத்தை அனுஸ்வரமாக உபயோகிக்கிறோம். வட நாட்டில் ஒவ்வொரு ஸ்வரத்திற்கும் அதன் மேல் ஸ்வரத்தை அனுஸ்வரமாக உபயோகிக்கிறார்கள். வடநாட்டிலிருந்து பிற்காலத்தில் தென்னாட்டிற்கு வந்த கல்பாணி, பூர்விகல்பாணி, கானடா முதலிய ராகங்களில் மேலிருந்து கீழ் இறங்கும் ஸ்வரங்கள் தென்னாட்டிலும் உபயோகப்படுவதை இப்போதும் கவனிக்கலாம்.

இவ்வித ஸ்வர உச்சரிப்பு ம்றுதலுக்குக் காரணம் என்ன? பொதுவாக வாத்தியங்கள் வாய்ப்பாட்டை அனுசரித்தே வாசிக்கப்படுகிறது என்பது உண்மையானாலும் ஒவ்வொரு வாத்தியத்திலும் ஸ்வர உச்சரிப்பும், ஸ்வரங்கள் சஞ்சரிக்குப்போது அவற்றின் மாதிரியும் சிறிது மாறுபடுகின்றன. தென்னாட்டிலும் வடநாட்டிலும் ஆதி காலத்தில் இருந்த இசைக் கருவிகளில் முக்கியமானவை தென்னாட்டில் யாழும், வடநாட்டில் வீணையுமாகும். யாழில் 7 தந்தி முதல் 22 தந்திகள் வரை இருந்ததாகத் தெரிகிறது. ஒவ்வொரு தந்தியிலும் ஒரே ஸ்வரந்தான் பேசும். வீணையிலோவென்றால் ஒரே தந்தியைப் பல இடங்களில் அழுத்திப் பிடிப்பதனால் எல்லா ஸ்வரங்களும் பேசும். ஒவ்வொரு தந்தியிலும் ஒரே ஸ்வரம் பேசும்போது ஒலிக்க ஆரம்பிக்கும் முதல் காதத்தின் வலிவு குறையக் குறையப் பல மேல் ஸ்தாயி ஸ்வரங்களும் மெல்லிய நாதத்துடன் பேசுவது நிதர்சனமாகும். ஆகையால் நாதம் கீழிருந்து மேல் ஸ்தாயிக்குப் போவதுபோன்ற ஒர்தோற்றம் உண்டாவது சகஜம். அதை அனுசரிக்கும் குரலும்

அவ்விதம் கீழிருந்து மேலே செல்லும் பான்மையுடையதாக ஆகிறது. தென்னாட்டில் ஸ்வரங்களின் உச்சரிப்புக் கீழிருந்து மேலே செல்கின்றது என்பதற்கு இடையே ஓர் காரணமாகக் கூறலாம். வட நாட்டில் இருந்த வீணையில் ஒவ்வொரு தந்தியையும் பல இடங்களில் அழுத்திப் பிடிப்பதால் பல ஸ்வரங்கள் உண்டாகின்றன. அழுத்திப் பிடித்த தந்தியை விட்டதும் தந்தியின் முழு நீளத்திற்குரிய நாதம் சிறிது த்வனிக்கும். இது அழுத்திப் பிடிப்பதனால் ஏற்படும் ஒவ்வொரு ஸ்வரத்திற்கும் கீழே உள்ளது. ஆகையால் ஒவ்வொரு ஸ்வரமும் மேலிருந்து கீழே சென்று முடிவதாகத் தோன்றும். அதை அனுசரித்த குரலும் அவ்விதமே கீழே செல்லும். இவ்விதமாக ஏற்பட்ட ஸ்வர உச்சரிப்பின் போக்கிலுள்ள மாறுபாடே தற்காலத்தில் கர்னாடக, ஹிந்துஸ்தானி சங்கீதப் பாணிகளின் முக்கியமான வித்தியாசமாகத் தெரிகிறது. ஸ்வரங்களின் வகைகளிலும் சஞ்சாரங்களிலும் ஒரேவித அமைப்புடன் கூடிய பல கர்னாடக ஹிந்துஸ்தானி ராகங்கள் ஒரே பெயருடனோ, அல்லது மாறுபட்ட பெயர்களுடனோ இருந்துவருகின்றன. ஆனால் அவற்றுள் இந்த ஸ்வர உச்சரிப்பு மாறுபாடு மட்டும் காணப்படுகிறது.

நமது நூலாசிரியராகிய சதுர தாமோதரர் இந்நூல் எழுதிய காலத்திலேயே, அதாவது சுமார் 1600-ம் வருஷத்தில், கர்னாடக சாம்ராஜ்யமாகிய விஜயநகரத்தில் சங்கீதத்திற்குப் புதுயிர் அளிக்கப்பட்டு சுமார் 200 வருஷங்கள் ஆகிவிட்டன. வித்யாரண்யர், ராம அமாத்யர் முதலியோர்களால் தொகுக்கப்பட்ட 'மேளம்' என்ற ஏற்பாடு பழக்கத்திற்கு வந்துவிட்டது. அப்படியிருந்தும் இந்நூலில் மேளம் என்ற ஏற்பாட்டைப் பற்றிய பிரஸ்தாபமே கிடையாது. இதைக்கொண்டு தாமோதரர் கர்னாடக சங்கீதத்தை விவரிப்பதில் கவனம் செலுத்தவில்லை என்று ஊகிக்கலாம்.

ராகாத்யாயத்தில் இவர் 48 ராகங்களுக்கு லக்ஷணங்கள் கூறிப்பிரப்பதில் புதிதாக ஏற்படுத்தப்பட்ட கர்னாடக சம்பிரதாயப்படி ராகங்களில் பிரயோகிக்கப்படும் ப்ரக்ருதி, விக்ருத ஸ்வ

ரங்களின் விவரம் காணப்படவில்லை. சில கர்நாடக ராகங்களைப் பற்றிக் கடைசியில் பிரஸ்தாபிக்கப்பட்டிருந்தபோதிலும் பெரும்பாலும் தற்காலத்தில் ஹிந்துஸ்தானி சம்பிரதாயத்திலுள்ள ராப்ச் சரையகளை விவரிக்கப்பட்டிருக்கின்றன. ஆகையால் இவருடைய நூல் ஹிந்துஸ்தானி சங்கீதத்திற்கு ஆதாரமான முதலாவது சாஸ்திரீய ப்ரமாணமுள்ள நூல் என்று சொல்லலாம். ஆயினும், இந்நூல் ஏற்பட்ட காலத்தில் 'கர்நாடகம்' 'ஹிந்துஸ்தானி' என்ற பாணிகள் ஸ்திரமாக ஏற்படவில்லையாகையால் இந்நூலிலுள்ள பல பகுதிகள் இரு பாணிகளுக்கும் ஆதாரமாகக் கொள்ளப்படும்.

பழைய நூல்களும்-தர்ப்பணமும்

நமது சங்கீதம் ஸாம வேதத்திலிருந்து உண்டானதாகக் கூறப்படுகிறது. அதை உண்டாக்கிய சிருஷ்டிகர்த்தாவாகிய பிரமன் அதை முதலில் நாரதருக்கு உபதேசித்தார். ஆகையால் நமது சங்கீதத்தின் முதல் நூலகன் நாரதரால் எழுதப்பட்ட நூல்களேயாகும். நாரதரால் எழுதப்பட்ட விரிவான சங்கீத நூல் நமக்கு இப்பொழுது கிடைக்கவில்லை. நாரதர் இயற்றியதாக 'சங்கீத மகரந்தம்' என்னும் ஒரு நூல் வட இந்தியாவில் அச்சிடப்பட்டிருக்கிறது. ஆனால் அதன் போக்கைக் கவனித்தால் அதில் பழைய நூலில் ஒரு சிறு பகுதியும், பெரும்பகுதி பிற்காலத்திய சம்பிரதாயங்களிலிருந்தும் எடுத்து எழுதப்பட்டிருப்பதாகத் தெரிகிறது. ஸாம வேதத்தின் ஸ்வர லக்ஷணமாகிய 'நாரத்சீக்ஷா' என்னும் நூல் நாரதரால் இயற்றப்பட்டிருக்கிறது. அது ஸாம வேதத்தில் உபயோகிக்கப்படும் 7 ஸ்வரங்களை விவரிப்பதற்காக வந்ததெனினும், அதில் ஸாமவேதஸ்வரங்களுக்கும் மற்ற ரிக், யஜுர் வேதங்களின் ஸ்வரங்களுக்கும், சங்கீதத்தில் வழங்கப்படும் ஸ்வரங்களுக்கும் உள்ள சம்பந்தம் விவரிக்கப்பட்டிருக்கிறது. மேலும் 7 ஸ்வரங்களும் உண்டாவதற்கு ஆதாரமான 22 ச்ருதிகளும் அவற்றின் 5 வகை ஜாதி பேதங்களும், ஸ்வரத் தொகுதிகளாகிய க்ராமங்

களின் மூன்று வகைகளும், ஒவ்வொரு க்ராமத்திலும் உண்டாகும் ஏழு மூர்ச்சைகளும், சிறிய பிழிகளாகிய தானங்களும், ஆதியில் ஏற்பட்ட ஏழு ராகங்களும் விவரிக்கப்பட்டிருக்கின்றன. இதைத் தவிர நாரதரால் இயற்றப்பட்ட நூல் வேறு ஒன்றும் நமக்குக் கிடைக்கவில்லை. நாட்டியம் என்னும் நாடகக் கலைக்கு ஸங்கீதம் ஓர் அங்கமாகையால் நாட்டிய சாஸ்திர ஆசிரியராகிய பரதமுனி நாரதரிடமிருந்து ஸங்கீதக் கலையை கற்று அதை நாட்டிய சாஸ்திரத்தின் 28 முதல் 36 வது அத்தியாயத்தில் விவரித்திருக்கிறார். இதுவே நமது சங்கீதத்திற்கு விரிவான முதல் நூலாகும்.

தத்திலர், மதங்கர் இவர்களுடைய நூல்களும் மிகப் பழைய நூல்களைச் சேர்ந்ததாகும். பார்ச்வதேவர் என்ற ஜைன முனி வரால் இயற்றப்பட்ட 'ஸங்கீத ஸமயஸாரம்' என்னும் நூல் பிற்காலத்திய நூல்களில் முதலாவதாகும். பிறகு சார்க்கதேவரால் 12-ம் நூற்றாண்டில் எழுதப்பட்ட 'ஸங்கீத ரத்னாகரம்' பழைய நூல்களை பெல்லாம். தொகுத்து எழுதப்பட்ட விரிவான நூலாகும். அதகுச் சற்றுப்பிந்தி ஏற்பட்டது ஸங்கீத ஸுதாாகரம். இவைகளை நமது கலைகள் மறைந்துபோன 14, 15-வது நூற்றாண்டுக்குமுன் எழுதப்பட்ட நூல்கள்.

நமது, சங்கீததர்ப்பணம், 16-வது நூற்றாண்டில் எழுதப்பட்டது. நமது கலைகளுக்குப் புத்துயிரளிக்கப்பட்ட பிறகு ஏற்பட்ட வடநாட்டு சம்பிரதாய நூல்களில் முதலில் ஏற்பட்டது என்று சொல்லலாம். இதில் ஸங்கீத ரத்னாகரம் முதலிய பழைய நூல்களில் கூறப்பட்டுள்ள பகுதிகளில் ஆசிரியர் காலத்தில் பழக்கத்திலுள்ளதும், பழக்கத்திற்குக் கொண்டுவரக் கூடியதுமான பகுதிகளை மிகவும் தெளிவாகவும், சுருக்கமாகவும் கூறியிருக்கிறார். இவருடைய நூல் வெகு சீக்கிரத்தில் ஸங்கீத ரத்னாகரத்துக்கு சமானமாக ஒப்புக் கொள்ளப்பட்டு இதன் பகுதிகள் மேற்கோள்களாக எடுத்துக் கையாளப்பட்டு வந்தன என்று தெரிகிறது. சுமார் 1640-ம் வருஷத்தில் சிவாஜியின் தகப் பரான ஷாஜி மன்னர் ஆஸ்தானத்தில் இருந்த நாட்டியாசாரியரான

வேதாரி என்பரால் எழுதப்பட்ட 'ஸங்கீத மகாந்தம்' என்னும் நாட்டிய நூலில் 'தர்பண ஸம்மதி' என்ற பெயருடன் 'ஸங்கீத தர்பணத்திலிருந்து பல மேற்கோள்கள் எடுத்துக் கூறப்பட்டிருக்கின்றன.

ஸர்வதி மஹால்,
தஞ்சை. }
15-8-1952.

கே. வாசுதேவ சாஸ்திரி,
பதிப்பாசிரியர்.

ॐ

चतुरदामोदरविरचितं ।

॥ सङ्गीत दर्पणं ॥

SANGITA DARPANA
OF

CHATURA DAMODARA

சதுர தாமோதரர் இயற்றிய

சங்கீத தர்ப்பணம்.

प्रथमः स्वराध्यायः ।

श्रीगणेशाय नमः ।

प्रणम्यशिरसा देवौ पितामह महेश्वरौ ।

सङ्गीतशास्त्रसङ्क्षेपो सारतोयं मयोच्यते ॥ १ ॥

भरतादिमतंसर्वं आलोड्यातिप्रयत्नतः ।

श्रीमताहरिगष्टेन सज्जनानन्दहेतुना ।

प्रचरद्रूपसङ्गीत सारोद्धारो विधीयते ॥ २ ॥

(1, 2.) The author and the work

The author, Hari Bhatta, gives the essence of the Science of Music & Dance, following the ancient authors, Bharata and others and also the prevailing practice.

(சுலோ. 1, 2) ஆலாகிரியரும் தாலும் :—

ஆலாகிரியமாகிய 'ஹரிபட்ட' (தாமோதரர் என்பது அவருடைய மற்றொரு பெயராக இருக்கவேண்டும்) என்பவர் பரதமுனி முதலிய பண்டை ஆலாகிரியர்களைப்பற்றி, பிற்காலத்திய சம்பிரதாயத்தையும் பின்பற்றி இத்தாலே இயற்றுகிறார்.

गीतंवाद्यं नर्तनंच त्रयं सङ्गीतमुच्यते ।

मार्गदेशी विभागेन सङ्गीतं द्विविधंमतम् ॥ ३ ॥

द्रुहिणेन यदुद्दिष्टं प्रयुक्तं भरतेन च ।

महादेवस्य पुरतः तन्मार्गाख्यं विमुक्तिदम् ॥ ४ ॥

तत्तद्देशस्थयारीत्या यत्स्याल्लोकानुरञ्जकम् ।

देशे देशे तु सङ्गीतं तद्देशीत्यभिधीयते ॥ ५ ॥

गीतवादित्रनृत्यानां रक्तिःसाधारणोऽगुणः ।

अतोरक्तिविहीनयत् न तत्सङ्गीतमुच्यते ॥ ६ ॥

(3, 4, 5) The 2 divisions of the Art-Marga and Desi.

Marga is the system as taught by Brama to Bharata. Desi is the system which grew up according to the tastes of different countries and climes.

6. Inalienable quality of music and dance—is their harmony to produce a pleasing effect.

(சு. 3-5) சங்கீதக் கலைபின் இரு பிரிவுகள் :—

(1) மாரக்கம், (2) தேசீ.

‘மாரக்கம்’ என்பது பிரம்மா பரமன் பரமுநிக்கு உபதேசித்த வழி.

‘தேசீ’ என்பது பல நாடுகளிலும் ஜனங்களின் சுவைக் கேற்ப மாறிய வழி.

சு. (6) கீதம், வரத்தம், திருந்தியம், இம்முன்றின் முக்கியமான குணம்—இவை ஒன்றோடொன்று வரிந்து அனந்தநயம் அளித்தலாகும்.

अथ रागोत्पादनकारणं लिख्यते ।

शरीरं नादसम्भूतिस्थानानिश्रुतयस्तथा ।

ततः शुद्धाः स्वराः सप्त विकृता द्वादशाप्यमी ॥ ७ ॥

वाद्यादिभेदाश्चत्वारो रागोत्पादनहेतवः ।

कुलानि जातयो वर्णा द्वीपान्यपि च दैवतम् ॥ ८ ॥

छन्दांसि विनियोगाश्च स्वराणां श्रुतिजातयः ।

ग्रामाश्च मूर्च्छनास्तानाः शुद्धाः कूटाश्च संख्यया ॥ ९ ॥

प्रस्तारः खण्डमेरुश्च नष्टोद्दिष्ट प्रबोधकः ।

स्वरसाधारणं जातिसाधारणमतः परम् ॥ १० ॥

काकल्यन्तरयोः सम्यक् प्रयोगो वर्णलक्षणम् ।

त्रिपटिरप्यलङ्कारस्त्रयोदशविधं ततः ।

जातिग्रहांशादिभेदान् वक्ष्यामिचयथाक्रमम् ॥ १९ ॥

(7—11) Elements that go to make the Raga:—

(1) Voice (2) Production of sound (3) The 3 octaves, of human voice (4) The 7 pure swaras or notes (5) The 12 modified notes (6) The 4 kinds of instruments (7) The family, caste, colour, island, The Sage, The Deity, the meter and practical application of the several notes. (8) The snutis or varied pitches and their kinds in particular notes, (9) the Gramas or organic groups of svaras (10) the moorchhanas or parent curves of ragas (11) The tanas or melodic phrases regular and irregular (12) permutations and combinations of notes (13) calculated by conic groups (14) Detecting the order of combinations (15) modified swaras formed by elements of more than one svara. (16) Combined parent Ragas. (17) the proper use of C flat and F flat known as Kakali and Antara (18) Kinds of musical effort, (varnas) and their varied forms (Alankaras) 63 and 13 in number. (19) melodic elements of parent ragas or Jatis, (*viz*) Graha, Amsa etc.

(சு. 7-11) இராகர் உண்டாவிடுதற்கான அய்நங்கள் :-

(1) குரல் (2) கரநடம்புத்தி (3) சரித்தில் உண்டாகும்
மூன்று ஸ்தாயிகள் (1) கந்த ஸ்வரங்கள் 7 (5) அங்குத ஸ்வ
ரங்கள் 12 (6) கரங்கு அந் வரப்பங்கள் (7) ஸ்வரங்களின்
குலம், தாதி, திறம், தவு, திவி, தேவகை, தந்தர், மிரபா தங்கள்.
(8) சுருதிகளும் அவை ஸ்வரங்களில் அங்குர் விவரமுர் (9)
தொடங்குகள் அல்லது ஸ்வரங்களின் குடும்பங்கள் பெண்ண தொகு
திகள் (10) மூர்ச்சுணிகள் அல்லது பாகங்களின் ஆதரப்ச்சு

சாரங்கள் (11) தானங்கள் அல்லது 'கிடிகள்', வரிசையுள்ளவை, வரிசை தப்பிப்பவை (12) ஸ்வரங்களைப் பல வகையாகத் தொகுத்து தானங்களை கற்பனை செய்துப் வாழி (13) தானங்களின் தொகைக் கணக்குப் பார்க்கும் சுலபமான வழி (14) தானங்களின் வரிசைக் கிபமத்தைக் கண்டு கிடத்தல் (15) இரண்டு ஸ்வரங்களின் அம்சங்கள் சேர்ந்த சாதாரண ஸ்வரங்கள் (16) சாதிகள் என்னும் நாய் ராகங்களின் சேர்க்கையால் உண்டாகும் சாதாரண சாதிகள் (17) ஷட்ஜம், மத்யமம் இந்த இரண்டு ஸ்வரங்களைக் குறைத்துப் பிடிப்பதனால் ஏற்படும் புதிய ஸ்வரங்கள்—காமலி, அந்தரம் (18) கானக்கிரியைகளின் வகைகளாகிய 'வண்ணங்களும்' அவற்றின் உட்பிரிவுகளாகிய 'அலங்காரங்களும்' (19) சாதிகள் என்னும் நாய் ராகங்களின் ரஞ்சனத்திற்கான முக்கிய ஸ்வரங்கள்—கிபஹம், அம்சம் முதலியன.

अथ नादोत्पत्तिः ।

गीतं नादात्मकं वाद्यं नादव्यक्त्या प्रशस्यते ।

तद्व्यानुगतं नृत्यं नादाधीनमतस्त्रयम् १२ ॥

नादेन व्यज्यतेवर्णः पदवर्णात्पदाद्वचः ।

वचसोव्यवहारोयं नादाधीनमतो जगत् ॥ १३ ॥

आहतोऽनाहतश्चेति द्विधानादोनिगद्यते ।

सोयं प्रकाशतेपिण्डे तस्मात्पिण्डोऽभिधीयते ॥ १४ ॥

तत्रानाहतनादं तु मुनयस्समुपासते ।

गुरूपदिष्टमार्गेण मुक्तिदं नतुरञ्जकम् ॥ १५ ॥

सनादस्त्वाहतलोके रञ्जको भवभञ्जकः ।

श्रुत्यादि द्वारतस्तस्मात्तदुत्पत्तिर्निरूप्यते ॥ १६ ॥

(12—16) Sound, its importance, its 2 kinds, ahata (the beaten) and anahata (unbeaten); the latter cognised by yogis only leading to emancipation of the soul—the former pleasing to the ear, leads also to eternal bliss.

(சு. 12-16) நாதம் அதன் முக்கியத்துவம். அதன் இரு வகை—ஆஹதம் (அடிக்கப்பட்டது-) அநாஹதம் (அடிக்கப்படாதது.) அனாஹதம்:—மோதிகளோ கேட்கக்கூடியது. மோட்சத்தைக் கொடுக்கக்கூடியது. ஆஹதம் யாவரும் அன்பவிக்கக் கூடியது; அதுவும் மிரட்ட ஆளத்தக்கது பரிக்கவல்லது.

तत्र शारीर विवेकः ॥ गुदलिङ्गान्तरेचक्रं आधारारूपं चतुर्दलम् ।

स्वाधिष्ठानं लिङ्गमूलेषट्पत्रं चक्रसंज्ञकम् ॥ १७ ॥

नाभौदशदलं चक्रं मणिपूरकसंज्ञकम् ।

हृदयेऽनाहतं चक्रं शिवस्य प्रणवाकृतेः ॥ १८ ॥

पूजास्थानं तदिच्छन्ति युतं द्वादशभिर्दलैः ।

कण्ठे नु भारतीस्थानं विशुद्धिः षोडशच्छदम् ॥ १९ ॥

तत्र षड्जादयः सप्तस्वराः सम्यक्प्रभेदतः ।

ललनारूपं घण्टिकायां चक्रं द्वादशपत्रकम् ॥ २० ॥

भ्रूमध्ये द्विदलं चक्रं आज्ञासंज्ञं मनोरमम् ।

ततोप्यस्ति मनश्चक्रं षड्दलं सर्वसौख्यदम् ॥ २१ ॥

ततोपि षोडशदलं सोमचक्रं प्रकीर्तितम् ।

चक्रं सहस्रपत्रन्तु ब्रह्मरन्ध्रं सुधाधरम्

तत्सुधासारधाराभिरभिवर्द्धयते तनुम् ॥ २२ ॥

सुषुम्णया ब्रह्मரन्ध्रं आरोहत्यவரோஹிதி ।

जीवः प्राणसमारूढो रज्ज्वा कोलाटिको यथा ॥ २३ ॥

* तास्तु मूर्तिरास्तासु मुख्याः प्रोक्ताश्चतुर्दश ॥ २४ ॥

* अयं उत्तरार्धः । अस्य पूर्वार्धः सङ्गीतरत्नाकरे यथा । 'सुषुम्णां परितो नाड्यः कन्दादाब्रह्मरन्ध्रतः इति ।

सुपन्नेडा पिङ्गला च कुहूरथपयस्विनी ।

गान्धारी हस्तिजिह्वा च वारणाथयशस्विनी ॥ २९ ॥

विश्वोदराशङ्खिनी च ततः पूषा सरस्वती ।

अलम्बुपेति तत्राद्यास्तिष्ठो मुख्यतमा मताः ॥ २९ ॥

(17—26) The 9 chakras or nerve centres and the 14 principal nadis or nerves in the human body.

(सू. 17-26) ஒன்பது ஞானச் சக்கரங்களும், 14 முக்கிய நாடி களும்.

एवं विधेतु देहस्मिन् मलसंचयसंवृते ।

प्रसाधयन्तिधीमन्तो भुक्तिमुक्तिमुपायतः ॥ २७ ॥

अथनादस्य चोत्पत्तिं वक्ष्ये शास्त्रविवेकतः ।

धर्मार्थकाममोक्षाणामिदमेवैकसाधनम् ॥ २८ ॥

नादविद्यां परांलब्ध्वा सरस्वत्याः प्रसादतः ।

कम्बलाश्रतरौ नागौ शम्भोः कुण्डलतां गतौ ॥ २९ ॥

पशुः शिशुर्नृगोवापि नादेन परितुष्यति ।

अतो नादस्य महात्म्यं व्याख्यातुं केनशक्यते ॥ ३० ॥

तथाच आज्ञनेयः । नादाब्धेस्तु परं पारं नजानातिसरस्वती ।

अद्यापि मज्जनभयात् तुम्बं वहति वक्षसि ॥ ३१ ॥

तथाचविज्ञानेश्वरः । वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।

तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं निगच्छति* ॥ ३२ ॥

27—32 In praise of music.

* याज्ञवल्क्यस्मृतिवचनमेतत् ।

(சு. 27-32) சங்கீதத்தின் பெருமை.

आत्मना प्रेरितंचित्तं वह्निमाहन्ति देहजम् ।

ब्रह्मग्रन्थिस्थितंप्राणं सप्रयति पावकः ॥ ३३ ॥

पावकप्रेरितः सोथ क्रमादूर्ध्वपथाचरन् ।

अतिसूक्ष्मध्वनिं नाभौ हृदिसूक्ष्मं गले पुनः ॥ ३४ ॥

पुष्टं शीर्षे त्वपुष्टं च कृत्रिमं वदने तथा ।

आविर्भावयतीत्येवं पञ्चधा कीर्त्यते बुधैः ॥ ३५ ॥

कथं कण्ठस्थितः पुष्टः स्यादपुष्टशिरस्थितः ।

उच्यते तत्रशिरसि संचार्यारोहं वर्णयोः ।

सम्भूतिर्न भवेद्यस्मादपुष्टःशिरसिस्थितः ॥ ३६ ॥

33—36 How voice is produced—its five kinds.

(சு. 33-36) சீர்தத்தில் நாதம் உண்டாகும் இடம், அதன் ஐந்து வகைகள்.

नकारं प्राणनामानं दकारमनलं विदुः ।

जातः प्राणाग्निसंयोगात्तेन नादोभिधीयते ॥ ३७ ॥

37— The word 'Nada' derived.

(சு. 37) 'நாதம்' என்னும் சொல்லின் பகுப்பத இலக்கணம்.

अथ ब्रह्मग्रन्थैर्लक्षणं ।

आधाराद्वृक्षगुलादूर्ध्वं मेहनाद्वृक्षगुलादधः ।

एकाङ्गुलं देहमध्ये तप्तजाम्बूनदप्रभम् ॥ ३८ ॥

तत्रास्तेमिश्रितातन्वी चक्रात्तस्मान्नवाङ्गुले ।

देहस्य कन्दोस्त्युत्सेधायामाभ्यं चतुरङ्गुलः ।

ब्रह्मग्रन्थिरिति प्रोक्तम् तस्य नाम पुरातनैः ॥ ३९ ॥

38-39. Brahmagranthi the base of voice-production 12 angulas above the adhara chakra (1 angula= $\frac{3}{4}$ " approximately)

(சு. 38-39) ஆதார சக்கரத்திற்கு 12 அங்குலம் அங்குலம் மேல் பிரம்மம் கிடத்தி இருக்கிறது. அதிலிருந்து கிளம்பும் வாயுவே நாடிக்கூட உண்டாக்குகிறது. 1 அங்குலம் = $\frac{3}{4}$ தங்கால அங்குலம்.

अथ वायवः ।

प्राणापानौ तथाव्यानसमानोदानसंज्ञकाः ।

नागः कूर्मश्च क्रकरोदेवत्तधनञ्जयौ ॥ ४० ॥

तेषां मुख्यतमः प्राणो नाभिकन्दादधःस्थितः ।

सरत्यास्ये नासिकयोः नाभौहृदयपङ्कजे ॥ ४१ ॥

शब्दोच्चारण निश्वासोच्छ्वासकासादिकारणम् ।

अपानस्तुगुदे मेढू कटि जङ्घोदरे तथा ॥ ४२ ॥

व्यानोऽक्षि श्रोत्र गुल्फेषु कञ्चाङ्गाणे चतिष्ठति ।

समानोव्याप्य सकलं शरीरं वह्निनासह ॥ ४३ ॥

उदानः पादयोरास्ते हस्तयोरङ्गसन्धिषु ।

त्वगादिधातूनाश्रित्य पञ्चनागादयः स्थिताः ॥ ४४ ॥

त्वगसृङ्मांसमेदोस्थि मज्जा शुक्राणि धातवः ।

हृदि प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिसं स्थितः ।

उदानः कण्ठ देशस्थः व्यानस्सर्वशरीरगः ॥ ४५ ॥

40-45 The ten Vayus and their places—the 7 dhatus

(சு. 40-45) பத்து வித வாயுக்களும், ஏழு தாதுக்களும்.

अथ प्रकृतम् । इति वस्तुस्थितिस्तावद्दाने त्रेधा भवेदसौ ।

हृदिमन्द्रो गले मध्यो मूर्ध्नि तार इति क्रमात् ॥ ४६ ॥

द्विगुणः पूर्वपूर्वस्मादयं स्यादुत्तरोत्तरः ।

एवं शरीरवीणायां दारुण्यां तु विपर्ययः ॥ ४७ ॥

स्वरूपमात्रश्रवणात् नादोनुरणनं विना ।

श्रुतिरित्युच्यते भेदास्तस्या द्वाविंशतिर्मताः ॥ ४८ ॥

तदभिव्यक्तये नाडिस्थितिदहेनिरूप्यते ।

इडावामे स्थिता नाडी दक्षिणेपिङ्गला तथा ।

हृदिनाडी सुषुम्नासा ब्रह्मरन्ध्रावधिस्थिता ॥ ४९ ॥

46—49. The seats of the octaves in the body ; the 3 principal Nadis—Ida, Pingala and Sushumna.

(சு. 46-49) சீரத்தீஸ் : ஸ்திரீகஸிஸ்த் ஸ்திரீகஸிஸ்த், 'சீரத்தீஸ்ஸிஸ்த் ஸ்திரீகஸிஸ்த் ஸ்திரீகஸிஸ்த் ஸ்திரீகஸிஸ்த், 'அங்கஸிஸ்த்' 'ஸ்திரீகஸிஸ்த்' என்பவைகளுள்.

अथ श्रुतयः ।

तीव्राकुमुद्वातीमन्दा छन्दोवत्यस्तु पञ्जागाः ।

दयावती रञ्जनी च रतिकाक्षपमे स्थिताः ॥ ५० ॥

रौद्री क्रोधाच गान्धारे वज्रिकाच प्रसारिणी ।

प्रीतिश्चमार्जनी त्येता श्रुतयोमध्यमश्रिताः ॥ ५१ ॥

क्षितीरक्ताच सन्दीपिन्यालापिन्यपिपञ्चमे ।

मदन्ती रोहिणीरम्येत्येता धैवतसंश्रयाः ॥ ५२ ॥

उग्राच क्षोभिणीतिद्वे निपादे वसतः श्रुती ।

एवं गण्ठे तथाशीर्षे श्रुतिद्वाविंशतिर्मता ॥ ५३ ॥

50—53. The Srutis, 22 in number, and their distribution in the 7 swaras.

(சு. 50-53) சுருதிகள் இருபத்திரண்டாம், அவைகள் எவ்வாறு
களில் அமைந்திருக்கும் விதமும்.

अथ श्रुतिविवेकः ।

श्रुत्यनन्तरभावित्वं यस्यानुरणनात्मकः ।

स्निग्धश्चरञ्जकश्चासौ स्वरइत्यभिधीयते ॥ ५४ ॥ अथवा ।

स्वयं यो राजते नादः सस्वरः परिकीर्तितः ।

शुद्धाः सप्रस्वरा स्तेच मन्द्रादि स्थानतस्त्रिधा ॥ ५५ ॥

च्युताच्युतादिभेदेन विकृता द्वादशोदिताः ।

चतुःश्रुतिर्यदाபட்ஜோ द्विश्रुதிर्विकृतस्तदा ॥ ५६ ॥

साधारणे च्युतः सस्यात् काकलीत्वेऽच्युतः स्मृतः ।

त्रिश्रुती ऋषभः साधारणे पाण्डुर्जीश्रुतिश्चितः ॥ ५७ ॥

चतुःश्रुतिத்வம் आपन्नः तदैको विकृतोभवेत् ।

साधारणे मध्यमस्य गान्धारस्त्रिश्रुतिर्भवेत् ॥ ५८ ॥

स्वस्यान्तरत्वे भवति चतुःश्रुतिरिति द्विधा ।

च्युताच्युतादिभेदेन मध्यमोऽपि द्विधा भवेत् ॥ ५९ ॥

साधारणेन्तरस्वेच द्विश्रुतिर्विकृतस्तदा ।

पञ्चमो मध्यमग्रामे त्रिश्रुतिर्जायतेस्वरः ॥ ६० ॥

मध्यमस्य श्रुतिं प्राप्य कैशिकोपि चतुःश्रुतिः ।

धैवतो मध्यमग्रामे विकृतः स्याच्चतुःश्रुतिः ॥ ६१ ॥

कैशिके काकलीत्वे च निषादस्त्रिचतुःश्रुतिः ।

एते च सप्तमिः शुद्धैः भवन्त्येकोनविंशतिः ॥ तथा च रत्नाकरः ॥

(54—62) The 7 Suddha swaras and 12 Vikrita swaras as formulated in Sangita Ratnakara.

(ச. 54—62) சந்திர, ரத்னாகரத்தில் சொல்லியிருக்கிறபடி 7 சுத்த ஸ்வரங்களும், 12 விதஞ், ஸ்வரங்களும்.

चतुर्विधाः स्वरा वादी संवादी च विवाद्यपि ।

अनुवादी च वादीतु प्रयोगे बहुलःस्वरः ॥ ६३ ॥

वाद्यादिभेदभिन्नाश्चतुर्विधास्ते स्वराः कथिताः ।

रागोत्पादनशक्तिर्वादनं तद्योगतोवादी ॥ ६४ ॥

बहुलस्वरः प्रयोगे सभवति राजा च सर्वेषाम् ।

श्रुतयोऽष्टौ द्वादशवा भवन्तिमध्ये ययोः स्वरयोः ॥ ६५ ॥

संवादिनौ तु कथितौ परस्परं तौ निषादगान्धारौ ।

रिधयो विवादिनौस्तः तयोरिधौवा विवादिनौ स्याताम् ॥ ६६ ॥

शेषाणामनुवादित्वं स्वराणामुपजायते ।

वादी राजा स्वरस्तस्य संवादी स्यादमात्यवत् ।

शत्रुर्विवादी तस्यस्यात् अनुवादी तु भृत्यवत् ॥ ६७ ॥

इति वाद्याविभेदाः ।

63—67 Vadi, Samvadi (consonant) Anuvadi (assonant) & Vivadi (dissnoant) Swaras—a classification necessary in the formation of Ragas.

(ஈ. 63—67) ராகங்களை அமைப்பதற்கு வேண்டிய ஸ்வரங்களின் வகை:—

வரதி (முக்கிய ஸ்வரம்), ஸம்வரதி (களை ஸ்வரம்),
விவரதி (பாக ஸ்வரம்), அனுவரதி (கட்பு ஸ்வரம்),

ग्रामः स्वरसमूहः स्यात् मूर्च्छनादेः समाश्रयः ।

तौट्रौधरातले तत्र स्यात्पड्जग्राम आदिमः ॥ ६८ ॥

द्वितीयो मध्यमग्रामस्तयोर्लक्षणमुच्यते ।

पड्जग्रामः पञ्चमेस्वचतुर्थश्रुतिसंस्थिते ॥ ६९ ॥

स्थोपान्त्यश्रुतिसंस्थेस्मिन् मध्यमग्रामइष्यते ।

यद्वाधस्त्रिश्रुतिः पडजे मध्यमे च चतुःश्रुतिः ॥ ७० ॥

रिमयोः श्रुतिमेकैकां गान्धारश्च समाश्रयेत् ।

पश्रुतिं धोनिपादस्तु धश्रुतिं सश्रुतिंश्रितः ॥ ७१ ॥

गान्धारग्राममाचष्ट तदातं नारदोमुनिः ।

प्रवर्तते स्वर्गलोके ग्रामोसौ नमहीतले ॥ ७२ ॥

पड्जः प्रधान आद्यत्वादमात्याधिक्यतस्तथा ।

ग्रामे स्यादविलोपित्वात् मध्यमस्तु पुरस्सरः ।

एतत्कुलप्रसूतत्वात् गान्धारोप्यग्रणीर्दिवि ॥ ७३ ॥

68—73 The 3 Gramas and their characteristics.

(ஈ. 68—73) 3 க்ராமங்கள் என்னும் ஸ்வரத் தொகுதிகளும் அவற்றின் லக்ஷணங்களும்கூட.

गीर्वाण कुलसम्भूताः पड्जगान्धारमध्यमाः ।

पञ्चमः पितृवशोत्थो रिधवृषि कुलोद्भवौ ॥ ७४ ॥

निपादोऽसुखंशोत्थो ब्राह्मणाः समपञ्चमाः ।

रिधौतुक्षत्रिगौत्रेयौ वैश्यजाती निगौ मतौ ।

शूद्रावन्तरकाकल्पौ क्रमेण कथिता बुधैः ७५ ॥

(74—75) The tribe and caste of swras.

(சு. 74—75) ஸ்வரங்களின் குலமும் ஜாதியும்

इति ग्रामलक्षणम् ।

क्रमात्स्वराणां सप्तानां आरोहश्चावगोहणम् ।

मूर्छनेत्युच्यतेग्रामत्रये ताः सप्त सप्त च ॥ ७६ ॥

स्थानत्रयसमायोगे मूर्छनारम्भसम्भवः ।

तत्र मध्यस्थषड्जेन षड्जग्रामस्य मूर्छना ॥ ७७ ॥

प्रथमारभ्यतेन्यास्तु निषादाद्यैरधस्तनैः ।

मध्यमध्यममारभ्य मध्यमग्राममूर्छना ॥ ७८ ॥

आद्यान्यास्तदधोऽस्य स्वरानारभ्यषट्क्रमात् ।

षड्जेतूत्तरमन्द्राख्या रजनीचोत्तरायता ॥ ७९ ॥

शुद्धषड्जामत्सरीकृदध्वकान्ताभिरुद्रता ।

सौवीरीमध्यमग्रामे हरिणाश्चाततःपरा ॥ ८० ॥

स्यात्कलोपनता शुद्धमध्यामार्गी च पौरवी ।

हृष्यका सप्तमी प्रोक्ता मूर्छनेत्यभिधाइमाः ॥ ८१ ॥

नन्दा विशाला सुमुखी विचित्रारोहिणी सुखा ।

आलापाचेतिगान्धारग्रामेस्युः सप्तமूर्छनाः ॥ ८२ ॥

ताश्च स्वर्गे प्रयोक्तव्या विशेषादत्रनोदिताः ।

पृथक् चतुर्विधाः शुद्धाः काकलीकलितास्तथा ।

सान्तारास्तद्वयोपेताः षट्पंचाशत्तमूर्छनाः ॥ ८३ ॥

(76—83) Moorchhanas (modes) fore each grama. 28 in number. made up of 7 Suddha, 7 with Kakali, 7 with antara and 7 with both.—56 for both the gramas.

(சு. 76—83) மூர்ச்சனைகள், ஒவ்வொரு கிராமத்திற்கும் சுத்த மூர்ச்சனைகள் 7, அந்த ஸ்வரத்தோடு கூடியது 7, காகலி ஸ்வரத்தோடு கூடியது 7, இரண்டும் கூடியது 7, ஆக இரண்டு கிராமங்களுக்கும் 56.

यदानिषादसंज्ञकः श्रुतिद्वयं समाश्रयेत् ।

तदूर्ध्वसस्य काकलीतदा सकीर्त्यते बुधैः ॥ ८४ ॥

यदाश्रयतिगान्धारो मध्यमस्य श्रुतिद्वयम् ।

तदासावन्तरः प्रोक्तः मुनिभीकृतसन्धिवत् ॥ ८५ ॥

(84—85) 'Kakali' and 'Antara' defined.

(சு. 81—85) 'காகலி' 'அந்தரம்' என்ற ஸ்வரங்களின் லக்ஷணம்.

मूर्छनायां यावतिथौ भवेतां षड्जमध्यमौ ।

ग्रामयोस्तावतिथ्येव मूर्छना सा प्रकीर्तिता ॥ ८६ ॥

(86) Order of Moorchhnas.

(சு. 86) மூர்ச்சனைகளின் வரிசை.

प्रथमादिस्वरारम्भा देकैका सप्तधाभवेत् ।

तासूचार्यान्त्यस्वरांस्तान् पूर्वानुच्चारयेत्क्रमात् ।

ते क्रमाः कथितास्तेषां सङ्ख्यानेकतरामता ॥ ८७ ॥

(87) Kramas, 7 for each moorchhana

(சு. 87) கிராமங்கள், ஒவ்வொரு மூர்ச்சனைக்கும் 7.

यदातु मूर्छनाः शुद्धाः पाडवौडवितीकृताः ।

तदातु शुद्धतानाःस्युः मूर्छनास्तत्र षड्जगाः ॥ ८८ ॥

सप्तक्रमाद्यदाहीनाः स्वरैः सरिपसप्तमैः ।

तदाष्टाविंशति स्तानाः पाडवाः परिकीर्तिताः ॥ ८९ ॥

यदातुमध्यमग्रामे मूर्छनाः सरिगोज्झिताः ।

सप्तक्रमाद्यदातानाः स्युस्तदात्वेकविंशतिः ॥ ९० ॥

एवमेकोनपञ्चाशन्मिलिताः पाडवा मताः ।

सपाभ्यां द्विश्रुतिभ्यांच रिपाभ्यां सप्तवर्जिताः ॥ ९१ ॥

पङ्जग्रामे पृथक् ताना एकविंशतिरौडवाः ।

त्रिश्रुतिभ्यां द्विश्रुतिभ्यां मध्यमग्राममूर्छनाः ॥ ९२ ॥

यदाहीनास्तदातानाः चतुर्दश समोरिताः ।

औडवामिलिताः पञ्च त्रिंशद्ग्रामद्वयेस्थिताः ।

सर्वे चतुरशीतिः स्युः मिलिताः पाडवौडवाः ॥ ९३ ॥

इति शुद्धतान विवेकः ॥

(88—93) Suddha Tanas, 84 in number.

(अ. 88—93) சுத்த தானங்கள் 84.

असम्पूर्णाश्चसंपूर्णाव्युत्क्रमोच्चारिताः स्वराः ।

मूर्छनाः कूटतानाः स्युः तासां सङ्ख्याभिधीयते ॥ ९४ ॥

पूर्णाः पञ्चसहस्राणि चत्वारिंशद्युतानि च ।

एकैकस्यां भूर्छनायां कूटतानास्सह क्रमैः ॥ ९५ ॥

षट्पञ्चाशन्मूर्छनाः स्युः पूर्णाः कूटास्तु योजिताः ।

लक्षद्वयं सहस्राणि व्यशीतिर्द्विंशते तथा ॥ ९६ ॥

चत्वारिंशच्च संख्याताः अथापूर्णान्प्रचक्ष्महे ।

एकैकान्त्यान्त्यविरहाभेदाः षट् षट्स्वरादयः ॥ ९७ ॥

एकस्वरोत्र निर्भेदोप्युक्तो नष्टादिसिद्धये ।

क्रमाश्चकूटतानस्त्वेप्युक्तास्तेप्युपयोगिनः ॥ ९८ ॥

स्युः षाडवानां विंशत्या सह सप्तशतानि च ।

औडवानान्तु विंशत्या सहितं शतमुच्यते ॥ ९९ ॥

चतुःस्वराणां कूटानां चतुर्विंशतिरीरिताः ।

त्रिस्वराः षट् द्विस्वरौद्वौ एक एकस्वरोमतः ॥ १०० ॥

आर्चिकोगाधिकश्चैव सामिकोथ स्वरान्तरः ।

एकस्वरादितानानां चतुर्णामभिधाइमाः ॥ १०१ ॥

उक्तशुद्धादिभेदेन निगयुक्ताश्चतुर्विधाः ।

तयोरेकैकहीनास्तु द्वेधामूलक्रमामताः ॥ १०२ ॥

षड्जाद्यौ मध्यमाद्यौ द्वौ चत्वारः स्युर्द्विधा द्विधा ।

चतुर्धान्ये दशेत्यष्टाचत्वारिंश दमीक्रमाः ॥ १०३ ॥

सविंशतिस्सप्तशती प्रागुक्तागुणिता क्रमैः ।

चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि षष्ट्यापञ्चशतानि च ॥ १०४ ॥

इति षाडवसंख्यास्यादथ पञ्चस्वरान्ब्रुवे ।

गाद्यौ धाद्यौ निषादाद्यौ चतुर्भेदाः षडौडवाः ॥ १०५ ॥

अष्टावन्ये द्विधात्वेवं चत्वारिंशदिमे क्रमाः ।

सविंशतौ शतेतैश्च गुणितेऽष्टौ शतानिच ॥ १०६ ॥

चत्वारिच सहस्राणि संख्या पञ्चस्वरेष्विति ।

चतुःस्वरेषु न्याद्यौ द्वौ चतुर्धा द्वादशापरे ॥ १०७ ॥

क्रमाद्विधेति द्वात्रिंशच्चतुर्विंशतिताडिताः ।

शतानि सप्ताष्टपष्ट्या चतुःस्वरसुसंमितिः ॥ १०८ ॥

त्रिस्वरेषु तु माद्यौ द्वावभेदौ द्वादशापरे ।

द्विधा पडिंशतिरिति क्रमास्ते पडिभराहताः ॥ १०९ ॥

षट्पञ्चाशच्छतंचस्युः द्विस्वरेषु पुनर्द्विधा ।

रिगधन्यादयोष्टौस्युः शुद्धाः पडितरे क्रमाः ॥ ११० ॥

द्वाविंशतिस्तेच चतुश्चत्वारिंशद्विताडिताः ।

एकस्वरास्त्वभेदत्वान्मौला एव चतुर्दश ॥ १११ ॥

षड्जादेः शुद्धमध्यायाः भेदकं पञ्चमं विना ।

चतुः स्वरे क्रमद्वंद्वेऽष्टाचत्वारिंशदी रिताः ॥ ११२ ॥

तानास्त्रिस्वरयोस्त्वेते द्वादश द्विस्वरे द्वयम् ।

एक एकस्वरस्तेत्रिपष्टि रौत्तरमन्द्रकैः ॥ ११३ ॥

पुनरुक्तामतास्ताना न्यादि मार्गी क्रमात्पुनः ।

पञ्च स्वराये चत्वारः तत्तानानां चतुःशती ॥ ११४ ॥

अशीत्यभ्यधिका चातुस्वरी षण्णवतिर्भवेत् ।

द्वादश त्रिस्वरद्वंद्वे चत्वारो द्विस्वरद्वये ॥ ११५ ॥

एक एकस्वरस्तानः तेषां पञ्चशतीत्वयम् ।

त्रिनवत्यायुतातानैः अभिन्नारजनीगतैः ॥ ११६ ॥

धैवतादेस्तु पौख्याश्चत्वारः षट्स्वराः क्रमात् ।
 तत्तानानान्तु साशीतिशताष्टाविंशतिर्मता ॥ ११७ ॥
 औडवानां चतुर्णां प्रागुक्ता संख्या चतुःस्वरौ ।
 त्रिस्वरौद्विस्वरावेकस्वरः प्रागुक्त संख्याकाः ॥ ११८ ॥
 पञ्चविंशति संयुक्ता चतुस्त्रिंशच्छतीत्वियम् ।
 तानानां सहशकारा स्यात्तानै रौत्तरायतैः ॥ ११९ ॥
 इत्येकाशीतिसंयुक्तं सहस्राणां चतुष्टयम् ।
 तानानां पुनरुक्तानां पूर्णापूर्णेः सह क्रमैः ॥ १२० ॥
 अपनीयेतचेदेपाकूटतानमितिर्भवेत् ।
 लक्षत्रयं सप्तदश सहस्राणि शतानि च ।
 नवत्रिंशद्युतानीति कूटतानमितिर्भवेत् ॥ १२१ ॥

इति कूटतान प्रकरणम् ।

(93—121) Koota tanas, (ie) tanas formed by notes arranged out of order, and their total number arrived at by calculation.

(சு. 93—121) கூட்டதானங்களும் (வரிசை மீட்டறிவி எவ்வாறு களரல் உண்டானவை) அவைகளின் மொத்தத் தொகையின் கணக்கும்.

संख्याज्ञान प्रकारस्तु सांप्रतंकथयिष्यते ।
 अङ्कानेकादि सप्तान्तानूर्ध्वमूर्ध्वं लिखेत्ततः ॥ १२२ ॥
 हते पूर्वेण पूर्वेण तेषुचाङ्के परे परे ।
 एकस्वरादितानानां संख्या सञ्जायते क्रमात् ॥ १२३ ॥
 द्विस्वरं त्रिस्वरं वापि चतुःस्वरमथापिवा ।
 क्रमं कंचिद्विलिख्यादौ पूर्वः पूर्वः परादधः ॥ १२४ ॥

स्वरः स्थाप्यः सचेदग्रे तत्पूर्वस्तदधोभवेत् ।

पुरतोऽपि लिखेद्धीमान् स्वरानुपरिवर्तिनः ।

मूलक्रमः क्रमात्पृष्ठे शेषः प्रस्तारईदृशः ॥ १२५ ॥

(122—125) Sankhya or the table of prastara or orderly formulation of the permutation and combination of swaras in tanas.

(சு. 122—125) 'சங்கியை' அல்லது வரிசைப் பட்டிகை தானங் களைப் பரஸ்தாரம் செய்யும் வழி.

नष्टोद्दिष्टप्रबोधार्थं खण्डमेरुस्तथोच्यते ।

सप्तकौष्ठानलिखेदाद्यां पङ्क्तिमेकाङ्क कोष्ठतः ॥ १२६ ॥

हीनं तु पूर्वं पूर्वस्मात् पङ्क्तिपट्कमधो लिखेत् ।

आद्यपङ्क्त्यादि कोष्ठेतु लिखेदेकं परेषुखम् ॥ १२७ ॥

द्वितीयपङ्क्त्यामप्येकं आद्य कोष्ठे लिखेद्बुधः ।

परेषु पूर्वपूर्वाङ्ककोष्ठसंख्यागुणं न्यसेत् ॥ १२८ ॥

एवमेवल्लिखेदङ्कमधोऽधः पङ्क्ति कोष्ठकम् ।

खण्डमेरुरयं प्रोक्तः नष्टोद्दिष्टप्रबोधकः ॥ १२९ ॥

वेद्यतानस्वरमितान् दत्वा शून्येषु लोष्टकान् ।

मूलक्रमं लिखित्वादौ उद्दिष्टं तदधोलिखेत् ॥ १३० ॥

स्वरान्मूलक्रमस्थान्यात् पूर्वோयावतिथः स्वरः ।

उद्दिष्टान्त्यस्तावतिथे कोष्ठाधो लोष्टकं क्षिपेत् ॥ १३१ ॥

लोष्टचालनमन्त्यास्या लब्धव्यत्वा कपोभवेत् ।

समश्चेदन्तिमोऽन्येन सोपित्याज्यः प्रयत्नतः ॥ १३२ ॥

१	०	०	०	०	०	०
	१	२	६	१४	१२७	७२०
		४	१२	४८	२४०	१८००
			१८	७२	३६०	२१६०
				९६	४८०	२८८०
					६००	३६००
						४३२०

लोष्टक्रान्तांकसंयोगात् उद्दिष्टस्यमितिर्भवेत् ।

सङ्ख्यायातु यदारूपे पृष्टे नष्टन्तदुच्यते ॥ १३३ ॥

यैरङ्कैर्नष्टसङ्ख्यास्यात् मौलैकाङ्कसमन्वितः ।

नष्टतानस्वरस्थानं तैर्ज्ञात्वा तं स्वरं लिखेत् ॥ १३४ ॥

क्रमोऽत्रापि च कर्तव्यः लब्ध्वात्यागेन पूर्ववत् ।

तथेवात्रलिखेच्छिष्टमेवं नष्टोत्तरं भवेत् ॥ १३५ ॥

तानस्वरोमतोर्ध्वाधः पङ्क्तिगान्त्यांकमिश्रणात् ।

एकस्वरादितानानां सङ्ख्यासंजायते स्फुटम् ॥ १३६ ॥

इति खण्डमेरु नष्टोद्दिष्ट प्रकरणम् । अथ साधारणम् ।

126—136 Khanda meru or the table for 'Uddishta. or finding the order of any particular tana, and for 'Nashta' or finding the form of a tana of a particular order

(சு. 126-136) 'கண்டமேரு' - அல்லது 'நஷ்டம்' 'உத்திஷ்டம்' என்பவைகளுக்கான வழி. அதாவது தானம் எத்தனை பாவது என்று சொல்லி அதன் உருவத்தைக் கண்டு பிடித்தலும், தானத்தின் உருவத்தைச் சொல்லி அது எத்தனையாவது என்று கண்டு பிடித்தலும்.

साधारणं भवेद्वेधा स्वरजाति विशेषणात् ।

स्वरसाधारणं तत्र चतुर्धा परिकीर्तितम् ॥ १३७ ॥

काकल्यन्तरपङ्क्त्यैश्च मध्यमेन विशेषणात् ।

अन्तरस्यापि गमयोरेवं साधारणं मतम् ॥ १३८ ॥

निपादोयद्विपङ्क्त्यस्य श्रुतिमाद्यां समाश्रयेत् ।

ऋषभश्चान्तिमां प्रोक्तं पङ्क्त्यसाधारणं तदा ॥ १३९ ॥

मध्यमस्यापि गमयोः एवं साधारणं मतम् ।

रागालापनसंयुक्तं जाति साधारणं विदुः ॥ १४० ॥

इति साधारण प्रकरणम् ।

(137—140) Sadharana or common-feaured S w a r a s and Jatis:—

Swaras:—

(1) antara, (2) Kakali, (3) Shadjasadharana & (4) Madhyama sadharana.

Jatis:—

Mixed jatis, described later.

(சு. 137-140) 'சாதாரணம்' அல்லது ஒன்றுக்கு மேல் பட்ட ஸ்வரங்களின் குணங்களுடைய ஸ்வரங்களும் ஒன்றுக்கு மேற்பட்ட ஜாதிகளின் குணங்களுடைய ஜாதிகளும்;—

சாதாரண ஸ்வரங்கள்:— (1) அந்தரம், (2) காகலி, (3) ஷட்ஜ சாதாரணம், மத்யம சாதாரணம்.

சாதாரண ஜாதிகள்:— மீர்தி விரிக்கும் பட்டிருக்கின்றன.

गानक्रियोच्यते वर्णः सचतुर्धानिरूपितः ।

स्थायारोह्यवरोही च संचारीचाथलक्षणम् ॥ १४१ ॥

स्थित्वास्थित्वा प्रयोगः स्यात् एकैकस्य स्वरस्ययः ।

स्थायी वर्णः सविज्ञेयः परावन्वर्थ नामकौ ॥

एतत्संमिश्रणाद्वर्णः सञ्चारी परिकीर्तितः ।

अथवा । यत्रोपविशतेरागः स्वरःस्थायी स कथ्यते ॥ १४२ ॥

इति स्थाय्यादिवर्णलक्षणम् ।

(141—142) 'Varna' or musical effort. 4 in numbers : as cent, descent, going up & down and staying in a note—

(சு, 141-142) 'வண்ணம்' அல்லது கதனக்கிரமம். இது 4 வகை:— ஆரோகி, அவரோகி, சஞ்சாரி, ஸந்தாபி—அதாவது ஏறுதல், இறங்குதல், மேலும் கீழும் செல்லுதல், ஒரே இடத்தில் சிற்றல்.

गीतादौस्थापितो यस्तु सग्रहस्वर उच्यते । इति ग्रहस्वरः ।

न्यासस्वरस्तु विज्ञेयः यस्तु गीतसमापकः । इति न्यासस्वरः ।

बहुलत्वं प्रयोगेषु सअंशस्वर उच्यते ॥ १४३ ॥ इति अंशस्वरः ।

143— 'Graha' or the note with which tune starts, 'Nyasa' or the 'finale'; and 'Amsa' or the dominant note of the tune, or the note most frequently used.

(சு. 143) 'கரஹ ஸ்வரம்' அல்லது ராகம் ஆரம்பிக்கும் ஸ்வரம்; 'கியாஸ ஸ்வரம்' அல்லது ராகம் முடிவும் ஸ்வரம்; 'அம்ச ஸ்வரம்' அல்லது ராகத்தின் முக்கிய ஸ்வரம் அல்லது ராகத்தில் அடிக்கடி உபயோகிக்கப்படும் ஸ்வரம்.

विशिष्टवर्णसन्दर्भमलङ्कारं प्रचक्षते ।

एकैकस्यां मूर्छनायां त्रिषष्टिरुदिताबुधैः ॥ १४४ ॥

अथ अलङ्कारप्रस्तारः । सरि सरिग रिग रिगम गम गमप ।

मप मपध पध पधनि धनि धनिस इति प्रथमः ।

सस रिरि गग मम पप धध निन सस इतिद्वितीयः ॥ १४५ ॥

इति अलङ्कारलक्षणम् ।

(144—145) Alankaras or graceful variety in the four forms of musical effort.

ஈ. (144—145) 'அலங்காரங்கள்' அல்லது வர்ணங்கள் இன் அழகிய வகைகள்.

ग्रहांशतारमन्द्राश्च न्यासापन्यासकौतथा ।

अपि सन्यासविन्यासौ बहुत्वं चाल्पताततः ॥ १४६ ॥

इति राग लक्षणं

146. The function of swaras in the formaton of Ragas :—

Graha (Initial note) Amsa (Dominant note) Tara- Highest note) Mandra (Lowest note) Nayasa (Final note) Apanyas (notes for Staying) Sanyasa & Vinyasa (notes for beginning & ending of parts of a musical piece)

(சு. 146) ராகத்தின் மூக்கிய ஸ்வரங்கள் ;—

காஹம் (ஆரம்பிக்கும் ஸ்வரம்,) அம்சம் (முக்கிய ஸ்வரம்,) தாரம் (ராகத்தின் மேல்கோடி,) மந்தரம் (கீழ் கோடி,) நாயாஸம் (முடிக்கும் ஸ்வரம்,) அபநீயாஸம் (ஹைடயே கீழ்க்கும் ஸ்வரம்,) ஸந்தீயாஸம், அங்கீயாஸம் (ராகப் பகுதிகளின் ஆரம்பம், முடிவு).

अथ स्वरा उच्यन्ते ।

श्रुतिभ्यः स्युः स्वराः पङ्क्तिरूपमगान्धारमध्यमाः ।

पञ्चमोऽथैवतश्चेति निषाद इति सप्तमे ।

तेषां संज्ञासरिगम पधनीत्यपरामताः ॥ १४७ ॥

पङ्क्तिं वदति मयूरः स्वरमृपमं चातको ब्रूते ।

गान्धाराख्यं छागो निगदति पक्षी मध्यमं क्रौञ्चः ॥ १४८ ॥

गदति पञ्चममंचितवाक् पि कोरटति धैवतमुन्मददुर्दुरः ।
 सृणिसमाहतमस्तक कुन्जरो गदति नासिकया खरमन्तिमम् ॥
 मयूरचातक छाग क्रौञ्च कोकिल दुर्दुराः ।
 गजश्च सप्तषड्गादीन् क्रमादुच्चारयन्त्यमि ॥ १९० ॥
 इति चतुरदामोदरविरचिते सङ्गीतदर्पणे स्वराध्यायः ॥

(147—50) The Seven notes and the corresponding sounds in nature.

(சு 147—150) எழுதெவரங்களுள் அவற்றை ஒலிக்கும் பிராணிகளுள்.

अथ रागाध्यायः

योऽयं ध्वनिविशेषः स्यात् स्वस्वर्णविभूषितः ।
 रञ्जको जनचित्तानां सरागः कथितो बुधैः ॥ १९१ ॥
 अथ रागाङ्ग भाषाङ्ग क्रियाङ्गोपाङ्गनिर्णयः ।
 रागछायानुकारित्वात् रागाङ्गमिति कथ्यते ॥ १९२ ॥
 भाषाङ्गं भाषाच्छाया(या) भाषाङ्गस्थेन हेतुना ।
 करुणोत्साहसंयुक्तः क्रियाङ्गस्तेनहेतुना ॥ १९३ ॥
 इतिरागाङ्ग भाषां गक्रियां गविवेकः ।

(151-153) "Raga", its definition and its kinds, namely (1) Raga (2) Bhasha (3) Raganga (4) Bhashanga and Kriyanga.

(சு. 151-153) "ராகம்" என்றால் என்ன?

அதன் வகைகள் :— (1) ராகம் (2) பரவை (3) ராகாங்கம் (4) பரவாங்கம் (5) கிரியாங்கம்.

काण्डारणातुकथिता तारस्यानेतिशीघ्रता ।

गमकैर्विविधैर्युक्ता कौशल्यसहिता मता ॥ १९४ ॥

इति काण्डरणा ।

(154) "Kandarana" or the the tremulo and other graces in the higher octaves.

(சு. 154) "காண்டரணை" அல்லது மேல் ஸ்தரங்களில் கமகங்கள் நிறைந்த துரித சஞ்சாரம்.

अथ मतङ्गमतेन रागाणां त्रैविध्यं दर्शयति ।

शुद्धाः छायालगाः प्रोक्ताः सङ्कीर्णाश्च तथैव च ॥ १९९ ॥

तत्र शुद्धरागत्वं नाम शास्त्रोक्तनियमाद्रञ्जकत्वं भवति ।

छायालगरागत्वं नाम अन्यछायानुलगत्वेन रक्तिहेतुत्वम् ।

सङ्कीर्णरागत्वं नाम शुद्धछायालगमुख्यत्वेन रक्तिहेतुत्वम् ॥ १५६ ॥

इति कलिनाथोक्तं लिखितम् ।

(155—156) The 3 kinds of Ragas according to Matanga:—Suddha, Chhayalaga, and Sankirna.

The 1st kind follows the classical rules of the ancient texts.

The 2nd kind makes a slight deviation while following, in the main, the path of the Suddha ragas.

The 3rd kind is formed with the help of the ragas of the 1st and 2nd kind.

(சு. 155—156) மதங்கர் சொல்லியபடி ராகங்களின் வகை:—

- (1) சுத்தம் (சாஸ்திரப்படி அமைந்தவை.)
- (2) சாயாலகம் (சிறிது மாறியவை.)
- (3) சங்கீர்ணம் (முதல் இகண்டு வகையும் கலந்தவை.)

औडवः पञ्चभिः प्रौक्तः स्वैरः पडिभस्तु पाडवः ।

सम्पूर्णः सप्तभिर्ज्ञेयस्त्वेवं रागस्त्रिधामतः ॥ १९७ ॥

(157) Classification according to the no. of swaras occurring in the raga:--

(1) Sampurna (7 swaras.)

(2) Shadava (6 swaras.)

(3) Oudava (5 swaras.)

(சு. 157) ராகங்களிலுள்ள ஸ்வரங்களின் எண்ணிக்கையைப் பொறுத்து ராகங்களின் வகை:—

(1) ஸம்பூர்ணம் (7 ஸ்வரங்கள்.)

(2) ஷாடவம் (6 „ .)

(3) ஒளடவம் (5 „ .)

श्रीराग नट्टौ बङ्गालो भासमध्यम पाडवौ ।

रक्तहंसः कोह्लासः प्रसभो भैखध्वनिः ॥ १९८ ॥

मेघरागः सोमरागः काम्बोदश्चाप्रपञ्चमः ।

स्यातां कन्दर्पदेशाख्यौ ककुभान्तश्च कैशिकः ।

नट्टनारायणश्चेति रागविंशतिरीरिताः ॥ १९९ ॥

* (158-59) The well known classical Ragas 20 in number.

(சு. 158-59) 20 பழைய பிரசித்த ராகங்கள்.

अथ रागरागिणीमतम् ।

शिवशक्तेः समायोगात् रागाणां सम्भवोभवेत् ।

पञ्चास्यात् पञ्चरागाःस्युः पष्ठस्तु गिरिजामुखात् ॥ १६० ॥

सद्योवक्त्रात्तु श्रीरागो वामदेवाद्वसन्तकः ।

अधोराद्वैखो जातः तत्पुरुषात्तु पञ्चमः ॥ १६१ ॥

ईशानाख्यानमेघरागो नाश्च्यारम्भे शिवादभूत् ।

गिरिजाया मुखाल्लास्ये नटनारायणोऽभवत् ॥ १६२ ॥

“केरागाः काश्चरागिण्यः कावेला ऋतवश्चके ।

किंरूपं कथमुद्धारः वद देव प्रसादतः” ॥ १६३ ॥

श्रीरागोऽथ वसन्तश्च भैखः पञ्चमस्तथा ।

मेघरागो बृहन्नाटः षडेते पुरुषाह्वयाः ॥ १६४ ॥

इति षड्पुरुषरागाः ।

अथरागिण्यः ।

मालवी त्रिवणी गौडी केदारी मधुमाधवी ।

ततः पाहाडिकाज्ञेया श्रीरागस्य वराङ्गनाः ॥ १६५ ॥

देशी देवगिरी चैव वराटी टोडिकातथा ।

ललिताचाथ हिन्दोली वसन्तस्य वराङ्गनाः ॥ १६६ ॥

भैरवी गुर्जरीचैव रेवा गुणकरी तथा ।

वङ्गाली बहुलीचैव भैखस्य वराङ्गनाः ॥ १६७ ॥

विभासश्चाथ भूपाली कर्णाटी वडहंसिका ।

मालवश्रीपटमञ्जर्या सहैताः पञ्चमाङ्गनाः ॥ १६८ ॥

मल्हारी सोरटी चैव सावेरी कौशिकी तथा ।

गान्धारि हरिश्चङ्गारा मेघरागस्य योषितः ॥ १६९ ॥

कामोदीचैव कल्याणी आभेरी नाटिका पुनः ।

सालङ्कीनट्टहंजी(वी)रा नटनारायणाङ्गनाः ॥ १७० ॥

इति षड्विंशद्रागिण्यः ।

(160-170) Classification of Ragas into masculine and feminine :—

(1) Someswara's Classification :— 6 'Ragas' or masculine tunes, each having 6 'Raginis' or consorts.

(சு. 160-170) ராகங்களின் பாகுபாடு :—

(1) சோமேஸ்வரரின் மதப்படி புருஷ ராகங்கள் 6ல், ஒவ்வொன்றுக்கும் 6 ஸ்திரீகளாகிய ராகினிகளும்.

अथरागवेला ।

मधुमाधवीच देशाख्या भूपाली भैरवी तथा ।

वेलावलीच मल्हारी वङ्गाली साम गुर्जरी ॥ १७१ ॥

धनाश्री मालवश्रीश्च मेघरागश्च पञ्चमः ।

देशकागे भैखश्च ललितश्च वसन्तकः ॥ १७२ ॥

एते रागाः प्रगीयन्ते प्रातरारभ्यनित्यशः ।

गुर्जरी कौशिकश्चैव सावेरी पढमञ्जरी ॥ १७३ ॥

रेवा गुणकरी चैव भैरवी रामकर्यपि ।

सोरटी च तथा गेया प्रथमप्रहरोत्तरम् ॥ १७४ ॥

வீராட்டி டோடிகாச்சேவ காமோடீசு குடாயிகா ।

காந்ஹாரி நாபாசந்ஹீசு ததாடேசரி விசேசத: ॥ 179 ॥

சக்ரராபரணோ ஜேயோ த்விதீயப்ரஹாட்பரம்து ।

ஸ்ரீராபோமாலவாஸ்யத்வ கௌடீ த்ரிவணசஞ்சக: ॥ 180 ॥

நடகல்யாண சஞ்சத்வ சாலஜ்ஞ நட்ரகம் ததா ।

சர்வே நாடாஸ்வ கேடாரி கர்ணாத்வாபீரிகா ததா ॥ 181 ॥

வடஹ்ஸீ பஹாடீசு த்ரூதீய ப்ரஹாட்பரம்து ।

அர்ஹராத்ராவர்ஹீர்யா ராபா எதே சுவப்ரதா: ॥ 182 ॥

யதோக்தகால எவேதே ரேயா: பூர்வ விதானத: ।

ராபாஜ்யா சதாபேயா நது காலம் விசாரயேத் ॥ 183 ॥

இதரி ராபவேஷா ॥

ஸ்ரீராபோ ராபிணீயுக்த: சிசிரே ரீயதே வுதே: ।

வசந்தஸ்வசஹாயேஸ்து வசந்ததேர் ப்ரரீயதே ॥ 184 ॥

பேஸ: ச்வசஹாயேஸ்து ஃரூதேர் ப்ரரீயதே ।

பஞ்சமஸ்து ததாபேயோ ராபிண்யா சஹ சாரதே ॥ 185 ॥

பேஷராபோ ராபிணீபி: யுக்தோவர்பாஸுரீயதே ।

நட நாராயணோராபோ ராபிண்யாசஹஹேமகே ।

யதேச்சுத்யா வா காத்தவ்யா: சர்வதூபு சுவப்ரதா: ॥ 186 ॥

இதரி ஃரூதுவேஷா ।

—இதரி சோமேஸ்வரமதம்து ।

(171-182) The proper time of the day and the season for particular Ragas.

(ச. 171-182) ராகங்களுக்குத் தகுதியான வேளையும் குதும்

अथ हनुमन्मतम् ।

भैरवो कौशिकश्चैव हिन्दोलो दीपकस्तथा ।

श्रीरागो मेघरागश्च पडेटे पुरुषाह्वयाः ॥ १८३ ॥

मध्यमादिर्भैरवी च बङ्गाली च वराटिका ।

सैन्धवी च पुनर्गेया भैरवस्य वराङ्गनाः ॥ १८४ ॥

टोडी खभावती गौडी गुणक्री ककुभा तथा ।

रागिण्यो रागराजस्य कौशिकस्य वराङ्गनाः ॥ १८५ ॥

वेलावली रामकरी देशाख्या पढमञ्जरी ।

ललिता सहिता एता हिन्दोलस्य वराङ्गनाः ॥ १८६ ॥

केदारी कानडा देशी कामोदी नाटिका पुनः ।

दीपकस्य प्रियाः पञ्च ख्याता रागविशारदैः ॥ १८७ ॥

वसन्ती मालती चैव मालश्रीश्च धनाश्रिका ।

असावेरीति विज्ञेयाः श्रीरागस्य वराङ्गनाः ॥ १८८ ॥

मल्लारी देशकारी च भूपाली गुर्जरी तथा ।

टक्श्च पञ्चमीभार्या मेघरागस्य योषितः ॥ १८९ ॥

इति हनुमन्मते रागरागिण्यः ।

(183-189) Classification according to Hanuman:—
6 masculine Ragas, each having 5 consorts or Raginis.

(சு. 183-189) ஹனுமத் பரதம் என்னும் நூலில் சொல்லப்
பட்டிருக்கும் ராசிகளை:—

6 புருஷ ராகங்களும் ஒவ்வொன்றுக்கும் 5 ஸ்திரீகளாகிய ராகிணிகளும்.

अथ रागार्णव मतम् ।

भैरवः पञ्चमो नाटो मल्लारो गौडमालवः ।

देशाख्यश्चेति षड्गाः प्रोच्यन्ते लोकविश्रुताः ॥ १९० ॥

बङ्गालीयं गुणकरी मध्यमादिवसन्तकः ।

धनाश्रीश्चेति पञ्चैते रागा भैरवसंश्रयाः ॥ १९१ ॥

ललितागुर्जरीदेशी वराटी रामकृत्तथा ।

मता रागार्णवे रागाः पञ्चैते पञ्चमाश्रयाः ॥ १९२ ॥

नटनारायणः पूर्वगान्धारः सालगस्तथा ।

ततः केदारकर्णाटौ पञ्चैते नाटसंश्रयाः ॥ १९३ ॥

मेघमल्लारिका मालकौशिकः पढमञ्जरी ।

असावेरीति विज्ञेयाः रागा मल्लारिसंश्रयाः ॥ १९४ ॥

हिन्दोलस्त्रवणांधारी गौडी च षडहंसिका ।

पञ्चैते रागनामानं गौडमाश्रित्य संस्थिताः ॥ १९५ ॥

भूपालीच कुडायीच कामोदी नाटिका तथा ।

वेलावलीति विज्ञेया रागादेशाख्यसंश्रयाः । इति रागार्णवमतम् ।

न तालानां न रागाणां अन्तः कुत्रापि विद्यते ॥ १९६ ॥

* (190-196) Classification according to Ragarnava:-
6 principal ragas, and 5 subordinate ragas attached to
each of the principal ones.

(சு. 190-196) ராகராவைப் பற்றிய ராகங்களின் பகுப்பினை:-
6 முக்கிய ராகங்களும் ஒவ்வொரு ராகம் 5 துணை ராகங்களுடன் சேர்த்து
ராகங்கள் 56.

इदानीं राग रागिण्युदाहरणं प्रारम्भ्यते ॥

धैवतांश ग्रहण्यासो रिपहीनोऽथ मागतः ।

भैरवस्सतु विज्ञेयः धैवतादिक मूर्छनः ।

धैवतो विकृतोऽथ औडवः परिकीर्तितः ॥ १९७ ॥

उदाहरणम् ।

गङ्गाधरः शशिकलातिलकस्त्रिनेत्रः

सपैर्विभूषिततनुर्गजकृत्तिवासाः ।

भाम्बत्त्रिशूलकर एष नृमुण्डधारी

शुभ्राम्बरोजयति भैरव आदिरागः ॥ १९८ ॥

धनि सगमधनि । इति भैरवः ॥ १ ॥

(197-198) Bhairava raga lakshana.

(अ. 197-198) 'भैरव' राग लक्षणम्.

मध्यमादिश्चरागांगा ग्रहांशन्यास मध्यमा ।

सप्तस्वरैस्तु गातव्या मध्यमादिक मूर्च्छना ।

सम्पूर्णा कथिता तद्भूतैः रिधहीना कचिन्मता ॥ १९९ ॥

उदाहरणम् ।

पत्या सहासं परिभ्य कामं संचुम्बितास्या कमलायताक्षी ।

स्वर्णच्छनिः कुङ्कुमस्तिदेहा सामध्यमादिः कथिता मुनीन्द्रैः ॥२००॥

पधमनी सरिगमा अथवा मम पम पनि सनिगम, ।

इति मध्यमादिः ॥ २ ॥

(199-200) Raga Madhyamadi lakshana.

(अ. 199-200) 'मध्यमादि' राग लक्षणम्.

सम्पूर्णा भैरवी ज्ञेया ग्रहांशन्यास मध्यमा

सौवीरीमूर्च्छना ज्ञेया मध्यमग्रामचारिणी ।

केचिदेनां भैरववत् स्वरैर्ज्ञेया विचक्षणैः ॥ २०१ ॥

उदाहरणम् ।

स्कटिकरचितपीठे रम्यकैलासशृङ्गे

विकचकमलपत्रैरर्चयन्तीमहेशम् ।

करधृतधनवाद्या पीतवर्णायताक्षी

सुकविभिरियमुक्ता भैरवी भैरवस्त्री ॥ २०२ ॥

मपधनि सरि गम अथवा धनि सगम धप ॥ इति भैरवी ॥ ३ ॥

(201-202) 'Bhairavi' lakshana.

(स. 201-202) 'भैरवी' लक्षणा.

बङ्गाली औडवाज्ञेया ग्रहांशन्यासपङ्कजभाक् ।

रिध हीना च विज्ञेया मूर्छना प्रथमा मता ।

पूर्णा वा मत्रयोपेता कलिनाथेन भाषिता ॥ २०३ ॥

उदाहरणम् ।

कक्षे निवेशितकरण्डधरस्तपस्वी

भास्वत्त्रिशूल परिमण्डितवामहस्तः ।

भस्मोज्ज्वलो निविडबद्धजटाकलापः

बङ्गाल इत्यभिहितस्तरुणार्कवर्णः ॥ २०४ ॥

सगम पनि स अथवा मपधनि सरि गम । इति बङ्गाली ॥ ४ ॥

(203-204) 'Bangali' lakshana.

(स. 203-204) 'बङ्गाली' लक्षणा.

पङ्कजग्रहांशकन्यासा वराटी कथिता वुर्ध्वः ।

प्रथमा मूर्छना यस्यां सम्पूर्णा कीर्तिवर्धनी ॥ २०५ ॥

उदाहरणम् ।

विनोदयन्ती दयितं सुकेशी सुकङ्कणा चामरचालनेन ।

कर्णे दधाना सुरवृक्षपुष्पं वराङ्गनेयं कथिता वराटी ॥ २०६ ॥

सरिगम पधनिस । इति वराटी ॥ ५ ॥

(205-206) 'Varati' lakshana.

(205-206) 'வரதி' (வரதாணி) லக்ஷணம்.

பஹுஜ்ஜ்ரஹாங்கந்யாஸா சம்பூர்ணா சைந்ஹவீ மதா ।

மூர்த்தனோத்தரமந்நாடா கைத்ரித் தாடவிகா மதா ।

ரிஹிநா து ப்வேத்ரித்யம் ரஸே தீரே ப்ரயுஜ்யதே ॥ ௨௦௭ ॥

உதாஹரணம் ।

த்ரிசூலபாணி: சிவபக்தியுக்தா ரக்தாஹ்ரா தாரிதவந்துஜிவா ।

தீரே ரஸே காயககீதவரணி சா சைந்ஹவீ பைரவராணிணியம் ॥ ௨௦௮ ॥

சரிசம பதநிச அதவா சரிசமபதநிச இதி । சைந்ஹவீ ॥ ௬ ॥

இதி பஞ்சபார்யாஸஹிதோபை: ।

(207-208) 'Saindhavi' lakshana.

(சு. 207-208) 'சைந்தவி' லக்ஷணம்.

பஹுஜ்ஜ்ரஹாங்கந்யாஸ: சம்பூர்ண: கௌசிகோ மத: ।

மூர்த்தனா ப்ரதமா ஜ்ஜேயா காசுலீக்ஷரசம்மத: ॥ ௨௦௯ ॥

உதாஹரணம் ।

அரக்தவரணி துதகௌரயத்ரி: தீர: சுவீரபு க்ருதபதீர: ।

தீரீரீரீதோ தீரிகபூலமாலாமாலீ மதோ மாலவகௌசிகோயம் ॥ ௨௧௦ ॥

சரிசமபதநிச சநிபபமரிச । இதி மாலவ கௌசிக: ॥ ௭ ॥

(209-210) 'Malava Kausika' lakshana.

(சு. 209-210) 'மாவா கௌசிக' லக்ஷணம்.

மத்யமாங்க்ரஹ்ந்யாஸா சௌதீரீ மூர்த்தனா மதா ।

सम्पूर्णा कथिता तज्ज्ञैः टोडी स्त्री कौशिके मता ।
ग्रहांशन्यासपङ्कजश्च केचिदत्र प्रचक्षते ॥ २११ ॥

उदाहरणम् ।

तुषार कुन्दोज्ज्वल देहयष्टिःकाश्मीर कर्पूर विलिप्तदेहा ।
विनोदयन्ती हरिणं वनान्ते वीणाधरा राजति टोडिकेयम् ॥२१२॥
मपधनि सरिगम अथवा सरिगम पधनिस । इति टोडी ॥८॥

(211-212) ' Todi ' lakshana.

(सं. 211-212) ' टोडी ' (टोडी) लक्षणां.

धैवतांश ग्रहन्यासा पाडवा त्यक्तपञ्चमा ।
खंभावतीच विज्ञेया मूर्च्छना पौरवी मता ॥ २१३ ॥

उदाहरणम् ।

खंभावतिः स्यात् सुखदा रसज्ञा सौन्दर्यलावण्य विभूषिताङ्गी ।
दानप्रिया कोकिल तुल्यनादा प्रियं वदा कौशिकरागिणीयम् ॥२१४॥

धनि सरि गमध । इति खंभावती ॥ ९ ॥

(213-214) ' Khambhavati lakshana.

(सं. 213-214) ' खंभावती ' लक्षणां.

ग्रहांशन्यासपङ्कजास्या द्विपवर्जा सुखप्रदा ।
मूर्च्छना प्रथमा ज्ञेया गौरी सर्वाङ्गसुन्दरी ॥ २१५ ॥

उदाहरणम् ।

निवेशयन्ती श्रवणेवतंसमाग्राङ्कुरं कोकिलनादरम्या ।
श्यामा मधुस्यन्दितसूक्ष्मनादा गौरीयमुक्ता किल कोहलेन ॥२१६॥

सगमपनिस सनिधमगम । इति गौरी ॥ १० ॥

(215-216) 'Gouri' lakshana

(सं. 215-216) 'गौरी' लक्षणा.

रिधहीना गुणकरी चौडवा परिकीर्तिता ।

निग्रहांशा तुनिन्यासा कैश्चित् षड्जत्रयामता ॥

रजनी मूर्छना चात्र मालवाश्रयणी तु सा ॥ २१७ ॥

उदाहरणम् ।

शोकाभिभूतनयनारुणदीनदृष्टिः

नम्रानना धरणिधूसरगात्रयष्टिः ।

आमुक्तचारुकवरी प्रियदूर्वती

संकीर्तिता गुणकरी करुणे कुशाङ्गी ॥ २१८ ॥

निसगमपनि निपमगसनि अथवा सगमपनिस । इति गुणकरी ॥ ११ ॥

(217-218) 'Gunakari' lakshana.

(सं. 217-218) 'गुणकरी' लक्षणा.

धैवतांशग्रहन्यासा सम्पूर्णा ककुभामता ।

तृतीयमूर्छनोत्पन्ना शृङ्गाररसमण्डिता ॥ २१९ ॥

उदाहरणम् ।

सुषोषिताङ्गी रतिमण्डिताङ्गी चन्द्रानना चम्पकदामयुक्ता ।

कटाक्षिणी स्यात् परमा विचित्रनादेन युक्ता ककुभा मनोज्ञा ॥

धनिसरिगमपध इति ककुभा ॥ इति पञ्चभार्यासहितो

मालव कौशिकः ॥ १२ ॥

(219-220) 'Kakuba' lakshana.

(219 220) 'ககூபா' லக்ஷணம்.

हिन्दोलको रिधत्यक्तः सत्रयः कथितो बुधैः । ।

मूर्च्छना शुद्धमध्या स्यात् औडवः काकलीयुतः ॥ २२१ ॥

उदाहरणम् ।

नितम्बिनीमन्दतरङ्गितायु दोलायु खेलासुखमादधानः ।

खर्वः कपोतद्युतिकामयुक्तो हिन्दोलारागः कथितो मुनीन्द्रैः ॥ २२२ ॥

सगम पाने मपस । इति हिन्दोलः ॥ २३ ॥

(221-222) 'Hindola' lakshana.

(ஈ. 221-222) 'ஹிந்தோலா' லக்ஷணம்.

धैवतांशग्रह्न्यासा पूर्णा वेलावली मता ।

पौरवीमूर्च्छना ज्ञेया रसेवीरे प्रयुज्यते ॥ २२३ ॥

उदाहरणम् ।

सङ्केतदीक्षां दयिते च दत्त्वा त्रितन्वती भूषणमङ्गकेषु ।

मुहुः स्मरन्ती स्मरमिष्टदेवं वेलावली नीलसरोजकान्तिः ॥ २२४ ॥

धनि सरि गम पध । इति वेलावली ॥ १४ ॥

(223-224) 'Velavali' lakshana.

(ஈ. 223-224) 'வேலாவலி' லக்ஷணம்.

षड्जग्रहांशकन्यासा पूर्णा रामकरी मता ।

मूर्च्छना प्रथमा ज्ञेया करुणे सा प्रयुज्यते ॥ २२५ ॥

रिधत्यक्ता तु केचित्तु केचित्पञ्चमवर्जिता ।

षाड्वा औडवा ज्ञेया सम्पूर्णा च त्रिधा मता ॥ २२६ ॥

उदाहरणम् ।

हेमप्रभाभामुरभूषणा च नीलं निचोलं वपुषा वहन्ती ।

कान्ते समीपे कमनीयकण्ठा मानोज्ञता रामकरी मतेयम् ॥ २२७ ॥

सगमपनिस अथवा सरिगमपधनिस अथवा सरिगमधनि स । इतिरामकरी॥

(225-227) 'Ramakari' lakshana.

(स. 225-227) 'रामकरी' लक्षणां.

देशाख्या पाडवा ज्ञेया गत्रयेण विभूषिता ।

ऋषभेण वियुक्ता सा शार्ङ्गदेवेन कीर्तिता ॥

मूर्च्छनाहरिणाश्वा च सम्पूर्णा केचिदूचिरे ॥ २२८ ॥

उदाहरणम् ।

वीरे रसे व्यञ्जितरोमहर्षा निरुध्य सम्बद्धविलासबाहुः ।

प्रांशुः प्रचण्डा किल सुंदराङ्गी देशाख्यारागः कथितो

मुनीन्द्रैः ॥ २२९ ॥

[हिन्दोलकान्ताकिल देशकारः । इति वापाठः] ॥ गमपधनिसग

अथवा गमपधनिसरिग इति देशाख्या ॥ १६ ॥

(228-229) 'Desakhya' lakshana,

(स. 228-229) 'देशाख्या' (देशाक्या) लक्षणां,

पञ्चमांश ग्रहण्यासा पूर्णा स्यात्पटमञ्जरी ।

हृण्यका मूर्च्छना ज्ञेया रसिकानां सुखप्रदा ॥ २३० ॥

उदाहरणम् ।

वियोगिनी कान्तविशीर्णनेत्रा सजं वहन्ती वपुषा च शुक्लाम् ।

आश्वास्यमाना प्रियया च सख्या सुधूसराङ्गी पटमञ्जरीयम् ॥

(230-231) 'Patamanjari' lakshana,

प ध निस रीगमप । इति पटमञ्जरी ॥ १७ ॥

(क. 230—231) பட்டமஞ்சரி லக்ஷணம்.

रिपवर्जा च ललिता औडवा सत्रया मता ।

मूर्छनाशुद्धमध्या स्यात् संपूर्णा केचिदूचिरे ॥

धैवतत्रयसंयुक्ता द्वितीयललिता मता ॥ २३२ ॥

उदाहरणम् ।

प्रकुलसप्तच्छदमालययुक्ता गौरी कृशाङ्गी तरुणी चलाक्षी ।

विनिश्चयसत्तादवशात् प्रभाते तिलासवेशा ललितोपदिष्टा ॥ २३३ ॥

सगमधनिस अथवा धनि सगमध । इति ललिता ॥ १८ ॥

इति पञ्च भार्यासहितो हिन्दोलकः ॥

(232—233) 'Lalita' lakshana

(क. 232—233) லலிதா லக்ஷணம்,

पङ्कजप्रहांशकन्यासः सम्पूर्णो दीपको मतः ।

मूर्छना शुद्धमध्यास्यात् गातव्या गायनैः सदा ॥ २३४ ॥

उदाहरणम् ।

बाला रतार्थं प्रविलीनदीपे गृहेन्धकारे सुभगी प्रवृत्ता ।

तस्याः शिरोभूषणरत्नदीपैः लज्जां तदानीं कृतवान्प्रदीपः ॥ २३५ ॥

स रि ग म प ध नि स । इति दीपकः ॥ १९ ॥

(234-235) 'Dipaka' lakshana.

(क. 234-235) 'தீபக' லக்ஷணம்.

केदारी रिधङ्गीनास्यात् औडवा परिकीर्तिता ।

नित्रया मूर्छनामार्गी काकलीस्वरसम्मिता ॥ २३६ ॥

उदाहरणम् ।

जटादधानः सितचन्द्रमौलिः नागोत्तरीयो धृतयोगपीठः ।

गङ्गाधरो ध्याननिमग्नचित्तः केदाररागः कथितस्तपस्वी ॥ २३७ ॥

[विरहविबुधाचित्ता पाण्डुराङ्गुला कृशाङ्गी

मलयजरसपूरैः सिच्यमाना सखीभिः ।

सरसकमलपत्रैः क्लृप्तशय्यानिविष्टा

हिमकरसितवस्त्रा भाति केदारिकेयम् ॥ २३८ ॥]

नि स ग म प नि नि प म ग स नि । इति केदारी ॥ २० ॥

(236-238) 'Kedari' lakshana.

(स. 236-238) 'केदारी' लक्षणा.

त्रिनिषादोऽथ भंगूणो निषादो विकृतो भवेत् ।

भार्गायं मूर्च्छना ज्ञेया कर्णाटीयं सुखप्रदा ॥ २३९ ॥

उदाहरणम् ।

कर्णाटी कमलैक्षणा सुगन्धरोर्मूले धमन्ती मुहुः

धामोच्छ्वासविभिन्नगोदगमिनः सम्पूरयन्ती दिशः

कीरं नीलनिचोलजुष्टगमिनः स्वर्णामया विभ्रती ।

क्रान्तारे पिककृजिते खदयितं साङ्केतिके पश्यति ॥ २४० ॥

निसरिगमपधनि । इति कर्णाटी ॥ २१ ॥

(238-240) 'Karnati' lakshana.

(स. 238-240) 'कर्णाटी' लक्षणा.

देशी पञ्चमहीना स्यात् ऋषभत्रयसंयुता ।

कलोपनतिका ज्ञेया मूर्च्छना त्रिकृतर्षभा ॥ २४१ ॥

उदाहरणम् ।

निद्रालसं सा कपटेन कान्तं विबोधयन्ती सुरतोत्सुकेन ।

गौरी मनोज्ञा शुकपुच्छवस्त्रा ख्याता च देशी रसपूर्णचित्ता ॥ २४२ ॥

रिगमधनिसगि इति देशी ॥ २२ ॥

(240-242) 'Desi' lakshana.

(अ. 240-242) 'देशी' लक्षणा.

धांशन्यासग्रहा पूर्णा पौरवी मूर्छना मता ।

मल्लारनिकटे गेया कामोदी च निगद्यते

शिवभूषणकेदारयुक्ता सर्वगुणप्रदा ॥ २४३ ॥

उदाहरणम् ।

पीनवसाना वसनं मुकेर्षी वने रुदन्ती पिकनादूना ।

विलोकयन्ती विदिशोऽतिमीमा कामोदिका कान्तमनुगमन्ती ॥

धनिसरिगमपध । इति कामोदी ॥ २३ ॥

(242-244) 'Kamodi' lakshana.

(अ. 242-244) 'कामोदी' लक्षणा.

ग्रहांशन्यासपट्टजा म्यात् सम्पूर्णा नाटिका मता ।

प्रभमा मूर्छना ज्ञेया गमकैर्बहुधा मता ॥ २४५ ॥

उदाहरणम् ।

उपज्ञानुसुहृच्छनि विकसितं पङ्केरुहं पाणिना

स्पृश्यन्ती मधुपानघूर्णनयना तन्वी तमालद्युतिः ।

ताम्बूलाहरणच्छलेन दयितं सङ्केतयन्ती निजं

क्रीडाकुञ्जगृहे लवङ्गलतिकामोदानिले कामिनी ॥ २४६ ॥

जपाकुसुमसङ्काशां निचोलं पीतवाससम् ।

वहन्ती वपुषा तन्वी नाटिका रक्तकञ्चुकी ॥ २४७ ॥

सरिगमपधनिस सनिधपमगसि । इति नाटिका ॥ २४ ॥

इति पञ्चभार्यासहितो हिन्दोलः ।

(244-246) 'Natika' lakshana.

(क. 244-246) 'नटिका' लक्षणा.

श्रीरागः सञ्चतिरुद्यातः सन्नेगेण विभूषितः ।

पूर्णः सर्वगुणोपेतः मूर्च्छना प्रथमा मना ॥

केचित्तु कथयन्त्येनं त्रयमत्रयसम्भतम् ॥ २४८ ॥

उदाहरणम् ।

अष्टादशाब्दः सारचारुमूर्तिः श्रीरोलसत्पल्लवकर्णपूरः ।

पद्मजादिमैत्र्योऽरुणवम्बधारी श्रीरागराजः क्षितिपालमूर्तिः ॥ २४९ ॥

सरिगमपधनिस अथवा रिगमपधनिम इति श्रीरागः ॥ २५ ॥

(247-249) 'Sriraga' lakshana

(क. 247-249) 'श्रीराग' लक्षणा.

वसन्ता स्यात्तु संपूर्णा सत्रया कथिता बुधैः ।

श्रीरागमूर्च्छनैवात्र गेया रागविशारदैः ॥ २५० ॥

उदाहरणम् ।

शिखण्डिचर्होच्चयवद्धपीडा कर्णावतंसा स्फुरदाम्रपत्रा ।

इन्दीवरश्यामतनुमेनोज्ञा वसन्तिका स्यादलिमञ्जुलश्रीः ॥ २५१ ॥

सरिगमपधनिस इति वसन्तिका ! ॥ २६ ॥

(249-251) 'Vasantika' lakshana.

(क. 249-251) 'वसन्तिका' (वाग्विहारा) लक्षणा.

मालवी चौडवा ज्ञेया नित्रया प, रि, वज्जिता ।

रजनी मूर्छना ज्ञेया काकलीम्बरमण्डिता ॥ २५२ ॥

उदाहरणम् ।

मितध्विनीचुम्बितवक्त्रपद्मः शुक्रद्युतिः कुण्डलवान्प्रमत्तः ।

सङ्गीतशालां प्रविशन्प्रदोषं मालाधरो मालव एष रागः ॥ २५३ ॥

निसर्गमगनि । इति मालवी ।

[निसर्गमगनि इति वा पाठः] ॥ २७ ॥

(252-253) 'Malavi' lakshana.

(ॐ, 252-253) 'मलवी' लक्षणा.

मालवश्रीश्चरकाङ्गी पूर्णा सत्रयनूषिता ।

मूर्छनोत्तरमन्द्रा रयात् शृङ्गारसमण्डिता ॥ २५४ ॥

उदाहरणम् ।

रक्तोत्पलं हस्ततलं नियुक्तं विभावयन्ती तनुदेहवल्ली ।

रसालवृक्षम्यनले निमग्णा स्नोकस्मिता साकिल मालवश्रीः ॥

सरिगमपधनिस । इति मालवश्रीः ॥ २८ ॥

(254-255) 'Malavasri' lakshana.

(ॐ, 254-255) 'मलवश्री' लक्षणा.

सतया हीनकृपभा पाडवा च धनासिरी ।

मूर्छना प्रथमा ज्ञेया रसे वीरि प्रयुज्यते ॥ २५६ ॥

उदाहरणम् ।

दूर्वादलश्यामतनुर्मनोज्ञा कान्तं लिखन्ती विरहेण दूना ।

श्रोते कपोले नयनारविन्दनिष्यन्दनिर्धूतकुचा धनाश्रीः ॥

सगमपधनिस । इति धनाश्रीः ॥ २९ ॥

(256-257) 'Dhanasri' lakshana.

(ॐ, 256-257) 'धनाश्री' लक्षणा.

असावरी गरित्यक्ता पग्रहां शांत(?) औडवा ।

न्यासस्तु धैवतोज्ञेयः कण्ठागसनिर्भग ॥ २५८ ॥ अथवा

उदाहरणम् ।

फकुभाद्धैवतोत्पन्ना धैवनांशग्रहामता ।

पञ्चमेनैव रहिता पाडवा न निगद्यते ॥ २५९ ॥

श्रीस्यन्दशैलशिखरे शिखिपुच्छवर्जना

मातङ्गमौक्तिककृतोत्तमहाखली ।

आकृष्य चन्दन तरोरुगं वहन्ती

सासावरीति कथितोच्चल नीलकान्तिः ॥ २६० ॥

धनिसमपथ । अथवा मधनिसरिगधगरिगानिध । इति सावेरी ॥ ३० ॥

(257-259) 'Asavari' (Savari) lakshana.

(अ. 257-259) 'असावारी' (असावेरी) लक्षणांशम्,

इति पञ्चभार्यासहितः श्रीरागः ॥

मेघैः पूर्णो धत्रयः स्यात् उत्तगयतमूलनः ।

निकुतो धैवतो गेयः शृङ्गारसंपूरकः ॥ २६१ ॥

उदाहरणम् ।

नीलोत्पलाभवपुरिन्दुसमानचैलः पीताम्बरमृषितचातक्याच्यमानः

पीयूषमन्दहसितोद्यममन्यवर्ती वीरेषु राजनि युवा किल मेघरागः

धनिसरिगमपथ इति मेघरागः ॥ ३१ ॥

(260-261) 'Megharaga lakshana.

(अ. 260-261) 'मेघराग' लक्षणांशम्,

सल्लारी सपर्हानास्यात् गहांशन्यासधैवता ।

औडवा पौरवी ज्ञेया वर्षासु सुखदा सदा ॥ २६२ ॥

1. 'Asavari' and 'saveri' are both indifferently used for the raga in older texts also.

गौरी कृशा कोकिलकण्ठनादा गीतछलेनात्मपतिं स्मरन्ती ।
आदाय वीणां मन्त्रिना रुदन्ती मलारिका यौवन दूनचिता ॥ २६३ ॥
धनिरिमपध इति मलारिका ॥ ३२ ॥

(262-263) 'Mallari' lakshana.

(अ. 262-263) 'மல்லரி' லக்ஷணம்.

देशकारी तु सम्पूर्णा षड्जन्यास ग्रहांशका ।
मूर्च्छना प्रथमा ज्ञेया वराटीमिश्रितामवेत ॥ २६३ ॥

उवाहरणम् ।

भत्रासमं कलिरगं तुकेशी सर्वाङ्गपूर्णा कमलायताक्षी ।
पानस्तनी रुक्मतनुः सुवेशा संपूर्णचन्द्रानन देशकारी ॥
सरिगमपधनिस इति देशकारी ॥ ३३ ॥

(263-264) 'Deshakari' lakshana.

(अ. 263-264) 'தேசகாரி' லக்ஷணம்.

षड्जग्रहांशकन्यासा भूपाली कथिता बुधैः ।
मूर्च्छना प्रथमा यत्र सम्पूर्णा शान्तिके रमे
कैचित्तुरीयहानेय औडवा परिवर्गीतता ॥ २६६ ॥

गौरश्रुतिः कुङ्कुमलिसदेहा तुङ्गस्तनी चन्द्रमुखा मनोज्ञा ।
भर्तुः स्मरन्ती विरहेण दूना भूपालिकेयं रसशान्तियुक्ता ॥
सरिगमपधनिस इति भूपाली ॥ ३४ ॥

(266-267) 'Bbupali' lakshana.

(अ. 266-267) 'பூபாலி' லக்ஷணம்.

ग्रहोऽन्यास उद्यमा सम्पूर्णा गुर्जरी मता ।
समर्प मूर्च्छना तस्यां बहुन्यास विमिश्रिता ॥ २६७ ॥

उदाहरणम् ।

श्यामा मुकेऽथी मलयद्रुमाणां मृदुलसत्पल्लव तल्पमध्ये ।
श्रुतिस्वराणां दधनीवभागं तन्त्रीमुवादक्षिणगुर्जरीयम् ॥

रिगमपधनिसरि इति गुर्जरी ॥ २५ ॥

(268-269) 'Gurjari' lakshana.

(अ. 268-269) 'गुर्जरी' लक्षणम्.

टकाभ्यां त्रिधापङ्क्तः सम्पूर्णश्चादि मूर्च्छनः ।

उदाहरणम् ।

अय्यासु मुभां नलिनीदलानां विद्योगिनीं वीक्ष्य विषण्णचित्तां ।
सुवर्णवर्णग्रहमागतमनू सम्भाषते तां किल टकमञ्जः ॥

सगिगमपधनिस इति टकः । इति पञ्चमार्यासहितो मेधरागः ॥ २६ ॥

(270) 'Takka raga' lakshana

(अ. 270) 'टका' लक्षणम्.

कल्याणनाटो विज्ञेयः सम्पूर्णो रित्रयोमतः ।
पञ्चत्रयोपि कैश्चित् संपदिष्टो मनीषिभिः ॥ २७१ ॥

उदाहरणम् ।

कृपाणपाणिमिलकं ललाटे सुवेषधेयः समरे प्रचण्डः ।
स्मरन्प्रविष्टः किल रक्तवर्णः कल्याणनाटः कथितोऽमुनीन्द्रैः ॥

into this
aurang & Humman
note

रिगमपधनिसरिअथवा सरिगमपधनिम, इति कल्याणनाटः ॥ ३७ ॥

(271-272) 'Kalyāna nata

(ॐ 271-272) 'कल्याणनाट' लक्षणात्

सारङ्गनाटः सम्पूर्णः सत्रयोत्तरमन्द्रजः ।

उदाहरणम् ।

वीणादध्वाना दृढवद्धवेणी

सख्यासमं मञ्जुलवृक्षमूले ।

जाम्बूनदाभा च निषण्णदेहा

सारङ्गनाटा कथिता सुवेपैः ॥ २७३ ॥ अथवा

करधृतवीणा सख्यासमोपविष्टा च कल्पतरुमूले ।

दृढतरनिवन्दुकधरी मारङ्गामा सुरङ्गिणी प्रोक्ता ॥ २७४ ॥

सरिगमपधनिम इति सारङ्गनाटः ॥ ३८ ॥

(273—274) 'Saranganata' lakshana

(ॐ, 273—274) सराङ्गनाट (सरङ्गनाट) लक्षणात्

देवगिर्याः सराः प्रोक्ताः सारङ्गसदृशा मताः ।

उदाहरणम् ।

नितम्बिनी श्यामतनुः पद्मत्तलुङ्गमणी मुन्दरहासिनी ।

चित्रांवरा मत्तचक्रोनेत्रा मदालसा देवगिरी मतेयम् ॥ २७५ ॥

सरिगमपधनिस इति देवगिरी ॥ ३९ ॥

275—'Devagiri' lakshana

(ॐ, 275) 'देवगिरी' लक्षणात्

मोरटी पादवा ज्ञेया पञ्चमलयसम्भवा ।

रिहीनाच समाख्याता कश्चित्पञ्चत्रयामता ॥ २७६ ॥

पीनोन्नतस्तनतटोत्तमहाखल्ली

कर्णोत्पलभ्रमरनादविलम्बिता ।

याति प्रियान्तिक मतिश्छथवाहुवल्ली

सौराष्ट्रिका मदनमूर्तिविचारगौरा ॥ २७७ ॥

पधनि सगमप अथवा सगमपधनिस इति सोरटी ॥ ४० ॥

(276—277) 'Sorati' lakshana

(अ. 276—277) 'சோரட்டி' (சுருட்டி) லக்ஷணம்

त्रिवणा साच विज्ञेया ग्रहांशन्यासवैवता ।

औडवा सा समाख्याता परिहीना प्रकीर्तिता ॥ २७८ ॥

उदाहरणम् ।

रम्भायाः सुतरोर्मूले निषण्णा पीतवर्णभाक् ।

तन्वङ्गी हारभंयुक्ता प्रियेण त्रिवणा मता ॥ २७९ ॥

धनिसगमध । इति त्रिवणा ॥ ४१ ॥

(278-279) 'Trivana' Lakshana

(अ. 278-279) 'த்ரிவணா' லக்ஷணம்

पङ्जत्रया पहाडी स्यात् रिपहीना च गौरिवत् ।

छाया तैलङ्गदेशीया आलापे चौडवा मता ॥ २८० ॥

उदाहरणम् ।

वीणोपगायत्यतिसुन्दराङ्गी

रक्ताम्बरा मञ्जुकदम्बमूले

श्रीचन्दनाद्रौ स्थितिकारिणी सा

श्रीरागकान्ता कथिता पहाडी ॥ २८१ ॥

इति पहाडी ॥ ४२ ॥

(280-281) 'Pahadi' lakshana.

(சு. 280-281) 'பஹாடி' லக்ஷணம்.

रागः पञ्चमको ज्ञेयः पहीनः पाडवो मतः ।

प्रथमा मूर्छना यत्र षड्जत्रयविभूषितः ।

केचिद्वदन्ति सम्पूर्णः शृङ्गाररसपूरकः ॥ २८२ ॥

उदाहरणम् ।

रक्ताम्बरो रक्तविशालनेत्रः शृङ्गारयुक्तस्तरुणो मनस्वी ।

प्रभातकाले विजयी च रत्यां सदा प्रियः कोकिलमञ्जुभाषी ॥

सरिगम धनिस अथवा - सरिगमपधनिस इति पञ्चमरागः ॥ ४३ ॥

(282—283) 'Panchamaraga' lakshana.

(சு. 282—283) 'பஞ்சம ராக' லக்ஷணம்.

बेलावल्याः स्वरैर्युक्तः शङ्कराभरणो मतः ॥ २८४ ॥

इति शङ्कराभरणम् ॥ ४४ ॥

(284) 'Sankarabharana' lakshana.

(சு. 284) 'சங்கராபரண' லக்ஷணம்,

बडहंसे स्वरा ज्ञेयाः कर्णाटे कथिता गुधैः ॥ २८५ ॥

इति बडहंसः ॥ ४५ ॥

(285) 'Badahamsa' lakshana.

(சு. 285) 'படஹம்ஸ' (பலஹம்ம்) லக்ஷணம்,

ललितावद्विभासस्तु रेवा गुर्जरिवत्सदा ॥ २८६ ॥ .

इति विभासः । इति रेवा ॥ ४६ ॥

(286) 'Reva' ragalakshana

(சு, 286) 'ரேவா' லக்ஷணம்.

देशाख्यसदृशा गेया कुडाई सर्वसम्मता ॥ २८७ ॥

इति कुडाई ॥ ४७ ॥

(287) 'Kudayee' lakshana.

(சு287) 'குடையீ' லக்ஷணம்,

कल्याणसदृशी गेया आभीरी सर्वसम्मता ॥ २८८ ॥

इति आभीरी ॥ ४८ ॥

(288) 'Abhiri' lakshana.

(சு, 288) 'ஆபிரீ' லக்ஷணம்,

मालश्री जयतश्रीश्च धानाश्री मारुका तथा ।

एषां श्रुतिस्वरग्रामजात्यादिनियमो न हि

नानादेशगतछाया देशी रागास्तु ते स्मृताः ॥ २८९ ॥

(289) 'Malasri' 'Jayatasri' 'Dhanasri' 'Maruka' and other Desi Ragas do not obey the laws of Sruti Swara, Grama, and Jati.

சு (289) மாளஸ்ரீ ; 'ஜயதஸ்ரீ' ; தானஸ்ரீ ; 'மாருகா' முதலிய தேசி ராகங்களுக்கு ச்ருதி, ஸ்வர, க்ராமம், ஜாதி கிடாடம் இல்லை

इति श्रीलक्ष्मीधर सुत चतुरदामोतर विरचिते सङ्गीतदर्पणे

‘ रागाध्यायः ’ ॥

‘ अथ प्रकीर्णकाध्यायः ’ ।

अथ गीतोपयोगित्वादालतिर्गमकादयः ।

निरूप्यन्ते मया सम्यक् लक्ष्यदृष्ट्या तु तत्त्वतः ॥ २९० ॥

रागालापनमालतिः प्रकटीकरणं मतम् ।

साधुर्नाट्टविधा रागरूपकाभ्यां विशेषणात् ॥ २९१ ॥

(290-291) ‘Alapana or Alapti’ or exposition of the ‘Raga’ or mode defined; and its 2 kinds, namely,

(1) Ragalapti, the expansion of Raga without a composition

(2) Rupakalapti, that is expansion of portions of of a musical piece

(२९०-२९१) “ रागालापनमालतिः प्रकटीकरणं मतम् । साधुर्नाट्टविधा रागरूपकाभ्यां विशेषणात् ” — (१) रागालापनमालतिः (२) रुपकालापनमालतिः

मध्वानकैश्चतुर्भिर्या क्रियतेरूपकं विना ।

मा रागालतिरुदिता रूपकक्षेपणोत्तरा ॥ २९२ ॥

रागोपवेशनं यत्र स म्यायीम्बर ऊच्यते ।

गश्चतुर्थस्वरस्तप्तात् स च द्वयध उदीरितः ॥ २९३ ॥

तप्तादधस्तने यत्तु चालनं क्रियते स्वरे ।

मुखचालम्सकथितः स्वस्थानं प्रथमं च तत् ॥ २९४ ॥

द्वयधम्बरे चालयित्वा विन्यसेत्तद् द्वितीयकम् ।

स्थायिस्वरादष्टमस्तु द्विगुणः परिकीर्तितः ॥ २९५ ॥

द्वयर्धद्विगुणयोर्मध्ये स्थिता अर्धस्थिताःस्वराः ।

अर्धस्थिते चालयित्वा न्यसनं तु तृतीयकम् ॥ २९६ ॥

द्विगुणं चालयित्वा तु स्थायिन्यासश्चतुर्थकम् ।

एभिस्थानैश्चतुर्भिस्तु रागालसिर्विधीयते ॥ २९७ ॥

इदमेवोच्यते गानं अनिवद्धं पुरातनैः ।

(292-297) 'Method of Raga-Alapana; its stages or 'swasthanas'.

சு. (292-297) ராக அலாபனம் செய்யும் முறை; அதில் 4 படிக்கள் அல்லது 'ஸ்வஸ்தானங்கள்' (சொந்த வீடுகள்).

रूपकस्थेन रागेण तालेन च विधीयते ॥ २९८ ॥

रूपकालिसिरेपा तु द्विविधा कथिता बुधैः ॥ २९९ ॥

प्रतिग्रहणिकारूपाद्या भञ्जनी संज्ञिकापरा ।

विधाय स्थायमालते रूपकावयवो यदि ॥ ३०० ॥

प्रतिगृह्येत सा प्रोक्ता प्रतिग्रहणिका बुधैः ।

भञ्जनी द्विविधा ज्ञेया स्थायरूपक भञ्जनात् ॥ ३०१ ॥

यदा तत्पदमानेन स्थायरूपकसंश्रयात् ।

नाना प्रकारः क्रियते सा ज्ञेया स्थाय भञ्जनी ॥ ३०२ ॥

तैः पदैस्तेन मानेन समग्रं रूपकं यदि ।

अन्यथा चान्यथा गायेदसौ रूपकभञ्जनी ॥ ३०३ ॥

इदमेवोच्यते लोके नेमशब्देन गायकैः ।

(298-303) Rupaka Alapti, its 2 kinds :—

(1) Pratigrahanika & (2) Bhanjani ; the 2 forms of Bhanjani. (1) Consists in improvising music ending in the particular phrase in the piece; (2) Consists in changing the form of the phrase party or fully maintaining the chhaya or emotion.

(298-303) ரூபக ஆலப்தி—அநர் இருவகை—

(1) பரதிக்ரஹணிகா (ஸ்வரம் பாடுதல்; (2) பஞ்சனி (சங்கதிபோடுதலும், நிரவலும்)

वर्णालङ्कार सम्पन्ना गमकस्थायचित्रिता ॥ ३०४ ॥

आलप्तिः क्रियते तद्ज्ञैः बहुभङ्गिमनोहरा ।

स्वरस्य कम्पो गमकः श्रोतृचित्त सुखावहः ॥ ३०५ ॥

भेदाः पञ्चदशैवास्य कथितास्तिरिपादयः ।

लघिष्ठडमरुध्वान कम्पानुकृतिसुन्दरः ॥ ३०६ ॥

द्रुततुर्योशवेगेन तिरिपः परिकीर्तितः ।

यदा द्रुततृतीयांश वेगः स्यात्फुरितस्तदा ॥ ३०७ ॥

द्रुतार्धमानवेगेन कम्पितं गमकं विदुः ।

द्रुतवेगेन लीनस्तु कम्पने गमको भवेत् ॥ ३०८ ॥

लघुवेगेन कम्पश्चेत् भवेदान्दोलितस्तदा ।

नाना प्रकारवक्त्वं स्वरकम्पो यदा भवेत् ॥ ३०९ ॥

वेगाधिकस्तथा प्रोक्तो गमको वलिसंज्ञकः ।

त्रिमित्रस्तु त्रिपुस्थानेष्वविश्रान्तघनस्वरः ॥ ३१० ॥

कण्ठे तु कोमलः कम्पः ग्रन्थिलोवलिलक्ष्मयुक् ।

कुरुलो नाम गमकः तदा प्रोक्तो मनीषिभिः ॥ ३११ ॥

स्वरमग्रिममाहत्य निवृत्तिस्त्वाहतो भवेत् ।

उल्लासितः स गमको यस्स्वरानुत्तरोत्तरान् ॥ ३१२ ॥

क्रमाद्गच्छन् भवेत्कम्पो वैचित्र्याद्द्वयङ्गमः ।

प्लावितो गमकः प्रोक्तः प्लुतमानेन कम्पनम् ॥ ३१३ ॥

हृदयङ्गमहुङ्कारो गम्भीरोऽभुङ्कितो भवेत् ।

मुखमुद्रणसम्भूतो मुद्रितो गमको भवेत् ॥ ३१४ ॥

स्वराणां नमनादुक्तो गमको नामिताभिधः ।

एतेषामेव भेदानां यदास्यान्मिश्रणान्मिथः ॥ ३१५ ॥

मिश्रितस्स तदा प्रोक्तो गमकः स्याद्विचक्षणैः ।

(304-315) Gamaks or Graces; its 15 forms.

(சு. 304-315) கமகங்கள் 15 வகை.

स्थायया अपि भवन्त्यत्र रागस्यावयवात्मना ॥ ३१६ ॥

(316-317) Sthayas or kinds of musical phrases well described in other text-books; hence not dealt with herein.

(சு. 316-317) 'ஸ்தையங்கள்' அல்லது பிடி-கள். மற்ற நூல்களில் கண்டு கொள்க.

प्रसिद्धास्तद्विदां तेषु नोक्ता विस्तरभीतिः ।

रागाभिव्यक्तिशक्तित्वमनभ्यासेपि यद्ध्वनेः ॥ ३१७ ॥

तच्छारीरमिति प्रोक्तं शरीरेण सहोद्भवात् ।

तारस्थाने भवेद्यस्य माधुर्यं स्निग्धता तथा ॥ ३१८ ॥

गाम्भीर्यं मृदुता रक्तिः पुष्टिः कान्तिरनुध्वनिः ।
तत्पुशारीरमित्युक्तं लक्ष्यलक्षणकोविदैः ॥ ३१९ ॥

अनुध्वानविहीनत्वं रुक्षत्वं त्यक्तरक्तिता ।
निस्सारता विस्तरता ककित्वं स्थानविच्युतिः ॥ ३१० ॥

कार्श्यं कार्कश्यमित्येतत्कुशारीरन्तु द्रूपणैः ।
विद्यादानेन तपसा भक्त्या वा पार्वतीपतेः ।
प्रभूतभाग्यविभवैः मुशारीरमवाप्यते ॥ ३२१ ॥

(317-321) 'Sarira' or musical voice defined; its good and bad features,

(क 317 321) 'स-रि-रि' गायनं कथं ? अथ कथं
कथं चोत्तरं कथं चोत्तरं

एतत्प्रसङ्गतो लक्ष्म गायनादेरयोच्यते ।
लयतालकलाभिज्ञो ग्रामरागादिभेदवित् ।
गीतं गायति यो नाम रञ्जकस्स तु गायकः ॥ ३२२ ॥

मुशारीरो भवेद्यस्तु ग्रहमोक्षविचक्षणः ।
रागरागाङ्गभाषादि भेदज्ञस्तालवित्तमः ॥ ३२३ ॥

प्रबन्धगाननिपुणो विविधालापकोविदः ।
गमकेषु च सर्वेषु स्थानत्रयलसद्गतिः ॥ ३२४ ॥

आयत्तकण्ठवान् शुद्धच्छायालगविशेषवित् ।
जितश्रमस्सावधानः सर्वदोषविवर्जितः ॥ ३२५ ॥

सुसम्प्रदायो गीतज्ञैः कथ्यते गायनोत्तमः ।

गुणैः कतिपयैर्हीनो निर्दोषो मध्यमो मतः ॥ ३२६ ॥

(322-326) 4 grades of singers: Gayaka, Gayakotthama, Gayaka madhyama, Gayakadhama,

(३ 322-326) பாடகர்களின் 4 வகைகள் க.யக, க.யகோத்தம, க.யகமத்யம, க.யகாதமர்கள்

कैश्चिदुणैरुपेतोपि सदोषो गायकाधमः ।

सन्दप्रोद्धृष्टभीतादि दोषाः स्युः पञ्चविंशतिः ॥ ३२७ ॥

सन्दश्य दशनं गायेत् असौ सन्दष्ट उच्यते ।

उद्धृष्टो विरसोद्धोषः सीत्कारी सीत्कृतैर्मुहुः ॥ ३२८ ॥

भयान्वितस्तु यो गायेत् स भीतो गायनो भवेत् ।

शङ्कितस्तु बुधैरुक्तः त्वरया यस्तु गायति ॥ ३२९ ॥

कम्पितः कम्पितो ज्ञेयः स्वभावाद्वात्रशब्दयोः ।

करालोद्धट्टितमुरवः करालो गायनो भवेत् ॥ ३३० ॥

विकलस्सतु यो गायेत् स्वरान्न्यूनाधिकस्मृतान् ।

काककूरखः काकी विताली तालविच्युतः ॥ ३३१ ॥

दधानः कन्धरं मूर्ध्नि करभोभिहितो बुधैः ।

छागवद्वहनीं कुर्वन् उद्धटोधमगायकः ॥ ३३२ ॥

शिरालफालवदनग्रीवामुखविकारवान् ।

ज्ञौवकः कथितस्तज्ज्ञैर्गायनस्सर्वतोऽधमः ॥ ३३३ ॥

तुम्बकी तुम्बकाकारोत्कुलगलस्तु गायनः ।

वक्रीकृत्य तु यो ग्रीवां गायेद्वக्री ச உਚ்யதே ॥ ३३४ ॥

गात्रं प्रसार्य यो गायेत् प्रसारी सतु गायनः ।
नेत्रे निमील्य यो गायेत् सतु प्रोक्तो निमीलकः ३३५ ॥

नीरसो रक्तिहीनो यः स प्रोक्तो विरसोऽधमः ।
यस्तुवर्ज्यस्वरं गायेत् सोपस्वर उदाहृतः ॥ ३३६ ॥

अव्यक्तवर्णं यो गायेत् अव्यक्तस्सनिगद्यते ।
स्थानत्रयं न शक्नोति गातुं गानक्रियासु यः ॥ ३३७ ॥

स्थानभ्रष्टस्सकथितो गीतज्ञैर्गार्यनाधमः ।
शुद्धच्छायालगौ रागौ मिश्रयन्यस्तु गायति ॥ ३३८ ॥

समिश्रकस्तथान्येषां रागाणामपि मिश्रणात् ।
स्थाय्यादिष्ववधानेन निर्मुक्तोऽनवधानकः ॥ ३३९ ॥

(327-339) The 25 Outstanding faults in Singing.
(சு. 327-339) 117 நான்கில் ஏழ்மட்டும் 25 குறையுறுகள்

शिक्षाकारोनुकारश्च रसिको रञ्जकस्तथा ।
भावकश्चेति गीतज्ञाः पञ्चधा गायनं जगुः ॥ ३४० ॥

अन्यूनशिक्षणे दक्षः शिक्षाकारो मतस्सताम् ।
स्वबुध्यातिशयेनान्यच्छायामनुकरोति यः ॥ ३४१ ॥

अनुकारस्सकथितो द्वितीयोगायनो बुधैः ।
स्वयमेवरसाविष्टो रसिकोगायनो भवेत् ॥ ३४२ ॥

गानेन रञ्जयेद्यस्तु श्रोतॄन् गाता स रञ्जकः ।
गीतस्यातिशयोक्त्यानाद्भावकः परिकीर्तितः ॥ ३४३ ॥

340—343. Four types of singers

(சு. 340—343) நான்குவகைப் பாடகர்கள்.

एकल्यो यमलो वृन्दगायनश्चेति सत्रिधा ।

एक एव तु यो गायेत् असावेकल्यगायनः ॥ ३४४ ॥

सद्वितीयो यमलकः सवृन्दो वृन्दगायकः ।

344— Single double and group singers.

க. 344— ஒருவர், இருவர், பலர் சேர்ந்து பாடுகிறார்கள்.

रूपयौवन माधुर्यशालित्वमधिकोगुणः ॥ ३४५ ॥

345. The 3 necessary requirements of singers:—

(1) attractive personality (2) youthful stage in life.
(3) sweet voice.

க. 345. பாடகர்களுக்கு முக்கியமான 3 குணங்கள்:—

(1) நல்லதோர், நம், (2) வாலிப வயது. (3) ஜீவி பகுதன்.

वाग्वर्णसमुदायस्तु मातुरित्युच्यते बुधैः ।

गेयं धातुर्द्वयोः कर्ता प्रोक्तो वाग्गेय कारकः ॥ ३४६ ॥

346— The 2 Component parts of musical Composition:—

(1) 'Matu' (the words) (2) 'Dhathu' (the tune)

க. 346— வங்கி, ந வரவறுத்திட்டிகள் 2 அட்டிங்கள்:—

(1) 'டீது' (வாழ்த்துரைகள்) (2) 'தீது' (வாணை அட்டி)

शब्दानुशासनज्ञान मभिधानप्रवीणता ।

छन्दःप्रभेदवेदित्वं अलङ्कारेषु कौशलम् ॥ ३४७ ॥

रसभावादिविज्ञानं सर्वदेशस्थितिज्ञता ।

लयतालकलाज्ञानं हृद्यशारीरशालिता ॥ ३४८ ॥

संज्ञीतशास्त्रनैपुण्यं प्रतिभाच सभाजयः ।

रागद्वेषपरित्यागः सान्द्रत्वंमुचितज्ञता ॥ ३४९ ॥

प्रत्यग्रधातुनिर्माणमनुच्छिष्टार्थकल्पनम् ।

द्रुतगीतविनिर्माणं पाठान्तरविदग्धता ॥ ३९० ॥

इत्यादि गुणसपन्नश्रेष्ठो वाग्गेयकारकः ।

347—350— 'Vak-geya-kara' (the highly qualified Composer of music) and his qualifications.

(க. 347—350— 'வாக் கேயகரர்' என்னுள் உயர்க்க சாகித்ய கர்த்தாவின் லக்ஷணங்கள்.

धातोरतिशयं कुर्यात् मातुमन्दस्तु मध्यमः ॥ ३९१ ॥

अप्रगल्भः प्रबन्धेषु भवेत्सोपि च मध्यमः ।

अन्यधातौ मातुकर्ता कुट्टिकारोऽधमोमतः ॥ ३९२ ॥

351—352— The lower ranks of comopsers

(ஈ. 351—352—) மத்தியம், அடல் வாக் கேயகரர்கள்.

इति श्रीमल्लक्ष्मीधरभट्टसुत चतुरदामोदर विरचिते

संज्ञीतदर्पणे, प्रकीर्णकाध्यायस्तृतीयस्समाप्तः ।

अथ प्रबन्धाध्यायश्चतुर्थः प्रारभ्यते ।

स्वररागादिकं सर्वं गीतोपकरणं ततः ।

निरूपितं प्रधानत्वादथगीतं निरूप्यते ॥ ३९३ ॥

वाग्गेयकारेण कृतं शास्त्रलक्षणसंयुतम् ।

वक्ष्यं धातुभिरङ्गैश्च निबद्धमभिधीयते ॥ ३९४ ॥

आलम्बिबन्धहीनत्वा दनिबद्धमितीरितम् ।

(353—354) Music of two kinds: (1) Nibaddha or Prabandha (built up by Dhatus and Angas as laid dawn (2) Anibaddha (free expatiation) or Alapa

(சு. 353—355) பாட்டில் இருவகை:— (1) நிபந்தம் அல்லது பிரபந்தம் (தாதுக்கள், அங்கங்கள் என்ற பிரிவுகளால் தொகுக்கப்பட்டது) (2) அநிபந்தம் (இஷ்டப்படி சுஞ்சுதான் செப்தல்) அல்லது ஆலாபனை.

प्रबन्धो रूपकं वस्तु तस्य संज्ञात्रयं भवेत् ॥ ३५५ ॥ अथवा ।

गीतं च रूपकं वस्तु प्रबन्धो गेयमित्यपि ।

गीते पञ्चाभिधाः प्रोक्ताः लक्ष्यदृष्ट्या विचक्षणैः ३५६ ॥

चतुर्भिर्धातुभिश्चाङ्गैः यस्मादेष प्रयुज्यते ।

तस्मात्प्रबन्धः कथितः गीतज्ञैस्तालकोविदैः ॥ ३५७ ॥

धातुः प्रबन्धावयवः सचोद्ग्राहादिभेदतः ।

चतुर्धा कथितो भागस्त्वाद्य उद्ग्राहसंज्ञकः ॥ ३५८ ॥

आदावुद्ब्रूयतेगीतं येनोद्ग्राहस्तदाभवेत् ।

मेलापको द्वितीयस्तूद्ग्राहध्रुवकமேலனாत् ॥ ३५९ ॥

ध्रुवत्वाद्ध्रुवसंज्ञस्तु तृतीयो भाग उच्यते ।

आभोगस्त्वन्तिमो भागो गीतपूर्णस्वसूचकः ॥ ३६० ॥

355—360 The 4 dhatus or parts of a Prabandha: —
'Udgraba' (the beginning) (2) 'Melapaka' (Joining the 1st and 3rd dhatus) (3) 'Dhruva' (the certain or indispensable part) and (4) Abhoga (end)

(சு. 355—360) பிரபந்தத்தின் 4 தாதுக்கள் அல்லது பகுதிகள்:— (1) உத்தரஹம் (எடுப்பு) (2) மேளாபகம் (முதலாவது 3வது, பகுதிகளைச்சேர்ப்பது) (3) ந்ருவம் (கிச்சபமன பகுதி) (4) ஆபோகம் (முடிவு).

ध्रुवाभोगान्तरे कैश्चित् धातुरुक्तोन्तरामिधः ।

सतु सालगसूडस्थरूपकादिषु दृश्यते ॥ ३६१ ॥

361— The 5th Dhatu called 'Antara' (in between) is found in certain prabandhas like Salagasudas between the 3rd and 4th Dhatus.

(சு. 361) 'அந்தரா' (இடைபே) என்ற 5வது பகுதி 'சாலகசூடம்' முதலிய பிரபந்தங்களில் 3வது 4வது பகுதிகளுக்கிடையே வருகிறது.

चतुर्धातुस्त्रिधातुश्च द्विधातुरिति स त्रिधा ॥ ३६२ ॥

मेलापकाभोगयोस्तु क्वचित्क्वचिदभावतः ।

362— The 3 kinds of prabandhas with 4, 3 and 2 Dhatus respectively.

(சு. 362) 3 வகை பிரபந்தங்கள்:— 4, 3, 2, தாதுக்கள் கொண்டவை.

तालस्वरौ तु तत्पादौ शब्दस्तेनेति तेनकः ।

प्रकाशको मङ्गलस्य पदमर्थप्रकाशकम् ॥ ३६३ ॥

पाटो वाद्योद्भवशब्दः विरुद्धं तु गुणामिधा ।

तालश्चत्पुटादिः स्यात् खरास्सरिगमादिकाः ॥ ३६४ ॥

तत्तत्कार्यानुसूरेण तत्तत्स्थाने निवेशनम् ।

362—364 The six ' angas ' or constituent elements of a prabandha— (1) Swara (notes), (2) Biruda (panegyric) (3) Pada (words) (4) Tenaka (Syllable 'Tena') (5) Pata (sounds of instruments) (6) Tala (syllables for time-measure)

சு. (362—364) பத்துப்பாட்டு 6 அங்கங்கள்:— (1) ஸ்வரம் (2) பிடுகு (விருது) (3) பாடம் (வாக்கியங்கள்) (4) தேனாகல் ('தேன' என்ன சொல்ல) (5) பாதம் (வாத்திய ஒலிகள்) (6) தாளம் (சொல்லுக்கூட்டுகள்)

प्रबन्धजातयः पञ्च कथ्यन्ते ताः क्रमेणतु ॥ ३६५ ॥

पद्मिनीर्मेदिनी स्यात् नन्दिनी पञ्चभिर्भवेत् ।

चतुर्भिर्दिपिनी प्रोक्ता त्रिभिर्ज्ञेस्तु पावनी ॥ ३६६ ॥

द्वाभ्यां तारावली जातिरङ्गाभ्यामुपजायते ।

365—366— Names of the 5 kinds of prabandhas classified according to the number of angas they have, 6, 5, 4, 3, or 2, respectively,

சு. 365—366 2, 3, 4, 5, 6, அங்கங்கள் உள்ள ஐந்து வகை பத்துப்பாட்டுகள் பெயர்கள்

छन्दस्तादिनियमात् निर्युक्तस्यादतोन्वथा ॥ ३६७ ॥

अनिर्युक्त इति द्वेधा प्रबन्धः परिकीर्तितः ।

367 - 2 kinds of prabandhas:— (1) with definite rules as to tala and meter (2) without such rules

(சு. 367) இருவித பத்துப்பாட்டுகள்:— குறிப்பிட்ட சந்தம், தாளம் உடையவை (2) சந்தம் தாளம் குறிப்பிடப்படாதவை.

तत्र गीतप्रयोगित्वात् गणवर्गादि कथ्यते ॥ ३६८ ॥

त्रिगुरुर्मगणो भूमिर्देवता श्रीप्रदो नृणाम् । ०

य आप्यो वृद्धिकुलायो रो लमध्यो मृतिपदः ॥ ३६९ ॥

आमेयस्सोन्तगः स्थानभ्रंशकृद्वायुदैवतः ।

तोन्तलोम्बरदैवत्यो निर्धनत्वकरो नृणाम् ॥ ३७० ॥

मध्यगो जस्तु सूर्यो रुक्पदः सौम्यस्तु कीर्तिकृत् ।

गादिर्भस्त्रिलघुनस्यात् आयुष्कृद्दैववासवः ॥ ३७१ ॥

368—371) — Ganas or metrical formuals of three syllables.

Name	—Syllables —	Devata—	effect. —
(1) 'Ma' gana	3 long	Earth	wealth.
(2) 'ya' gana	1st short.	water	Prosperity
(3) 'Ra' gana	middle short	fire	Death
(4) 'Sa' gana	last long	Air	unseating
(5) 'Ta' gana	last short	Earth	Poverty
(6) 'Ja' gana	middle long	Sun	Illness
(7) 'Bha' gana	<u>first</u> long	Moon	Fame
(8) 'Na' gana	3rd short	Indra.	long life

க. (368—371) -- 'கணங்கள்' அல்லது சிங்களின் வகைகள்
(மூன்று உயிரெழுத்துக்கள் உள்ளவை)

கணம் —	குறில் கெடில் —	தேவதை —	பலன் —
(1) 'ம' கணம்	3 கெடில்	பூமி.	தனம்.
(2) 'ய' „	முதல் குறில்	அப்பு	விரிஞ்சி
(3) 'ர' „	நடுக்குறில்	அக்வி	சாவு
(4) 'ஸ' கணம்.	கடைகெடில்	வாயு	இடமாறல்
(5) 'த' „	கடைக்குறில்	ஆகாயம்	வறுமை
(6) 'ஜ' „	இடைகெடில்	சூரியன்	வியாதி
(7) 'ப' „	முதல் கெடில்	சந்திரன்	கோத்தி.
(8) 'ந' „	3 குறில்	இந்திரன்	ஆயுள்.

362—364 The six ' angas ' or constituent elements of a prabandha.— (1) Swara (notes), (2) Biruda (panegyric) (3) Pada (words) (4) Tenaka (Syllable 'Tena ') (5) Pata (sounds of instruments) (6) Tala (syllables for time-measure)

க. (362—364) ப்ரபந்தத்தின் 6 அங்கங்கள்:— (1) ஸ்வரம், (2) பிரகடம் (விருது) (3) பாடம் (வார்த்தைகள்) (4) தேனகம் ('தேன' என்ற சொல்) (5) பதம் (வரத்தைய ஒலிகள்) (6) தாளம் (தொடர்வுக்கட்டுப்பாடுகள்)

प्रबन्धजातयः पञ्च कथ्यन्ते ताः क्रमेणतु ॥ ३६५ ॥

पद्मिरङ्गैर्मेदिनी स्यात् नन्दिनी पञ्चभिर्भवेत् ।

चतुर्भिर्दिपिनी प्रोक्ता त्रिभिरङ्गैस्तु पावनी ॥ ३६६ ॥

द्वाभ्यां तारावली जातिरङ्गाभ्यामुपजायते ।

365—366— Names of the 5 kinds of prabandhas classified according to the number of angas they have, 6, 5, 4, 3, or 2, respectively.

க. 365—366 2, 3, 4, 5, 6, அங்கங்கள் உள்ள ஐந்து வகை ப்ரபந்தங்களின் பெயர்கள்

छन्दस्तालादिनियमात् निर्युक्तस्यादतो न्यथा ॥ ३६७ ॥

अनिर्युक्त इति द्वेधा प्रबन्धः परिकीर्तितः ।

367 - 2 kinds of prabandhas:— (1) with definite rules as to tala and meter (2) without such rules.

(க. 367) இருவித ப்ரபந்தங்கள்:— குறிப்பிட்ட சங்கரம், தாளம் உடையவை (2) சங்கரம் தாளம் குறிப்பிடப் படாதவை.

तत्र गीतप्रयोगित्वात् गणवर्गादि कथ्यते ॥ ३६८ ॥

अफचटतपयशवर्गस्तेषामेतास्तु देवताः क्रमशः ।

सोमो भौमः सौम्यो जीवशुक्रशनीरवी राहुः ॥ ३७२ ॥

आयुः कीर्तिं कुरुते तत्राद्योऽन्यस्सदायशःकारी ।

संपदमाविष्कुरुते तृतीयकं प्रस्तु सौभाग्यम् ॥ ३७३ ॥

तः कीर्तिं, पो मांघं, मृत्युं यः शून्यतां शस्तु ।

स्तुत्यस्य श्लाकगीतादौ प्रयोगो गणवर्गयोः ॥ ३७४ ॥

374—The Devatas and effects of initial letters of musical compositions on the subjects:

Letter—	Devatas	Effects
A	Moon	Long life
Kavarga	Mars	Fame
Cha „	Mercury	wealth
Ta(ट) „	Jupiter	good luck
Ta(त) „	Venus	Fame
Pa „	Saturn	Dullness
Ya „	Sun	Death
Sa(श) „	Rahu	Emptiness

(சு—374) முதல் எழுத்துக்களின் தேவதைகளும் பலன்களும்

எழுத்து	தேவதை	பலன்
அ—	சந்திரன்	ஆயுள், கீர்த்தி
கவர்க்கம்—	செவ்வாய்	கீர்த்தி
ச்ச „	புதன்	சம்பத்து
ட „	குரு	அதிரஷ்டம்
த „	சுக்கிரன்	கீர்த்தி
ப „	சனி	மந்தம்
ய „	சூரியன்	சாவு
ச „	ராசு	ஆன்யம்

फलान्येतानि जायन्ते तस्मादेतान्विचारयेत् ।

कचिदन्योऽपि कथितः विशेषस्योऽभिधीयते ॥ ३७५ ॥

नकारो नाशयेत्क्षीं हकारस्तु हरेद्यशः ।

गकारस्सर्वहृतस्मात् गीतादां तान्मर्त्ययेत् ॥ ३७६ ॥

376— Some special effects according to certain authorities :—

(1) Na	destroys wealth
(2) Ha	„ fame
(3) Ma	„ every thing

These 3 letters must, therefore, be avoided in the beginning of compositions.

(சு. 736) வேறு சில பலன்கள்

(1) 'ந'	தன நாசம்
(2) 'ஹ'	ஹேத்து நாசம்
(3) 'ம'	மர்வ நாசம்

அதனமாதல் இந்த எழுத்துக்களைப் பாட்டுக்களில் முதல் எழுத்துக்களாகப் பாடுவதைக் கூடாது.

उद्ग्राहे तु दकारश्च भकारश्चान्तरे तथा ।

आभोगे तु वकारश्च त्रयं लक्ष्मीफलप्रदम् ॥ ३७७ ॥

(377) Beneficial initials :—

1 Da in udgraha	} give wealth
2 Bha in Antara	
3 Va in Abhogdea	

(சு. 377) லக்ஷ்மி பிலாஸமுள்ள முதலெழுத்துக்கள்:—

1. த (द) உத்தராகத்தில்
2. ப (भ) ஆந்தராவில்
3. வ (व) ஆபோகத்தில்

அகச்சுததபயசவர்காஸ்தேபாமேதாஸ்து தேவதா: கமச: ।

சோமோ பௌ: சௌம்யோ ஜீவஸ்யசுகஸ்சநீரவீ ராஹு: ॥ ௩௭௨ ॥

ஆயு: கீர்தி க்ருதே தவாஹோஸ்யஸ்சடாயச:காரீ ।

ஸ்பதமாவிக்ருதே த்ருதீயக ஸ்து சௌபாஹ்யம் ॥ ௩௭௩ ॥

த: கீர்தி, பௌ மாஹ், ச்ருத்ய் ய: ஸூந்யதா ஸஸ்து ।

ஸ்துத்யஸ்ய ஸ்லாகீதாடௌ ப்ரயோகோ கணவர்கோ: ॥ ௩௭௪ ॥

374—The Devatas and effects of initial letters of musical compositions on the subjects:

Letter—	Devatas	Effects
A	Moon	Long life
Kavarga	Mars	Fame
Cha „	Mercury	wealth
Ta(ट) „	Jupiter	good luck
Ta(त) „	Venus	Fame
Pa „	Saturn	Dullness
Ya „	Sun	Death
Sa(श) „	Rahu	Emptiness

(சு—374) முதல் எழுத்துக்களின் தேவதைகளும் பலன்களும்

எழுத்து	தேவதை	பலன்
அ—	சந்திரன்	ஆயுள், கீர்த்தி
கவர்க்கம்—	செவ்வாய்	கீர்த்தி
ச்ச „	புதன்	சம்பத்து
ட „	குரு	அகிர்ஷ்டம்
த „	சுக்கிரன்	கீர்த்தி
ப „	சனி	மந்தம்
ய „	சூரியன்	சாவு
ஈ „	ராகு	குன்யம்

द्विजवर्णोऽकवर्गाभ्यां चद्राभ्यां क्षत्रियो भवेत् ।

तपाभ्यां वैश्यवर्णश्च यशाभ्यां शूद्रसंज्ञकः ॥ ३७८ ॥

378 Letters and Castes :—

A and Ka—	Brahmin
Cha and Ta—	Kshatriya
Ta and Pa—	Vaisya
Ya and Sa—	Sudra

(சு. 378) எழுத்துக்களும் ஜாதிகளும் :—

அ, க—	பிராம்ஹண
ச, ட—	க்ஷத்ரிய
த, ப—	வைசிய
ய, ச—	சூத்ர

एलाकरण ढेङ्कीमि वर्तन्या शोम्बडेनच ।

लम्भरासैकतालीमिः शुद्धसूडोष्टमिःस्मृतः ॥ ३७९ ॥

379. The description of the well-known prabandhas or musical compositions:—(1) 'Sudha Sooda' and its Component elements: Ela, karana, Dhenki, vartani Jhombada, Lambha, Rasa & Ekatali.

சு. 379 பிரபந்தங்களின் விவரம் :— 1- 'சுத்த சூடம்', அதன்
எட்டு அங்கங்களும் :—

ஏலா, கரணம், டேங்கி, வர்த்தனி, ஜோம்படா, லம்பா, ராஸா,
ஏகதாளி

तत्रैलाप्रथमे पादे कार्यं खण्डद्वयं वृधैः ।

सानुप्राप्तं तदैकेन धातुना भिन्नमातुकम् ॥ ३८० ॥

गमकार्थः प्रयोगश्चेत् तदा रूढपदान्वितः । — ['रूढपदान्वितः '
इति पाठांतरम्]

प्रभुनामाङ्कितोमध्ये विलम्बितपदत्रयः ॥ ३८१ ॥

ध्रुवो भवेत्तत्र पूर्वं एकधातु पदद्वयम् ।

तृतीयं भिन्नधातुस्यात् आभोगस्तदनन्तरम् ॥ ३८२ ॥

कार्यो वाग्गेयकारेण स्वाभिधानविभूषितः ।

पुनर्गानं विधायास्य न्यासस्तु ध्रुवके भवेत् ॥ ३८३ ॥

मण्डद्वितीयकंकालप्रतितालेषु कश्चन ।

तालोत्र विनियोक्तव्यः ग्रहस्तु विषमो भवेत् ॥ ३८४ ॥

प्रवन्त्रेस्मिन् प्रभोः कार्यं शौर्यधैर्यादिवर्णनम् ।

सामान्यप्रतिपत्त्यर्थं एलासामान्यलक्षणम् ॥ ३८५ ॥

कथितं ये विशेषास्तु ज्ञेयाग्रन्थान्तराद्बुधैः ।

षट्पञ्चाशद्युतं प्रोक्तं तत्रैलानां शतत्रयम् ॥ ३८६ ॥

तथाच रत्नाकरः

अङ्घ्रौखण्डद्वयं सानुप्रासमेकेन धातुना ।

ततः प्रयोगस्तदनु पल्लवारुथं पदत्रयम् ॥ ३८७ ॥

द्वेस्तोविलम्बिते तत्र तृतीया द्रुतमानतः ।

एवं पादत्रयं गेयं उद्ग्राहे तुल्यधातुकम् ॥ ३८८ ॥

केवलं तु तृतीयेङ्घ्रौ सम्बोधनपदान्वितः ।

प्रयोगोऽन्यो विधातव्यो नपल्लवपदस्थितिः ॥ ३८९ ॥

अमु प्रयोगं मेलापं प्राहुः सोमेश्वरादयः ।

स्तुत्यनामाङ्कितोमध्ये विलम्बितपदत्रयः ॥ ३९० ॥

ध्रुवोभवेत्तत् पूर्वं एकधातुपदद्वयम् ।

तृतीयं भिन्नधातु स्यादाभोगस्तदनन्तरम् ॥ ३९१ ॥

गेयो वाग्येकारेण स्वाभिधानविभूषितः ।

पुनर्गीत्वा ध्रुवे न्यासो ग्रहस्तु विपमोभवेत् ॥ ३९२ ॥

एलासामान्यलक्ष्मैतत्पूर्वाचार्यैरुदीरितम् ।

मण्डद्वितीय कंकाल प्रतितालेषु कश्चन ॥ ३९३ ॥

तालोल्लासागसौभाग्य शौर्यधैर्यादिवर्णनम् ।

॥ इत्येलालक्षणम् ॥

(380—393), Prabandha called 'Ela' described; the words 'and 'music' of the 4 parts of 'Ela' detailed.

சு. (380—393), 'எலா' என்னும் ப்ரபந்தத்தின் 4 பகுதிகளுக்கும் முன்னர் அக்ஷரம், வர்ணமொட்டு இவைகளின் விவரம்.

सामान्यलक्षणं नास्ति करणानामतो मया ॥ ३९४ ॥

विशेषलक्षणं तेषां प्रत्येकमभिधीयते ।

उद्गाहध्रुवकौयस्य स्वरवद्धौ पदैर्भवेत् ॥ ३९५ ॥

आभोगस्तत्र नामस्या द्वातृनेत्रोर्ग्रहःपुनः ।

इष्टस्वरे तु कर्तव्यो न्यासःस्यादंशके स्वरे ॥ ३९६ ॥

रासकस्तत्र तालःस्यालयश्चात्रद्रुतो भवेत् ।

स्वराद्यं करणं चैतत् कथितं पूर्वसूरिभिः ॥ ३९७ ॥

स्वरैश्चहस्तपाटैश्च स्यात्पाटकरणं परम् ।

क्रमव्यत्यासभेदात्तद्विविधं स्वरपाटयोः ॥ ३९८ ॥

स्वरैर्मुंरजपाटैर्यत् तद्वन्धकरणं मतम् ।

स्वरैः पदंश्चयद्वन्द्वं करणं तत्पदादिमम् ॥ ३९९ ॥

यत्स्वरैर्विरुदैर्वन्द्वं करणं विरुदादि तत् ।

स्वरैश्चतेनकैर्वन्द्वं करणं तेनकादि तत् ॥ ४०० ॥

स्वरैश्च करपाटैश्च निवन्द्वं मुरजाक्षरम् ।

पदैश्च चित्करणं तदुक्तं भरतादिभिः ॥ ४०१ ॥

स्यान्मिश्रकरणं वन्द्वं स्वरैःपाटैस्सतेनकैः ।

हस्तपाटादिमन्त्रेण पूर्वं स्याद् भेद ईदृशः ॥ ४०२ ॥

स्वरादिकरणस्यैव शिष्टमेपां तु लक्षणम् ।

नवानां मार्गभेदेन त्रैविध्यात्सप्तविंशतिः ॥ ४०३ ॥ इति करणम् ।

394—403. Prabandha called 'Karana' described.

ॐ. (394—403) 'करणा' नाम त्रैविध्यं सप्तविंशतिः तेषां लक्षणम् ।

यत्रोद्गाहस्य पूर्वार्धं गीयते द्विरनन्तरम् ।

उत्तरार्धं सकृत्पश्चात् प्रयोगात्माभयेनच ॥ ४०४ ॥

मेलोपकस्तु गातव्यावतालो तावुभावपि ।

अथवा ढेङ्गिकाताले कङ्कालेवाविलम्बिते ॥ ४०५ ॥

तालैनान्येन गातव्यौ ध्रुवाभोगौ लयान्तरे ।

ध्रुवस्त्रिषण्डःषण्डेद्वे गीयेते समधातुना ॥ ४०६ ॥

तृतीयमुच्चनीपद्दिराभोगस्तु सकृत्ततः ।

पुनर्गीत्वा ध्रुवेन्यासो यस्यां सा ढेङ्गिकानता ॥ ४०७ ॥

सामान्यलक्षणं चैतन् ढेङ्गिकायाः प्रकीर्तितम् ।

ग्रन्थान्तरेविशेषेण त्रिंशद्ढेङ्ग्यः प्रकीर्तिताः ॥ ४०८ ॥ इति ढेङ्गी ।

(404—403) Prabandha Called 'Dhenki, described,

(404—408) 'டேங்கி' என்னும் பிரபந்தத்தின் விவரம் .

यलक्षणं स्वराद्यस्य करणस्योदितंमया ।

वर्तन्यामपितत्सर्वं तालोन्योरासकाङ्क्षवेत् ॥ ४०९ ॥

विलम्बितो लयश्चात द्विरुद्ग्राहस्तुगीयते ।

ध्रुवाभोगौसकृद्गायेत् मोक्षस्तु ध्रुवके भवेत् ॥ ४१० ॥

कङ्कालताले प्रतितालकेवा कुटुककेवा प्रतिमण्डकेवा ।

विनिर्मिताच्चेद्विवर्तनीयं विवर्तनीतिप्रथिता तदानीम् ॥ ४११ ॥

(409—411) The Prabandha called 'Vartani' described.

(ச. 409—411) 'வார்தனி' என்னும் பிரபந்தத்தின் விவரம்.

यस्मिन्नुद्ग्राहपूर्वार्धं गीयते द्विस्सकृत्ततः ।

उत्तरार्धं प्रयोगाद्वयो भवेन्मेलापकोनवा¹ ॥ ४१२ ॥

(1) मेलापकस्तदा इति पाठान्तरम्

द्विर्गीत्वा ध्रुवमाभोग सकृन्न्यासो ध्रुवे भवेत् ।
 यत्रासौ झोंबडोनाम ताले निस्सारुके भवेत् ॥ ४१३ ॥

कुडुके त्रिपुटेवापि प्रतिमण्डे द्वितीयके ।
 यतितालाडुताल्यैक तल्या गारुगिरासयोः ॥ ४१४ ॥

सङ्ख्याता झोंबडाभेदै विंशच्चन्द्रशरामयः ।
 (३९१०) इति झोंबडा

(414) The Prabandha called 'Jhombada' described

(क—414) 'ஜோம்படம்' என்னும் பிரபந்தம் கி.வா.கீ.க.ப. 1111-1112.

एकखण्डो द्विखण्डो वा यस्योद्ग्राहो भवेदिह ।
 गीयतेऽसौ सकृद्द्विर्वा ध्रुवोयत्रभवेत्पुनः॥
 द्विराभोगो भवेन्मुक्तिः ¹प्रबंधस्तु लंबकः ॥ ४१५ ॥

(415) Prabandha called 'Lamabhaka'

(क—415) 'லம்பகம்' என்னும் பிரபந்தம்

यो झोंवडगतं लक्ष्म गमकस्थानकैर्विना ।
 भजते रासकस्सोऽयं रासतालेन गीयते ।
 मातृकास्ते त्रिपञ्चाशत् वर्णजाः पञ्चविंशतिः ॥ ४१६ ॥
 इति रासः ॥

(416) 'Prabandha' called 'Rasaka'

---

1 'ध्रुवेमुक्तिः' इति वा पाठः

(க. 416) 'பாஸகம்' என்னும் பிரபந்தம்.

द्विरुद्वाहो ध्रुवोऽपिद्विः आमोगध्रुवकौ ततः ।

गीत्वा न्यासो गत सा स्यात् एकतालैकनालिका ॥ ४१७ ॥

इति शुद्धसूडलक्षणम्

(417) Prabandha 'called 'Ekatalee'. Here end the 8 kinds of Prabandhas included in 'Suddhasuda' variety.

(க. 417) 'சுத்தசூடம்' என்னும் பிரபந்தம். இதனுடன் 'சுத்தசூடம்' என்னும் பாஸகம் ஆகிய 8 பிரபந்தங்களில் அனைத்து முற்றுப்பெற்றது.

वर्णो वर्णस्वरो गद्यं कैवाड आङ्गचारिणी ।

कन्दमुरङ्गलीलाच गजलीला द्विपद्यपि ॥ ४१८ ॥

चक्रवालः क्रौञ्चपदः स्वरार्थो ध्वनि कुट्टनी ।

आर्या गाथा द्विपथगः कलहंसोऽथतोटकः ॥ ४१९ ॥

घटोवृत्तं मातृकाच तथा रागकदंबकः ।

पञ्चतालेश्वर स्तालार्णव इत्यालिसंज्ञिकाः ॥ ४२० ॥

श्रीरङ्गः श्रीविलासस्तु पञ्चभङ्गितः परम् ।

पञ्चाननोमानिकौ द्विपदीचचतुष्पदी ॥ ४२१ ॥

षट्पदी वस्तुसंज्ञश्च विजयस्त्रिपथस्तथा ।

चतुर्मुखस्सिन्धलीलो हंसलीलोऽथदण्डकः ॥ ४२२ ॥

त्र्योबडः कन्दुकः स्यान्निभङ्गी हरिविलासकः ।

सुदर्शनः स्वराङ्गः श्रीवर्धनो रागवर्धनः ॥ ४२३ ॥

1. 'हर्षवर्धनः' इतिवा पाठः ।

वदनं चक्षरी चर्या पद्मही राहडी तथा ।

वीरश्रीमङ्गलाचारौ धवलो मङ्गलस्तथा ॥ ४२४ ॥

ओवी लोली दोलरीच दन्तीपट्टत्रिंशदित्यमी ।

प्रबंधा विप्रकीर्णस्याः सालगाम्स्तु ध्रुवादयः ॥ ४२५ ॥

(418-425) The variety of Prabandhas known as 'Aali', 24 number; 'Viprakeerna' or miscellaneous varieties of Prabandhas, 36 in number.

(சு. 418-425) 'ஆலி' என்ற வகையான்கள் 24 இயல்புகள்; 'விப்ரகீர்ணம்' அல்லது பலவகை இயல்புகள் 36.

आद्यो ध्रुव स्ततो मण्ठः प्रतिमण्ठो निसारुकः ।

अडुताल स्ततो रासः एकतालीति सप्त ते ॥ ४२६ ॥

शार्ङ्गदेवेन कथिताः मिलिताः पञ्चसप्ततिः ।

(425-426) 'Salaga suda', its seven constituent elements in the seven talas:— Dhruva, Mantha, Prati-mantha, Nisaruka, Adda, Rasa and Ekatali. Here end the 75 Prabandhas according to Sarngadeva in Sangeeta ratnakara.

(சு. 425-426) 'ஸாலக ஸூடம்' என்னும் இயல்புத்தலை ஆடங்கூட எழு வகையும், அவற்றின் தாளங்களும்:—

தருவம், மண்டம், ப்ரதி மண்டம், ப்ரீஸாகும், அட்ட, ராஸ, ஏகதாளி; இத்துடன் எங்கேத பத்தி காதலில் சார்க்க தேவரால் விவரிக்கப்பட்ட 75 இயல்புத்தலை முற்றுப்பெற்றன.

केविदेपु प्रसिद्धाये तलक्षण मिहोच्यते ॥ ४२७ ॥

कर्णाट भाषयाबद्धो विरुदै वर्णतालतः ।

वर्णसंज्ञः प्रबंधोऽयं त्रिविधस्तालभेदतः ॥ ४२८ ॥

इति वर्णः

(427-428) Prabandhas in practice at the present day ((i-e) of the author):— (1) Varna.

(சு. 427-428) பிற்காலத்தில் பிரசித்தமான பிரபந்தங்கள்:-

(1) வர்ணம்.

स्वरैः पाटैः पदै स्तेनै रचिता वाञ्छितः क्रमात् ।

न्यासस्तु तेनकैरेव स वर्णस्वर उत्पद्यते ॥ ४२९ ॥

इति वर्णस्वरः

(429) (2) 'Varnasvara.'

(சு. 429) (2) வர்ணஸ்வரம்.

गद्यं निगद्यते छन्दोहीनं पदकदंबकम् ।

तस्य भेदास्तु बहवो ज्ञेया ग्रन्थान्तराद्बुधैः ॥ ४३० ॥

इति गद्यम्

(430) (3) 'Gadya' (Prose).

(சு. 430) (3) 'கத்யம்' (உரை நடை).

उद्गाहध्रुवकौ यस्य पाटैरेव विनिर्मितौ ।

सार्थकै रर्थहीनैर्वा न्यसनन्तु ध्रुवे भवेत् ॥ ४३१ ॥

स कैवाडः शुद्धमिश्रपाटभेदाद्विधा मतः ।

इति कैवाडः

(431) (4) 'Kaivada.'

(சு. 431) (4) 'கைவாடம்.'

पूर्वपूर्वाक्षरान्न¹तो योऽन्त्योर्वर्णचय सचेत ।

1. 'कान्तौ' इतिवा पाठः ।

उत्तरोत्तरवाक्यादौ चक्रवालस्तदा भवेत् ॥ ४३२ ॥
गद्यपद्यप्रभेदेन द्विविधः परिकीर्तितः ।

इति चक्रवालः

(432) (5) 'Chakravalā'.

(432) (5) 'சக்ரவாலி'.

पदैः स्वरैः कौञ्चपदः प्रतितालेन गीयते ॥ ४३३ ॥

स्वरे न्यासः स तन्नाम्ना छन्दसा मुक्तकोऽथवा ॥ ४३४ ॥

इति कौञ्चपदः

(434) (6) 'Kraunchapada'.

(५. 434) (6) 'கௌஞ்சபடி'.

यत्र स्वराक्षरैरेव वाञ्छितार्योऽभिधीयते ।

स स्वरायो द्विधा शुद्धो मिश्रस्तः शुद्धमिश्रितैः ॥ ४३५ ॥

न्यासो ग्रहस्वरंचास्य सप्तधैकाधिकैः स्वरैः ।

कमात् कमाभ्यां बहुशः भिद्यन्ते द्विस्वरादयः ॥ ४३६ ॥

इति स्वरार्थः

435—436 (7) 'Svarartha'.

(५. 435—436) (7) 'ஸ்வரார்த்தி'.

एकैकमातृकावर्णपूर्वकाणि पदानिचेत् ।

कमेण परिगीयन्ते नदासौ मातृका मता ॥ ४३७ ॥

मातृकावर्णपूर्वाणि केचिद्वाक्यानि मन्वते ।

यातु संस्कृतया वाचा मार्गतालैश्च गीयते ॥ ४३८ ॥

सा दिव्या प्राकृता गीता दर्शितालैश्च मानुषी ।

उभयो मिश्रणादुक्ता मातृका दिव्यमानुषी ॥ ४३९ ॥

अनिबद्धा गद्यजा सा निबद्धा पद्यजा मता ।

सर्वमन्त्रमयी ह्येषा सर्वसिद्धिप्रदायिनी ॥ ४४० ॥

इति मातृका ।

(437-440) (8) 'Matrika'

(५. 437-440) (8) 'மாத்ருகா'

तालै रनेकै विविधैश्चरागैः वृत्तैस्तथाङ्गैरपि धातुमिश्र ।

शृङ्गारवीरादिरमैरुपेतो निबध्यते रागकदम्ब एव ॥ ४४१ ॥

चतुर्वृत्तश्चतुस्नालो रागराजीविराजितः ।

तालमानद्वयेन स्यान्नन्धावर्तस्नदा भवेत् ॥ ४४२ ॥

तालैर्नैकेन गद्येन केचिदनञ्जगुर्वुधाः ।

एतस्माद्रागतालाद्यैः द्विगुणः स्वस्तिको भवेत् ॥ ४४३ ॥

अञ्जपत्रोऽञ्जगमेश्च भ्रमराभ्रङ्गितौ तथा ।

नन्धावर्तान्तगान् भेदान् चतुरः केचिदृचिरे ॥ ४४४ ॥

द्विगुणद्विगुणो ज्ञेयः पूर्वस्मादुत्तरोत्तरः ।

स्वस्तिकाद्विगुणं केचिदञ्जपत्रं प्रचक्षते ॥ ४४५ ॥

द्विगुणश्च ततोऽन्यस्य नतलक्ष्येष्वदर्शनात् । इति नन्धावर्तः ।

इति राग कदम्बः

(441-445) (9) 'Raga kadambaka' and its varieties.
(क. 441-445) (9) 'रग कदम्बका', अथ रग कदम्बका

कर्तव्यः पूर्वमालापः सच तालविवर्जितः ।

प्राप्तश्चरूपकालापे तस्यातः प्रतिषेधभाक् ॥ ४४६ ॥

चञ्चत्पुटेन तालेन^१ प्रत्येकं पदपञ्चकम् ।

पूर्ववच्च स्वराः पाटाः तद्विमानेनचान्तरः ॥ ४४७ ॥

द्वि^२चञ्चत्पुटमानेन पाटैः पटहसंभवैः ।

ततश्चाचपुटेनापि गातव्यं पदपञ्चकम् ॥ ४४८ ॥

हौलुक्पाटैस्तदनु पट्पितापुत्रकेणच ।

पृथक् पदानि पञ्च द्विस्तेनैव स्वरपाटकाः ॥ ४४९ ॥

तद्विमानः पृथक्पाटैः अन्तरः स्यात्ततस्तुषट् ।

प्रत्येकं द्विपदानिस्त्युः संपकेष्टाकतालकः ॥ ४५० ॥

तत्तालाः स्युः स्वराः पाटाः तद्विमानेनचान्तरः ।

कांस्यतालोद्भवैः पाटैः अथोद्धट्टपदानिषट् ॥ ४५१ ॥

प्राग्वत्तथा स्वराः पाटाः पाटैर्भुरजसंभवैः ।

अन्तरः पूर्ववच्चास्या भोगश्चस्याद्विलंबितः ॥ ४५२ ॥

प्रबंध नाम्ना प्राब्धानं नेतृनाम्नाथतेनकः ।

1. 'द्विर्गेयम्' इति पाठान्तरम् ।

2 अयं श्लोक 11499, 11500 अङ्कितमातृकयोर्न दृश्यते

गातव्योऽथ प्रबंधस्य नामचालापके भवेत् ॥ ४५३ ॥

पञ्चतालेश्वरोनाम सर्वसिद्धिप्रदायकः ।

वीरावतारः शृङ्गारतिलकश्चेति सद्भिधा ॥ ४५४ ॥

वीरशृङ्गारयोस्तेन प्रीयन्ते सर्वदेवताः ।

इति पञ्चतालेश्वरः

(446-454) (10) 'Panchatalesvara'

(சு. 446-454) (10) 'பஞ்சதாளேஸ்வரம்'

निबद्धो बहुभिस्तालैः, द्विविधो गद्यपद्यजः ।

तालार्णवो भवेदेषः प्रबंधोऽग्वर्थनामकः ॥ ४५५ ॥

इति तालार्णवः

(455) (11) 'Talarṇava'

(சு. 455) (11) 'தாளார்ணவம்'

तालैश्चतुर्भां रागैश्च षडङ्गोन्ते पदान्वितः ।

श्रीरङ्गः श्रीविलासस्तु तालै रागैश्च पञ्चभिः ॥ ४५६ ॥

षडङ्गोऽयं स्वरान्तः स्यात् प्रबंधः श्रीफलप्रदः ।

इति श्रीरंगः । श्रीविलासः ।

(456) (12) 'Sreeranga' and (13) 'Sreevilasa'

(சு—456) (12) 'ஸ்ரீரங்கம்' (13) 'ஸ்ரீவிலாசம்'

तेनकान्तः पञ्चभङ्गिः तालै रागैश्च पञ्चभिः ॥ ४५७ ॥

इति पञ्चभङ्गिः ।

(457) (14) Panchabhangi.

(சு. 457) (14) பஞ்சபங்கி

रागाभ्यामपि तालाभ्यां पाटैः पञ्चाननोऽन्तर्गैः । पञ्चाननः ।

(458) (15) 'Panchanana'

(ॐ 458) (15) 'पञ्चानन-कवि'

तालैरगै म्रिगिः प्रोक्तः उमातिलकसंज्ञकः ।

विरुदान्ता स्वगोप्येते पदङ्गाः पङ्क्तिर्तिताः ॥ ४५८ ॥

इति उमातिलकः

(458) (16) 'Umatilaka' (ॐ 458) 'उमातिलक-कवि'

यस्मिन्विजयतालेन विजयो गीयते प्रभोः ।

तेनकैश्च स्वरैः पाटैः पदैर्न्यासश्च तेनकैः ।

विजयाख्याः प्रबन्धोऽयं विजयश्रीप्रदो नृणाम् ॥ ४५९ ॥

इति विजयः

(459) (17) 'Vijaya' (ॐ 459) (17) 'विजय-कवि'

स्वरैः पाटैः पदैः स्तेनैः वर्णैः स्थाय्यादिभिः क्रमात् ।

चत्वारश्चरणा गेयाः ध्रुवेन्यासश्चतुर्मुखे ॥ ४६० ॥

इति चतुर्मुखः ।

(460) (18) 'Chaturmukha'

(ॐ 460) (18) 'चतुर्मुख-कवि'

स्वरैः पाटैश्च विरुदैः तेनकैर्यो विरच्यते ।

सिंहलीलेन तालेन सिंहलील मस उच्यते ॥ ४६१ ॥

इति सिंहलीलः ।

हंसलीलो हंसलीले तालेङ्गीपदपाटजौ ।

पदैः पादैश्च विरुदैः कन्दुकः परिगीयते ॥ ४६२ ॥

इति कन्दुकः

462, (20) — Hamsalila

(21) — Kanduka.

(சு—462) (20) ஹம்ஸலீலம்

(21) கந்துகம்.

स्वरैः पादैः पदैः प्रोक्तस्त्रिभङ्गिश्च सपञ्चषा ।

एकस्त्रिभङ्गितालेनवृत्तनान्यस्त्रिभङ्गिना ॥ ४६३ ॥

तालैः रागैस्त्रिभिर्यद्वाथवावृत्तत्रयान्विता ।

ब्रह्मविष्णुशिवस्तुत्या तालैर्द्वैगुण्यमुक्तिकः ॥ ४६४ ॥

इति त्रिभङ्गिः ।

463—464. (22) — Tribhangi and its five kinds.

(சு—463—464) (22) — த்ரிபங்கி, அதன் 5 வகைகள்.

पदैस्सविरुदैः स्तेनैर्निर्दिशन्तु सुदर्शनम् । इति सुदर्शनः ।

पदैस्सविरुदैः पादैस्तेनैर्हरविलासकः ॥ ४६५ ॥ इति

हरविलासः ।

465. (23) Sudarsana.

(24) Harivilasa.

(சு—465) (23) சுதர்சனம்.

(24) ஹரவிலாஸம்.

पदैःस्वरैश्चविरुदैः उद्ग्राहादित्रयः क्रमात् ।

एकद्वित्राश्चताळाःस्युः स्वराङ्गेन्यसनं स्वरैः ॥ ४६६ ॥

इति स्वराङ्कः ।

466—(25) Swaranka.

(५—466) (25) ஸ்வரங்கம்.

विरुदैर्गीयते यस्तु पाटैरपि पदैःस्वरैः ।

तालमानद्वयन्यासः भवेत् श्रीवर्धनाभिधः ॥ ४६७ ॥

इति श्रीवर्धनः ।

467—(26) Srivardhana.

(५—467) (26) ஸ்ரீவர்தனம்.

पदैश्च विरुदैर्हर्षवर्धनः स्वरपाटकैः । हर्षवर्धनः ।

पदैश्च विरुदैर्वद्धोवीरश्रीरिति गीयते । वीरश्रीः ॥ ४६८ ॥

(468) (27) Harshavardhana. (28) Veerasri.

(५—468) (27) ஹர்ஷவர்தனம், (28) வீரஸ்ரீ

¹दोहदः स्यात्पदान्तेषु प्रोलसद्बोलरीपदः ।

सा धोल्लरीति कथिता लाट भाषा विनिर्मिता ॥ ४६९ ॥

इति धोल्लरी । 'दोल्लरी' इतिवा नाम

(469) 29— Dhollari.

(५—469) 29— டோல்லரி, (டோல்லரி)

अनुक्तभोगवस्तूनां पदै रामोगकल्पना ।

एकधातुद्विखण्डस्यात् यत्रोद्ग्राहस्ततः परम् ॥ ४७० ॥

किञ्चिदुच्चं भवेत्खण्डं द्विरभ्यस्तमिदं त्रयम् ।

ततोद्विखण्ड आभोगः ततः स्यात् खण्डमुत्तमम् । ४७१ ॥

एकधातुद्विखण्डश्च खण्डमुच्चतरं भवेत् ।

स्तुत्यनामाङ्कितश्चासौ क्वचिदुच्चैकखण्डकः ॥ ४७२ ॥

उद्गाह स्यादखण्डेच न्यास स्सध्रुवको भवेत् ।

जयन्तादि प्रभेदेन ध्रुवाण्योडश कीर्तिताः ॥ ४७३ ॥

(470—473) 30— The seven kinds of 'Salagasuda' :—
(1) Dhruva.

(சு—470—473) 30— 'ஸாலகாஸூட்டம்' என்ற ஏழு வகை
பிரபந்தங்களின் விவரம் :— (1) த்ருவம்.

जयन्त शशेखरोत्साहौ ततो मधुर निर्मलौ ।

कुन्तलः कमल श्वारो नन्दन श्वन्द्रशेखरः ॥ ४७४ ॥

कामोदो विजयाख्यश्च कन्दर्पजयमङ्गलौ ।

तिलको ललितश्चेति संज्ञास्तेषां क्रमादिमाः ॥ ४७५ ॥

आदितालेन शृङ्गारे खण्ड एकादशाक्षरः ।

गीयते चेज्जयन्तस्स्यात् आयुःश्रीवलवर्धनः ॥ ४७६ ॥

वीरे निस्सारुताले च गीयते द्वादशाक्षरः ।

खण्ड शशेखर संज्ञस्स्यात् ऋद्धिसौभाग्यदो नृणाम् ॥ ४७७ ॥

त्रयोदशाक्षरो हास्ये उत्साहः प्रतिमण्डतः ।

मन्वक्षरस्तु करुणे मधुरो हयलीलया ॥ ४७८ ॥

1. आदिमम्— इतिवा पाठः ।

क्रीडातालान् शृङ्गारे निर्मल स्तीर्थवर्णकः ।

लघुशेखर तालान् कलार्णः कुन्तलोऽद्भुते ॥ ४७९ ॥

विप्रलंभेतु कमलो शंपातालान् गीयते ।

तस्य खण्डस्तु कर्तव्यो वुधैः सप्तदशाक्षरः ॥ ४८० ॥

अष्टादशाक्षरं श्वारो वीरे निस्सारतालतः ।

वीरशृङ्गारयो रेकताल्या प्रोक्तस्तुनन्दनः ॥ ४८१ ॥

एकोनविंशद्वर्णस्तु सर्वसिद्धिप्रदायकः ।

वीरे हास्येच शृङ्गारे गीयते चन्द्रशेखरः ॥ ४८२ ॥

प्रतिमण्डने तालान् विंशत्यक्षरखण्डकः ।

एकविंशत्यक्षरस्तु प्रतिमण्डने गीयते ॥ ४८३ ॥

शृङ्गारेऽभीष्टफलदः कामदाख्यो ध्रुवो भवेत् ।

द्वाविंशत्यक्षरो हास्ये विजयः स्याद्द्वितीयतः ॥ ४८४ ॥

हास्यशृङ्गारकरुणे प्वादितालेन गीयते ।

त्रयोविंशतिवर्णस्तु कन्दर्पो भोगदोध्रुवः ॥ ४८५ ॥

चतुर्विंशतिवर्णस्तु क्रीडातालान् गीयते ।

वीरशृङ्गारयोरेव जयमङ्गलसंज्ञकः ॥ ४८६ ॥

पञ्चविंशतिवर्णस्तु ध्रुवकस्तिलकभिधः ।

वीरे रसेच शृङ्गारे एकताल्या प्रगीयते ॥ ४८७ ॥

षड्विंशत्यक्षरो गेयो गायकैः सर्वसिद्धये । इति षोडश ध्रुवाः ॥

(க—473—489) : கருவாஸாஸகஸ்துடந்தின் 16 வாகைகயின்
ஸகஸ்துடந்தின்.

स्याद्वर्ण नियमोऽखण्डे खण्डे खण्डद्वये ¹ तथा ॥ ४८९ ॥

द्विविरामं भवेद्यस्य खण्डमुद्गाह संज्ञकम् ।

ध्रुवखण्डं ततोद्विः स्यात् विकल्पेनान्तरः स्मृतः ॥ ४९० ॥

तंगीत्वा ध्रुवमागत्य चाभोगे गीयते सकृत् ।

न्यासस्तु ध्रुवके यस्य स मण्ठो मण्ठतालतः ॥ ४९१ ॥

पट्प्रकारो भवेदेव तालभेदेन मण्ठकः ।

वीरो जयप्रदो गेयो मण्ठेन जगणात्मना ॥ ४९२ ॥

मङ्गलो भेन शृङ्गारे सुन्दरस्सेन तद्रसः ।

वल्लभोरेण करुणे कलापो नगणेन तु ॥ ४९३ ॥

वि ² रामान्तेन हास्येस्यात् अद्रुते कमलो मतः ।

विरामान्त द्रुतद्वंद्वात् लघुनैकेन मण्ठकः ॥ ४९४ ॥ इति मण्ठः ।

(489—494) 2— The 6 kinds of ' Manthasalaḡasuda '

(க—489—494) 2— மண்டலஸாலகஸ்துடந்தின் 6 வாகைகளின்
ஸகஸ்துடந்தின்.

प्रतिमण्ठादिवस्तूनां लक्षणं मंठवन्मतम् ।

उद्गाहादिगतं सर्वं भेदस्तालकृतो भवेत् ॥ ४३९ ॥

अमदोगुरुणैकेन शृङ्गारे प्रतिमण्ठकः ।

1. अथवा— इतिवा पाठः ।

2. वीरामानेन— इतिवा पाठः ।

विरामान्तद्भुतद्वंद्वात् लघु द्वंद्वेन गीयते ॥ ४९६ ॥

ताराख्य प्रतिमंठोऽसौ रसयोर्वीररौद्रयोः ।

करुणेत्या द्विचाररूपो विरामान्ताल्लघुत्रयात् ॥ ४९७ ॥

कुन्दोविराममध्येन लत्रयेणाद्भूते ततः । इति प्रतिमण्ठः ।

(435—498) 3. The 4 kinds of 'Pratimantha Salaga-sudas described.

(K-495-498) 3 பி.பி.மண்டலஸ்திக ஸ்தூபங்களின் 4 வகைகளின் லக்ஷணங்கள்.

वैकुण्ठादिप्रभेदेन निस्सारुष्यद्विवधो भवेत् ॥ ४९८ ॥

गाभ्यां लाभ्याश्च वैकुन्द निस्सारुर्मङ्गले भवेत् ।

विरामान्तद्रुतद्वंद्वात् भवेदानन्दसंज्ञकः ॥ ४९९ ॥

कान्तारौ लघुरुभ्यां स्यात् समरस्तु लघुद्वयात् ।

सविरामा द्वांछितस्तु ललयाद्द्रुतयुग्मतः ॥ ५०० ॥

लेन द्रुताभ्यांलघुना विशालाख्यो भवेदिह ।

(498-501) 4 The 6 kinds of 'Nissarukatala Salaga-sudas' described.

(F—498—501) 4. கிஸ்ஸாருக தாள ஸரங்கஸுமடங்கள் 6
வறையரின் லக்ஷணங்கள்.

अङ्गुतालेन तालेनाङ्गु ताल षड्विधो भवेत् ॥ १०१ ॥

तालस्वरूप भेदेन निशङ्क शङ्क भेदतः ।

लगुरुभ्यां द्रुतद्वंद्वात् निश्शङ्को विस्मये भवेत् ॥ ५०२ ॥

लघुद्रुतद्वयेन स्यात् शङ्कः शृङ्गारवीरयोः ।

शान्ते शीलो विरामान्तात् द्रुतद्वंद्वाल्लघोर्भवेत् ॥ ५०३ ॥

द्रुतद्वंद्वात् लगाभ्यांस्यात् चारो वीरेऽद्भुते रसे ।
शृङ्गारे मकरन्द स्यात् द्रुतद्वंद्वात्परे गुरौ ॥ ५०४ ॥

विजयारुयो रसेवीरे द्रुताभ्यां लघुना भवेत् ।

इति पद्विधोऽङ्गुतालः ।

(501—504) (5) The 6 kinds of 'Addatala Salaga suda' described.

(௫—501—504) (5) அட்டதாள ஸரலக ஸமூடங்கள் 6 வகையின் லக்ஷணங்கள்,

रासको रासतालेन स्यादालापान्ति भेदतः ।
चतुर्विधो भवेदेष न लक्ष्येदृश्यते तथा ॥ ५०५ ॥

आलापान्तध्रुवपदाद् विनोदः कौतुके भवेत् ।
ध्रुवादालापमध्यात्तु वरदो देवतास्तुतौ ॥ ५०६ ॥

खण्ड माद्य द्विखण्डस्योद्ग्राहस्यालाप निर्मितः ।
यस्यासौ रासको नन्दो गीयतेऽभ्युदयेच सः ॥ ५०७ ॥

आलापादेर्ध्रुवपदात् कंवुजः करुणे भवेत् ।
सर्वेषु रासकेष्वेषु द्विखण्डोद्ग्राहकल्पना ॥ ५०८ ॥

इति रासलक्षणम्

(505—508) (6) The 4 kinds of 'Rasatala Salaga suda' described.

(௫—505—508) (6) ராஸதாள ஸரலக ஸமூடங்கள் 4 வகையின் லக்ஷணங்கள்,

एकताली भवेत्तालेनैक ताल्या त्रिधाचसा ।

मिचते गानभेदेन लयभेदेन चस्फुटम् ॥ ५०९ ॥

रामाच चन्द्रिका तद्वद्विपुले त्यथलक्षणम् ।

सकृद्विरति रुद्राहोऽन्तरस्त्वक्षर निर्मितः ॥ ५१० ॥

यस्यामसौ भवेद्रामा गातृश्रोतृश्रियेचसा ।

उद्ग्रा होद्विदलो यस्यां आलापरचितोऽन्तरः ॥ ५११ ॥

घनद्रुता घनयतिः घनानुप्रासयोगिनी ।

चन्द्रिका सैकतालीस्यात् भृगिसौभाग्यदायिनी ॥ ५१२ ॥

आलापपूर्वोद्ग्राहादि विपुलानन्ददायिनी ।

आलापो गमकालतिः अक्षरैर्वर्जिता मता ॥ ५१३ ॥

सैव प्रयोगशब्देन शार्ङ्गदेवेन कीर्तिता ।

509—514 (7) The 3 kinds of 'Ekatali salagasuda' described.

(५—509—514) (7) एकताली शालकशब्दங்கள் 3 வகைகளில்
பிரிந்து வருகின்றன.

प्रसिद्धाः केचिदन्येऽपि वक्ष्यन्ते सांप्रतं मया ॥ ५१४ ॥

सकृद्वाग्गेयकारेण वीरशृङ्गारसंज्ञकः ।

सप्तभिः सप्तभिस्तालैः गीतैश्चापि यदृच्छया ॥ ५१५ ॥

आद्यखण्डं परित्यज्य गीयन्तेऽन्येषु मण्डकाः ।

प्रयोगैर्विविधैर्युक्तैः शेषस्याद्वीरकामयोः ॥ ५१६ ॥

स्वामिनश्चकवेर्नाम्नाऽलङ्कृतोऽयं सदामतः ॥

इति वीरशृङ्गारः

(514—516) Other Prabandhas in vogue. (1) 'Veera sringara.'

(சு—514—516) சிவசித்தமரண மந்திர சிவபந்தங்கள் (1) வீரச்சங்கராஜம்.

चतुरङ्गः चतुःखण्डः षडङ्गैरागसंयुतः ॥

मध्ये मध्ये भवन्त्यत्र रागवर्जान्य मून्यथ ॥ ५१७ ॥

चतुरङ्गः ॥

(517) 2. Chaturanga.

(சு 517) 2. சதுரங்கம்,

अस्यैव द्विगुणः ख्यातो नाम्ना शरभलीलकः ।

छन्दसातेन कथितो मुक्तकोवा भवेदसौ ॥ ५१८ ॥

शरभलीला ॥

(518) (3) Sarabhaleea.

(சு—518) (3) சரபலீலை.

खण्डैर्भानुमितैस्सूर्यप्रकाशस्तु निगद्यते ।

स्वरैः पाटै स्तथा तेनैः विरुदैः पदसंयुतैः ॥ ५१९ ॥

पुराणोक्त प्रकरेण धात्रातु रविवर्णनात् ।

रागैर्द्वादशभिस्तालैः तावद्विर्गीयतेह्यसौ ॥ ५२० ॥

सूर्यप्रकाशः ॥

(519—520) 4— Suryaprakasa. (சு—519—520) 4— ஸூர்யப்ரகாசம்.

खण्डैष्णोडशभिश्चन्द्रप्रकाशस्तु निगद्यते ।

प्रतिखण्डं कलैकैका वर्णनीया मनीषिभिः ॥ ५२१ ॥

स्वरैः पाटैस्तथा तेनैः विरुदैः पदसंयुतैः ।

रागैष्णोडशभिस्तालैः तावद्विः परिगीयते ॥ ५२२ ॥

खण्डेऽन्तिमै भवेन्नाम स्वामिनश्च कवेरपि । इति चन्द्रप्रकाशः ।

(521—522) 5— Chandraprakasa.

(சு-521—522) சந்திரப்பிரகாசம்.

निर्मितः पाटविरुदैः रङ्गतालेन संगतः ।

समादि तालभेदेन रणरङ्गलिधामतः ॥ ५२३ ॥ इति रणरङ्गः ।

(523) 6. Ranaranga.

(சு-523) 6. ரணரங்கம்.

विरुदैस्तेनकैर्युक्तः प्रयोक्तृजनसम्मतः ।

नन्दनाख्येन तालेन नन्दनः परिकीर्तितः ॥ ५२४ ॥

इति नन्दनः ॥

(527) 7. Nandana.

(சு-524) 7. நந்தனம்.

नवरत्नप्रबंधोऽपि नवानामिह वर्णनात् ।

रत्नानां नवभिः खण्डैः तावद्विस्ताररागकैः ॥

पङ्क्त्योऽयं प्रबंधस्यात् गातृनेत्रभिधान्वितः ॥ ५२५ ॥

इति नवरत्नप्रबंधः ॥

(525) 8. Navaratna Prabandha.

(சு-525) 8. நவரத்னப் பரபந்தம்.

व्यक्तादयोदश गुणाः गीतेऽस्मिन्परिकीर्तिताः ।

तत्रव्यक्तं स्फुटतराक्षररागपदैः स्वरैः ॥ ५२६ ॥

पूर्णं पूर्णाङ्गमकं प्रसन्नं प्रकटार्थकम् ।

सुकुमारं कण्ठभवं लिस्थानोत्थमलंकृतम् ॥ ५२७ ॥

समवर्णलयस्थानं समं वीणादिशब्दतः ।

कण्ठध्वनैकतायुक्तं सुरक्तमभिधीयते ॥ ५२८ ॥

नीचोच्चद्रुतमध्यादौ श्लक्ष्णत्वेश्लक्ष्णमुच्यते ।
 उच्चैरुच्चारणादुक्तं विकृष्टं मधुरं पुनः ॥
 लावण्यपूर्णं निर्दोषं सारवज्जनरञ्जनम् ॥ ५२९ ॥

इति गीत गुणाः

(526—529) The ten desirable features of good music described.

(சு-526—529) கிருஷ்ணங்கள் 10, அவற்றின் விவரம்.

दुष्टं लोकेन शास्त्रेण श्रुतिकालविरोधि च ।
 पुनरुक्तं कलाबाह्यं गतत्रय मपार्थकम् ॥ ५३० ॥

ग्राम्यं संदिग्धमित्येवं दशधा गीतदुष्टता ।
 पददोषाश्च ये केचित् वाक्यदोषास्तथैव च ॥
 पदैकदेशदोषाश्च ते सर्वे गीति माश्रिताः ॥ ५३१ ॥

इति गीतदोषाः ।

(530—531) The ten faults of bad music.

(சு. 530—531) கிருஷ்ணங்கள் 10, அவற்றின் விவரம்.

इति श्रीलक्ष्मीधरमुत चतुरदामोदरविरचिते
 संगीतदर्पणे प्रबंधाध्यायः समाप्तः ।

அத்யாய: பஞ்ம:

गीतं निरूपितं तच्च वाद्याधीनं मतो मया ।
 वाद्यं निरूप्यते गीतनृत्ययो रनुरञ्जनम् ॥ ५३२ ॥
 चतुर्विधन्तत् कथितं तत् सुषिरमेवच ।
 अवनद्धं घनञ्चेति तत् तन्त्रीगतं भवेत् ॥ ५३३ ॥
 वीणादि सुषिरं वंशं काह्लादि प्रकीर्तितम् ।
 चर्मावनद्धवदनं वाद्यते पटहादिकम् ॥ ५३४ ॥
 अवनद्धन्तु तत् प्रोक्तं कांस्य तालादिकंघनम् ।
 घना मूर्तिस्सामिघाता वाद्यते यत्र तद्धनम् ॥ ५३५ ॥

(532—535) The 4 kinds of Vadyas (musical instruments):— (1) stringed, (2) wind, (3) leather covered, (4) heavy metal.

(ஈ 532—535) 4 வர்த்தங்களின் விவரம்:— 1. தந்தவர்த்தம்
 2. துளைக்கருவி, 3. தோல்கருவி, 4. கனக்கருவி,

वीणातु द्विविधा प्रोक्ता श्रुतिस्वरविशेषणात् ।
 श्रुतिवीणा पुराप्रोक्ता स्वरवीणोच्यतेऽधुना ॥ ५३६ ॥
 एकतन्त्रीतु तलाद्या नकुलश्चत्रितन्त्रिकः ।
 चित्रावीणा विपञ्चीच ततस्यान्मत्तकोकिला ॥ ५३७ ॥
 आलापिनी किन्नरीच पिनाकी संज्ञिकाऽपरा ।
 तन्त्रीभिः सप्तभिः कापि दृश्यते परिवादिनी ॥ ५३८ ॥

वंशः पावः पाविकाच मुरली मधुकर्षपि ।

काहला शृङ्गशाखाद्याः भेदाः सुषिर वाद्यगाः ॥ ५३९ ॥

पटहो मर्दलश्चाथ हुडुका करटा घटाः ।

रुज्जा डमरुको ढक्का डक्कुली ढक्करी तथा ॥ ५४० ॥

त्रिवली दुन्दुभिर्भेरी निस्साण स्तुंवकी तथा ।

इत्यादयो ऽवनद्धस्य भेदा वाद्यस्य कीर्तिताः ॥ ५४१ ॥

तालोऽथ कांस्यतालः स्यात् घण्टाच क्षुद्रघण्टिका ।

जयघण्टा ततः कम्पा शुक्तिपट्टादयस्तथा ॥ ५४२ ॥

घनवाद्यप्रभेदाः स्युः एतेऽन्येच निदर्शनात् ।

(536—to 542) Several varieties of the 4 kinds of instruments.

(५ 536—542) நாண்கு வகை வாதப் பங்களின் பல தேபதங்கள்.

अङ्गुलादिप्रमाणात् वीणादण्डादि निर्मितम् ।

तन्त्री ककुभतुंघादि लक्षणं धारणं तथा ॥ ५४३ ॥

तद्वादने च व्यापारो वामदक्षिणहस्तयोः ।

वैणिकादवगन्तव्यं नात्रशास्त्रप्रयोजनम् ॥ ५४४ ॥

प्रकृतिस्सर्ववीणानां एषास्यादेकतन्त्रिका ।

अनिबद्धाच सा लोके ब्रह्मवीणेति कथ्यते ॥ ५४५ ॥

सर्वदेवमयी तस्मात् वीणेयं सर्वमङ्गला ।

तन्त्रीद्वयेन नकुला स्यादन्वर्था त्रितन्त्रिका ॥ ५४६ ॥

तन्त्रीभिः सप्तमिश्रित्रा विपञ्ची नवभिर्मिता ।

कोणाङ्गुलीवादनं चित्ता तद्वद्विपञ्चिका ॥ ५४७ ॥

चित्राया मङ्गलीमातं विपञ्चयामुभयं परे ।

तन्त्रीणामेकविंशत्या कथिता मत्तकोकिला ॥ १४८ ॥

मुख्येयं सर्ववीणानां त्रिस्थानैः सप्तभिः स्वरैः ।

संपन्ना सा ततोऽन्यास्तु तस्याः प्रत्यङ्गमीरिताः ॥ ५४९ ॥

एषैव कीर्त्यतेलोकं स्वरमण्डलसंज्ञया ।

आलापिन्येकतुंवास्यात् दण्डः स्यान्नवमुष्टिकः ॥ १५० ॥

कर्परं नारिकेलोत्थं दोरको दोरिकातथा ।

पट्टसूत्रमयी तन्त्री यद्वा कार्पाससूत्रका ॥ ५५१ ॥

रक्तचन्दनजान् सर्वान् वीणादण्डान् परेजगुः ।

तुंबद्वयञ्चसर्वेषु वीणादण्डेषु योजयेत् ॥ १५२ ॥

आघाटिसंज्ञयालोके आलापिन्येव कीर्त्यते ।

किन्नरी द्विविधा लघ्वी बृहतीच प्रकीर्तिता ॥ १५३ ॥

वितस्त्रितयंदैर्ध्र्यं मानं पञ्चाङ्गुलाधिकम् ।

लघ्वीदण्डस्य विस्तारः पञ्चाङ्गुल उदाहृतः ॥ ५५४ ॥

वितस्त्यभ्यधिकादण्डे बृहती परिकीर्तिता ।

गृध्रवक्षोऽस्थिनालीका कनिष्ठाङ्गुलिसंमिता ॥ १५५ ॥

लोहकांस्यमयी यद्वा कर्तव्या सारिकाख्यया ।

मधुच्छिष्टेन संलिष्टा दण्डपृष्ठे चतुर्दश ॥ १५६ ॥

चतुर्दश स्वरस्थाने सारिका विनियोजयेत् ।

तुंबानां त्रितयंचात्र तिर्यग्योज्यं तृतीयकम् ॥ १५७ ॥

शिष्टं ग्रंथान्तरेज्ञेयं मध्यमाचास्ति किञ्चरी ।

वादनादिप्रकारोऽपि ग्रंथात् वैणिकशिक्षया ॥ ११८ ॥

ज्ञातव्यो नात्र कथितः गुर्वर्धनो यतोऽलसः ।

पिनाकी लोकतो ज्ञेया शास्त्रलक्षणलक्षिता ॥ ११९ ॥

तुल्यस्थितेन धनुषा वाद्यते साविचक्षणैः ।

अश्वपुच्छस्थितैर्वालैः गुणो वादनधन्वनः ॥ १२० ॥

जानीयाल्लोकतोऽन्यानि ततवाद्यानि तत्त्वतः ।

(543-560) The several kinds of vina and other stringed instruments described.

(சு 543--560) பாலவகை வீணைகளும், ம,ந,ந தந்திவரத்தையும் களும்.

नादश्रुतिस्वरग्राम जानिरागादितत्त्ववित् ।

देहमौष्ठवसंपन्नः स्थिरासनपरिग्रहः ॥ १२१ ॥

जितश्रमस्त्यक्तभयः सुशारीरः प्रगल्भधीः ।

सावधानोवैणिकस्स्यात् गीतवादनकोविदः ॥ १२२ ॥

(561—562) The requisites of Veena-players.

(சு 561—562) வேணிக லக்ஷணம்

वंशः स्याद्वैणो दान्तः स्वादिरश्चन्दनोऽथवा ।

आयसः कांस्यजो रौप्यः काञ्चनोऽप्यथवा भवेत् ॥ १२३ ॥

वर्तुलः सरलः श्लक्ष्णो ग्रंथिभेदघ्नोऽज्झितः ।

तस्य द्वेत्रीणि चत्वारि चाङ्गुलानि शिरस्थलात् ॥ १२४ ॥

त्यक्त्वा फूत्काररन्ध्रन्तु कार्यमङ्गुलिसंमितम् ।

अर्धाङ्गुलान्तराणिभ्युः रंध्राण्यन्यानि सप्तच ॥ १२५ ॥

तेषुच स्वरविन्यासः प्रकारो वादनस्य च ।

भेदाश्च सर्वमेवैतत् विज्ञेयं ग्रन्थलोकतः ॥ १६६ ॥

अष्टादशाङ्गुलोद्देशात् एकैकाङ्गुलवृद्धितः ।

वंशाश्चतुर्दशस्युक्ते उमापत्यादिसंज्ञया ॥ १६७ ॥

(563—567) The flute, its make and its varieties

(சு 563—567) புல்லாங்குழலின் லக்ஷணமும் வகைகளும்.

அङ्गுலிசாரணாभ्यासः सुस्थानत्वं सुरागता ।

गीतवादनदक्षत्वं गातृणांस्थानदायिता ॥ १६८ ॥

तद्दोषाच्छादनं मार्गदेशीरागेषु कौशलम् ।

एव मादि गुणैर्युक्तो वांशिकः स्याद्विहोत्तमः ॥ १६९ ॥

(568—569) The qualifications of a good flutist.

(சு 568—569) புல்லாங்குழல் வாசிப்பவர்தகுணங்கள்.

हस्तद्वयाधिका माने मुखरंध्रसमन्विता ।

चतुःस्वरच्छिद्रयुता मुरली चारुवादिनी ॥ ६७० ॥

शृङ्गजा दारवीचस्यात् काहलाकृतिधारिणी ।

अष्टाविंशत्यंगुलाच दैर्घ्ये मधुकरी मता ॥ १७१ ॥

तन्निर्माणप्रकारश्च रागोत्पत्ति स्ततोयथा ।

तत्सर्वं लोकतोज्ञेयं नात्र शास्त्रप्रयोजनम् ॥ १७२ ॥

ताम्रजा राजती यद्वा काञ्चनी सुपिरान्तरा ।

धत्तूरकुसुमाकारवदनेन विराजिता ॥ १७३ ॥

हाह्वर्णवती धीरविशुद्धोच्चारकारिणी ।

हस्तत्रयமிता दैर्घ्ये काहला वाद्यते जनैः ॥ १७४ ॥

करेणुवदनाकारं वदने दोषवर्जितम् ।

शृङ्गतन्माहिषं स्निग्धं श्लक्ष्णं सुघटितं कृतम् ॥ ९७९ ॥

विशेषस्त्वन्यतोज्ञेयो वाद्यं गोपालकेलिषु ।

निर्दोषस्थोत्खातनाभेः शंखस्यै कादशानुलम् ॥ ९७६ ॥

शिखरं निर्मितं धातुसिक्थकाभ्यां मनोरमम् ।

रंघ्रमर्धागुलमितं शिखरस्य मुखेभवेत् ॥ ९७७ ॥

अन्तेतु मापभात्रं स्यात् शंखमेवंविधमुधीः ।

धृत्वा कर्कटहस्तेन भूरिश्वासभृतोदरम् ।

हुंभुं भौदिग्दिगित्येतद्गणान् शंखेन योजयेत् ॥ ९७८ ॥

(570—578) The other wind instruments—(1) Murali
(2) Madhukari (3) Kahala, (4) Sringa, (5) Sankha,

(சு 570—578) மற்ற வேகவைக்கிகள் — (1) முரளி, (2)
மதுகரி, (3) காஹலம், (4) ச்ரீங்கம், (5) சங்கு.

मार्गदेशीगतत्वेन पटहो द्विविधोभवेत् ।

निर्माणं कथनन्तस्य ज्ञातृत्वे नोपयुज्यते ॥ ९७९ ॥

तदुपेक्ष्य ततः पाटाः कथ्यन्ते तत्तदुद्भवाः ।

हस्तोद्भवास्त एवाल हस्तपाटाः प्रकीर्तिताः ॥ ९८० ॥

सद्योजातादिपञ्चभ्यः मुखेभ्यः पार्वतीपतेः ।

नागबंधाद्योजाताः तस्मान्मुख्याः प्रकीर्तिताः ॥ ९८१ ॥

अष्टाशीतिरिमे हस्तपाटाः शास्त्रे प्रकीर्तिताः :—

१. वनगिनगिननगि	५. खिरिट
२. दुगिडदगिथदथों	६. खिरि खिरि
३. गिडगिधादधै	७. नरकि थरकि
४. किटतत	— इति अधोरोद्धवाः
५. नदनु	१. दरगिड गिडगिरा
६. खिर्रतकिट	२. टकुटडु
७. थोंगि थोंगि	३. नन गिन खरि खिरि
— इति सद्योजातोद्धवाः	४. दखें खें
१. ततकिट	५. थोंगिनगि थोंगिनगि
२. थोहन्ता	६. तत्ता
३. थोंगिन थोंथोंगिन	७. धि धि
४. थोंथों गोंगों	— इति तत्पुरुषोद्धवाः
५. थों गिणतत्ता	१. तडे नझें झें
६. किट थोंथों गिनखेंखें	२. तिरिखु तिरिखु
७. टकुडेंडें	३. कणकणकि
— इति वामदेवोद्धवाः	४. धिधिकिटकि
१. नन गिड गिड दगिदा-	५. द्विगि नगि
२. दथरकि दथरकि	६. थरकट
३. त कि धि कि	७. धों न कट
४. ट ग नु खु	— इति ईशानोद्धवाः ¹

1. मातृकाषु पाठाक्षरपाठभेदाः बहवः सन्ति तेषां मतभेदान् क्रोडीकृत्य अयं पाठः उद्भूतः । अपिच अयं पाठः संगीतरत्नाकरस्थात् पाठात् क्वचित् निघते

अत्रान्ये हस्तपाटास्तु ज्ञेयग्रन्थान्तराद्बुधैः¹ ॥ ५८२ ॥

(580—583 et seq.) The 35 original 'hastapatas' that were born from the five faces of Lord Siva.

(சு-580—583ம், பித்திய உரை நடையும்) ஆதிகில் பாடகிவ
னுடைய ஐந்து முகங்களிலின்றும் பிறந்த 35-ஹஸ்த பாடங்கள்.

वाद्यप्रबंधाः कथ्यन्ते पाटाक्षर विनिर्मिताः

येषूद्ग्राहादिकं सर्वं ज्ञेयं गीत प्रबंधवत् ॥ ५८३ ॥

यति रोताच गजरो रिगोणी कवितं पदम् ।

मेलापक श्रोमशमोद्ग्राहप्रहरणा न्यथ ॥ ५८४ ॥

अवत्सकश्छंडणश्च तुडुका मलयं ततः ।

इत्यादयोऽवपाटान्ताः त्रिचत्वारिंशदीरिताः ॥ ५८५ ॥

तेषां लक्ष्यस्वरूपञ्च मर्दलादिपुवादனम् ।

ज्ञेयंतदन्यतो लोके कथ्यते मोहराख्यया ॥ ५८६ ॥

इति वाद्यप्रबंधाः ।

(584—587) The 43 Vadya Prabhandas or compositions made up of hastapatas.

(சு-584—587) ஹஸ்த பாடங்களின் சேர்க்கைகளால் உண்டா
கும் 43 விதமான வாக்ய பிரபந்தங்கள்.

1 आनान्दाश्रम मुद्रणालय प्रकाशिते संगीतरत्नाकरे पष्ठे वाद्याध्याये
570 to 577 पुटानि द्रष्टव्यानि यत्र अत्राशीति हस्तपाटलक्षणैस्तदु-
त्पादनप्रकारेण सह विवृतम् ।

अथ मर्दललक्षणम्

निर्दोषबीजवृक्षोत्थः मर्दलः परिकीर्तितः ।

रक्तचन्दनजोयद्वा खादिरोऽन्यैरयं मतः ॥ ९८७ ॥

विनिर्माणप्रकारोऽस्य पाटोत्पत्तिरतोयथा ।

वादकश्चरसादिस्तुज्ञेयं ग्रन्थान्तराद्बुधैः¹ ॥ ९८८ ॥

(588—589) 'Mardala' (mirdanga) and its make.

(म-588—589) मृदङ्गलक्षणम् ॥ ९८७—९८८ ॥

अथ मार्दलिकलक्षणम्

चतुर्विधोमार्दलिकः वादकोमुखरीतथा ।

ततः प्रतिमुखर्याख्यः तुर्योगीतानुगोमतः ॥ ९८९ ॥

वादकः (स्या) चतुर्द्ववदुपर्यायः कथितोबुधैः ।

1. मृदङ्गलक्षणस्य पाठान्तरमपि 11499-11500 अङ्कितं मातृ-
कयोः वाद्याध्यायारंभान्प्राक् वर्तते तद्यथा :—

अर्जरतीर जातस्य रक्तचन्दनकस्यथ ।

खादिरस्य शिरीषस्य बीजवृक्षस्य वापुनः ॥ १ ॥

ग्रन्थिन्नण विहीनस्य सुपकस्य समस्य च ।

मृदङ्गो घट्यते लक्ष्यवेदिना च मृदङ्गिणा ॥ २ ॥

हरीतक्याकृतिः सम्यक् सदृशश्चसचिक्कणत् ।

चतुस्तालस्त्रसौर्दधे पिण्डेत्वङ्गुलसंमितः ॥ ३ ॥

एकादशांगुलमितं कर्तव्यं दक्षिणंमुखम् ।

षट्पदं वामतः किन्तु द्वादशाङ्गुलसंमितम् ॥ ४ ॥

मुखरी प्रेति मुखरी पर्यायोऽभार^१ उच्यते ॥ १९० ॥

गीतानुगस्यपर्यायः डव^२णा इति कथ्यते ।

तत्र वादक शुद्धवटु लक्षणम् ।

वादको वादकर्तास्यात् वादः पक्षपरिग्रहः ॥ १९१ ॥

छागस्यारोगिणः कृत्वा पारिजाठरचर्मणः ।

अतिस्वच्छतराः शुद्धाः विधेयावर्तुलास्तुपद् ॥ ५ ॥

निक्षिप्यपारिकास्तास्तु किञ्चिदुष्णजलेपुनः ।

कराभ्यां मर्दयेत्तज्जः कोमलं मलवर्जितम् ॥ ६ ॥

तिष्ठस्तिष्ठः पारिकास्तु प्रत्येकं वदनेन्यसेत् ।

तत्रद्वे महिषीचर्म कपमल्लसिताभिदा ॥ ७ ॥

तेहत्य (त्वा) द्विगुणीकृत्य वेणिवन्मेलयेद्दृढम् ।

एवं जलधरध्वानगंभीरो भवतिध्वनिः ॥ ८ ॥

कांस्य ताले ..... ।

धं भौ धां धां धलां भेर्यां डमं डमरुकेततः ॥ ९ ॥

रुज्जौ हंभु च ढकायां ढकुल्यां तु चक्रवुरे (?) ।

धुंकारमथतुंक्क्यां धडिनिस्साणकेधडाम् ॥ १० ॥

सल्लकेपि त्रिव ल्यां धौं घनतालेतकस्ततः ।

करटायान्तु डेमेवं प्रधानाक्षरयोजना- ॥ ११ ॥

शेषाः साधारणाः पाटाः सर्ववाद्येयथोचिताः ।

तेचानन्त्याक्षरकथ्यन्ते प्रत्येकं वेदितुं बुधैः ॥ १२ ॥

१. 'पर्यायो'भारः ' इति वा पाठः

२. 'श्रवणा' इति वापाठः

स्वपक्षसाधनं तद्वत् परपक्षस्यदूषणम्
वादेषु वादनं कार्यं प्रथमं त्रोटनाभिधम् ॥ ५९२ ॥

मर्दलंतालसहितं वोहणेन विना ध्वनिः ।
(यो देहडगित्यादि कृतोऽसौ लाटनं मतं^४) ॥ ५९३ ॥

^५चच्चत्पुटादितालैस्तु भार्गवपट्केनयोजितः ।
कर्तरीसहितो यत्र वादकस्सतु कथ्यते ॥ ५९४ ॥

इति वादकशुद्धवटुलक्षणम्

शब्दप्रबंधान् सततं वादयेतालसंयुतान् ।
वोहणेन विनातल मुख्यादिकमुच्यते ॥ ५९५ ॥

सएव भारसंज्ञो हि कथ्यतेतुविचक्षणैः

इति मुखरीप्रतिमुखरीभारलक्षणम्

मेलापकं तथा चाली नियमंवा यथाक्रमम् ।
विचित्रशब्दकैर्न्यासं कालमानयुतञ्चतत् ॥ ५९६ ॥

वोहणेन समायुक्तं रञ्जकं सर्वसौख्यदम् ।
शुद्धसालगसंकीर्णगीतैश्चाति मनोहरम् ॥ ५९७ ॥

3. 'त्राटनाभिधं' इतिवापाठः

4. इदं अर्थं मानृकामु त्यक्तं संगीतरत्नाकरादुद्धृत्यमुद्रितम्

5. इतः प्राक् मानृकामुप्रकरणसंबन्धरहितानि त्रीणिश्लोकार्धानिदृश्यन्ते ।

तानियथाः— शब्दप्रबन्धयत्यादिवादनेतुप्रवीणता ।

सद्योजातादिवक्त्रेभ्यः पञ्चभ्यः पार्वतीपतेः ।

नागबन्धाद्योजाताः तस्मान्मुख्याः प्रकीर्तिताः ।

गीतानुगमिति प्रोक्तं डवणाइतिकेचन ।

इति गीतानुगडवणालक्षम्

इति चतुर्विध मार्दलिक लक्षणम्¹

(589—598) The four types of playing on Mardala (Mridanga)

(ஈ-589 to 591) டி.நி.காமி வரலாற்றில் காண்குவனாக.

1. सार्दूलिकलक्षणस्य पाठान्तरमपि 11499—11500—अङ्कित-
मातृकयोः दृश्यते—तद्यथाः—

ध्वनिमेलविदा पाटतालादि गुणवेदिना ।

मृदंगोवाद्यतेयेन समृदंगीतिगीयते ॥ १ ॥

हस्तपाठप्रकारज्ञः गीतवादनकोविदः ।

यतिताल्लयाभिज्ञः पाटञ्जः पञ्चसञ्चवित् ॥ २ ॥

दशहस्तगुणोपेतः पात्रा (गात्र) मिप्रेतवाद्कः ।

वाधेसमप्रभेदज्ञः रूपरेखान्वितस्तथा ॥ ३ ॥

उद्धुश्चनपटु सर्व वायुभेदविवेचकः ।

(उत्फुल्लनयनः इति II499—मातृकायाम्)

नादवृद्धिक्षयापत्तिकोविदः प्रतिभापदुः ॥ ४ ॥

गुणामार्दगिकस्यैते दोषः स्यात्तद्विपर्ययः ।

अताल्ल मरक्तिल्ल मशस्त्रंचेववादकम् ॥ ५ ॥

परित्यजन्तुविद्वांसः कोमलं (केवलं) चर्मघातकम् ।

(1—5) The qualifications of a player in Mridanga

(சு-1-5) விநாயகம் வரலாற்று வரிசை அகராதி

अथ सञ्चलक्षणम्

स्कंधकूर्परयोस्तद्वत् अंगुष्ठमणिबंधयोः ॥ ६ ॥

वामस्य चरणस्यापि कंठः सञ्चोऽभिधीयते ।

श्रेष्ठोमार्दगिकस्सञ्चात् अंगुष्ठमणिबंधयोः ॥ ७ ॥

सञ्चाभ्यां मणिबंधाभ्यां कूर्परாभ्यांचमध्यमः ।

स्कंधकूर्परसञ्चस्तु नीचोமार्दगிகोभवेत् ॥ ८ ॥

वामांगிரிசञ्चतः श्रेष्ठः सदा मार्दगिकोभवेत् ।

एतदुक्तविपर्यासात् वरोहौडुक्किமமதः ॥ ९ ॥

(6 to 9) The parts of the arm and left leg which move when the performer plays in the Mridangam:—

(1) The shoulder joint (2) The elbow joint (3) The wrist (4) the thumb and (5) the left foot. The best player moves only the last three.

(சு-6—9) மிருதங்கம் வாசிக்கும்போது ஆசைகின்ற ஐந்து உறுப்புகள்:— (1) தோள் (2) முழங்கை (3) மணிக்கட்டு (4) பெருவிரல் (5) இடதுபாதம். உத்தம வாத்தியக்காரரிடம் கடைசி 3 உறுப்புகளே ஆசையும்

अय हस्तगुणाः

पञ्चानुगौ हृदौ व्यक्तौ स्निग्धौ दृढनखौ लघू ।

विधेयाङ्गुलिसञ्चारौस्वेदहीनौ जितश्रमौ ॥ १० ॥

युक्तप्रहारौ च करौ प्रोक्तौ दशगुणाविति ।

(10) The ten good features of a Mridangi's hand.

(சு-10) மிருதங்கம் வாசிப்பவருடைய ஹஸ்த குணங்கள் 10.

अथ पाटलक्षणम्

पाटो वाद्योद्भवदशब्दः (स्वरैः पोडशभिर्युतः) ।

‘ड’ वज्रितः कवर्गश्च ‘ट’ ‘त’ वर्गौ ‘र’ ‘हो’ मतौ (यलौ) ॥ ११ ॥

द्वघावितिचवणानीं विंशतिः पाटसंज्ञकाः ।

हस्तोद्धवाः पाटभेदाः हस्तपाटाः प्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥

(11—12) The twenty consonants which in conjunction with the sixteen vowels are produced in **Mridanga** and other leather - covered instruments.

(சு-11—12) 'செரு,கங்கம் முதலான தேர்,நகருனிகளில் பேசும் '117டங்கள்' என்னும் சப்தங்களின் விவரம்:—16 உயிரெழுத்துக்களுடன் சேர்ந்த 20 மெய்யெழுத்துக்கள்.

तत एव हुडुकादिवाद्यस्यापिच लक्षणम् ।

• तथा निम्साणभेर्यादिलक्षणं ज्ञेयमन्यतः ॥ ॥ ५९८ ॥

गुणदोषाश्च काष्ठस्य चर्मणश्च तथैवते ।

कांस्यादि निर्मितं वाद्यं 'घन' मित्यभिधीयते ॥ ५९९ ॥

गृहीत्वा शुद्धकांस्यंतत् पूर्वमग्नौ विशोधयेत् ।

तालद्वयं प्रकुर्वीत तस्य शास्त्रोक्तमानतः ॥ ६०० ॥

तालः स्याद्वर्तुलस्तत् सपादद्वयङ्गुलाननः ।

मध्योऽस्याङ्गुलविस्तारः नाभौ रंध्रञ्चमध्यमे ॥ ६०१ ॥

पादोनगुञ्जामात्रं स्यात् पिण्डस्तु यवमात्रकः ।

सार्धाङ्गुलः स्यादुत्सेधः समकायाकृतिस्तथा ॥ ६०२ ॥

गुरुत्वञ्च यथानादौ भवेच्छ्रुतिमनोहरः ।

ज्ञातव्यलोकतस्सर्वं दोरिकाधारगादिकम् ॥ ६०३ ॥

ईदृक् तालद्वयंकृत्वा तत्रैकं तिर्यगानतम् ।

धृत्वा तस्याग्रभागेन मध्यमन्यस्य ताडयेत् ॥ ६०४ ॥

शिवेनताडयेच्छक्तिं नतुशक्त्या शिवंकचित् ।

अल्पनादा भवेच्छक्तिः भूरिनादः शिवोभवेत् ॥ ६०५ ॥

वामेन धारयेच्छक्तिं शिवं दक्षिणपाणिना ।

अश्वमेधफलञ्चैव प्राप्नुयादोपमन्यथा ॥ ६०६ ॥

देवता तुम्बुरुयुता शक्तौशक्तिः शिवेशिवः ।

द्रुतादिसिद्धस्तन्नाद मङ्गुलीमिर्विधारयेत् ॥ ६०७ ॥

पाटानत्र विजानीयात् सर्वानपि विचक्षणः ।

(599-608) The 'Ghanatala' (small heavy cymbals) described.

(५-599-608) ஜானதாலின் லக்ஷணம்.

पद्मिनीपवसङ्काशौ कांस्यतालसमाकृती ॥ ६०८ ॥

त्रयोदशङ्गुलौ वक्त्रे कर्तव्यौ द्व्यङ्गुलौ तले ।

मध्येऽङ्गुलमिते निम्नौ लक्ष्यशेषंतु तालवित् ॥ ६०९ ॥

झं झं किटादयः पाटाः मुख्याश्चान्ये निदर्शनात् ।

नारदो देवता चाल कथिता पूर्वसूरिमिः ॥ ६१० ॥

घण्टादि वाद्यजातस्य लक्षणं ज्ञेयमन्यतः ।

(609-611) The 'Kamsyatala' (big brass cymbals) described.

(६-609-611) பெரிய தாளம்.

गंभीरनादमधुरं समं गीतादिरक्तिकृत् ॥ ६११ ॥

1. अभ्र-इति-11499-अंकितमातृकायांपाठः

स्फुटप्रहारमित्यादि गुणैः स्याद्वाद्यमुत्तमम् ।

हस्तपाटप्रहारज्ञः गीतवाद्यादिकोविदः ॥ ६१२ ॥

लयतालकलाभिज्ञः गात्रभिप्रेतवादकः ।

समादिग्रहविज्ञश्च पाटज्ञो ध्वनितत्त्ववित् ॥ ६१३ ॥

गीतवादनतत्त्वज्ञः छिद्राच्छादनपण्डितः ।

ग्रहमोक्षप्रदेशज्ञः गीतनृत्तप्रमाणवित् ॥ ६१४ ॥

नादवृद्धिक्षयाभिज्ञः उत्तमोवादकोभवेत् ।

गुणैः कतिपयैर्हीनः सर्वैर्वा वादकोऽधमः ॥ ६१५ ॥

(611-615) The good features of instruments and players in general-

(ஈ. 611-615) வாத்தியங்களின் குணங்கள், வாத்தியப் பவர்களின் குணங்கள்.

इति श्रीलसल्लक्ष्मीधरसुत चतुरदामोदरविरचिते
संगीतदर्पणे वाद्याध्यायः पञ्चमः समाप्तः ॥

॥ अथ तालाध्यायप्रारम्भः ॥

श्रीविष्णुसुखदं दीप्तं गुह्यं व्यापकरूपकम् ।

सुवृत्तमक्षरं नत्वा वक्ष्ये तालस्य लक्षणम् । इति देवर्षिः ॥

नानामार्गल्योयत् यतीनां स्यात्कलानिधौ ।

तं दक्षिणं शिवं नौमि चित्रवृत्तिमयं ध्रुवम् ॥ इति शिवकिङ्करः ॥

विष्णुलोकगुरुं प्रणम्य शिरसा सन्मार्गसन्दर्शकं

कीर्तिप्रीतिकरं जनम्य लघुना कालेन कामप्रदम् ।

सेव्यं सद्यनिभिः द्रुतप्लुतपदन्यासाप्तलोकत्रयं

तालानां कथयामि लक्षणमिदं पूर्वोक्तशास्त्रक्रमात् ॥

इति चूडामणिः ॥ ६१९ ॥

फमलभवविराजमानमध्यं गुललितविग्रहमक्षरं त्रिमूर्तिम् ।

सुभगशिखिरुहाद्भुतमाङ्गं घनकमनीयमहं मुकुन्दमीडे ॥

तौर्यत्रिकं च मत्तेभस्तालं तस्याङ्कुशं विदुः ।

न्यूनाधिकप्रमाणन्तु प्रमाणं क्रियतेयतः ॥ ६२१ ॥

इति कात्यायनः ।

वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।

ताळज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं सगच्छति ॥ ६२२ ॥

इति याज्ञवल्क्यः ।

तथाचामरः । तालः कालक्रियामानं लयस्साम्यं अथस्त्रियाम् ।

ताण्डवं नटनं नाट्यं लास्थनृत्तं च नर्तने ॥ ६२३ ॥

अथ सङ्गीतार्णवमतम् । कालः क्रियाच मानंच सम्भवन्ति यथासह ।

तथा तालस्य सम्भूतिरितिज्ञेयं विचक्षणैः ॥ ६२४ ॥

कालः क्षणादिकोज्ञेयः तालयोर्घटनं क्रिया ।

क्रिययोरन्तरं यत्तु विश्रामो मानमुच्यते ॥ ६२५ ॥

तथा च शिवकिङ्करः । तालोलध्वादिमितया क्रियया सम्मितो मितिम् ।

गीतादे विदधत्काळः सचद्वेधाबुधैः स्मृतः ॥ ६२६ ॥

हरिमट्टः । तालः कालइति ख्यातो ह्यावापादिक्रियामितः ।

प्राणैस्तु दशमिर्युक्तः तौर्यत्रयमितोभवेत् ॥ ६२७ ॥

तथाच विनोदः । हस्तद्वयसंयोगे वियोगेचापि वर्तते ।

व्याप्यमानो दशभागै स्म कालस्ताळसंज्ञकः ॥ ६२८ ॥

अथ तालशब्दस्यनिष्पत्तिमाह । ताळस्तलप्रतिष्ठायां इति

धातोर्वजिस्मृतः । गीतं वाद्यं तथानृत्यं यतस्ताले प्रतिष्ठितं ॥६२९॥

(621-629) What is 'tala' ?

(क. 621-629) 'தாளம்' என்னும் எண்ண ?

मार्गदेशीगतत्वेन तालोऽसौद्विविधोमतः ।

शुद्धसालगसङ्कीर्णा स्तालभेदाः क्रमान्मताः ॥ ६३०॥

(630) Classification of talas :—

A. (1) Marga (classical) & (2) Desi (popular)

B. (1) Suddha (pure) (2) Salaga (mixed)

(3) Sankirna (Promiscuous)

(சு, 630) தாளங்களின் வகைகள் ;—

- A. (1) மார்க்க தாளங்கள் (பழைய நூல்களில் உள்ளவை) (2) தேவி தாளங்கள் (பிற்காலத்தவை)
B. (1) சுத்த (2) ஸாலக (கலந்தவை) (3) ஸம் கீர்ண (பல கலப்புடையவை)

अथ दशप्राणा उच्यन्ते ॥

कालो मार्गः क्रियाङ्गानि ग्रहो जातिः कलालयाः ।

यतिः प्रस्तारकश्चेति तालप्राणा दशस्मृताः ॥ ६३१ ॥

(631) The ten 'pranas' or elements of talas:—

- (1) Kala (time), (2) Marga (Provincial modes) (3) Kriya (Marking time by beats and other movements of the hands), (4) Anga (the constituent units of particular varieties of tala), (5) Graha (the point in the particular tala where the musical piece begins) (6) Jati (the number of steps into which each constituent unit of a tala is divided) (7) (Kala the mode of creating subvarieties of tala by using multiples of the constituent units) (8) Laya (the speed of the tala), (9) Yati (the rhythmic arrangement of slow and quick speed), (10) Prastara (permutation and combination of Constituent units to make up a single variety of tala)

(சு-631) தாளத்தின் பத்து 'திராணங்கள்' அல்லது உறுப்புகள்;— (1) காலம் (கால அளவை) (2) மார்க்கம் (நாட்டுக்கு நாடு மாறுபடுகின்ற தாள மனம்) (3) க்ரியா (காலத்தை அளக்கும் நட்ச, வீச்சு முதலியன), (4) அங்கம் (ஒவ்வொரு தாளத்தையும் நிரூபிக்கும் கால அளவை உறுப்புகள்), (5) க்ரஹம் (தாளத்தின் எந்த இடத்தில் பாட்டுத் துள்ளிக்கப் படுகிறதோ அந்த 'இடம்' அல்லது எதிர்ப்பு) (6) ஜாதி (ஒவ்வொரு தாளத்திலும் உள்ள அங்கங்களின் உள்நடை) (7) கலா (தாளத்தின் அங்கங்களைப்பெருக்கிப் புதியதாளங்கள் அமைக்கும் முறை) (8) லயம் (தாளத்தின் வேகம்;) 'துரிதம்' 'விளம்பம், முதலியன) (9) யதி (தாளத்தின் விளம்பம், துரிதம், முதலிய

கதிகலை அடங்க அமைக்கும் முறை) (10) ப்ரஸ்தாரம் (ஒரே தாளத்தில் அங்கங்களைப் பிரித்துக்கொடுக்கும் வரிசைக் கிரமம்)

क्षणाद्विस्तृतो यः कालः स प्राणत्वेन कीर्त्यते ।

गीतादेस्तु भितिं कुर्वन् स एवाग्रानि तालताम् ॥ ६३२ ॥

अणुद्वयं समारभ्य तालकालोत्पद्यते ।

क्षणादिरूपकालेन तालो नेतुं नशक्यते ॥ ६३३ ॥

तालः कालमिति प्रोक्तः सोऽवच्छिन्नो द्रुतादिभिः ।

गीतादिमानकर्ता स्यात् सद्बेधा काथेतो बुधैः ॥ ६३४ ॥

अथ तालसमूलतां दर्शयति ।

शिवशक्त्यात्मकं पुण्यं यशस्यं भुक्तिमुक्तिदम् ।

दशप्राणात्मकं तालं यो जानाति स तत्त्ववित् ॥ ६३५ ॥

दशप्राणपरिज्ञानप्रवीण स्तालधारकः ।

नृत्यादिषु प्रशस्तः स्यादितरस्तु मृतोपमः ॥ ६३६ ॥

तकारे शङ्करः प्रोक्तो लकारे पार्वतीस्मृता ।

शिवशक्तिसमायोगात्ताल इत्यभिधीयते ॥ ६३७ ॥

(632—637) Detailed Definition of the Concept of Tala

(சு-632—637) 'தாளம்' என்பதன் விவரணம்.

तथा च आज्ञनेयः । पद्मपत्रशतैकैकच्छेदकालः क्षणः स्मृतः ।

लवः क्षणैरष्टभिः स्यात्काष्ठास्या दष्टभिल्वैः ॥ ६३८ ॥

स्यान्निमेषोष्टकाष्टाभिः निमेषैरष्टभिः कला ।

कलाद्वयाच्चतुर्भागः स एव त्रुष्टिरुच्यते ॥ ६३९ ॥

चतुर्भागद्वयेनैव विन्दोरर्धं प्रकीर्तितम् ।

अणुद्वयाद्भुतः प्रोक्तः तद्द्वयाच्चलघुः स्मृतः ॥ ६४० ॥

लघुद्वयात्तु वक्रः स्यात् लत्रयेण हुतो मतः ।

इति तालगतिः प्रोक्ता तालज्ञैः पूर्वसूरिभिः ॥ ६४१ ॥

(638—641) The first 'Prana' of Tala — 'Kala'

(क-638—641) तालगतिः प्रोक्ता तालज्ञैः पूर्वसूरिभिः

इति कालोत्पत्तिः प्रथमः प्राणः ।

तथा च रत्नाकरः । मार्गाःस्युस्तल चत्वारो ध्रुवश्चित्रश्चवार्तिकः ॥६४२॥

दक्षिणश्चेति तत्रस्यात् ध्रुवके मात्रिका कला ।

शेषेषु द्वेचतस्रोष्टौ क्रमान्माताकलाभवेत् ॥ ६४३ ॥

ध्रुवका सर्पिणी कृष्या पद्मिनी च विसर्जिता ।

विक्षिप्ताख्या पताका च मालास्यात्पतिताऽष्टमी ॥ ६४४ ॥

सशब्दातुध्रुवाज्ञेया सर्पिणी वामगामिनी ।

कृष्यादक्षिणतः पाता पद्मिनीस्यादधोगता ॥ ६४५ ॥

विसर्जितावहिर्याता विक्षिप्ताकुञ्चनात्मिका ।

पताकातूर्ध्वगमनात्पतिताकरपातनात् ॥ ६४६ ॥

ध्रुवपातेप्रयोज्यास्ताः नावापादौ कदाचन ।

ध्रुवकापतिताचित्रे वार्तिकेत्वादिमे उभे ।

अन्त्ये द्वेच प्रयोक्तव्ये क्रमादष्टौचदक्षिणे ॥ ६४७ ॥

तथा च चूडामणिः । दक्षिणो वार्तिकश्चित्रो ध्रुवश्चित्रतरस्तथा ।
अथ चित्रतमश्चेति षण्मार्गाः शास्त्रसम्मताः ॥ ६४८ ॥

ध्रुवकादिकलाष्टौच मार्गे दक्षिणसंज्ञके ।
ध्रुवकासर्पिणीचैव पताका पतितातथा ॥ ६४९ ॥

चतस्रो वार्तिकेज्ञेयाश्चित्रेथपुनरुच्यते ।
ध्रुवका पतिताचेति योजनीया विशेषतः ॥ ६५० ॥

ध्रुवे कलैका विज्ञेया शार्ङ्गदेवेन कीर्तिता ।
अथ चित्रतरे मार्गे कलाच द्रुतसम्मिता ॥ ६५१ ॥

मार्गे चित्रतमे ज्ञेया कलाकरजसम्मिता ।
तथा च मणिदर्पणः । दक्षिणो वार्तिकश्चित्रो ध्रुवश्चित्रतरस्तथा ॥

अथचित्रतमश्चैव षण्मार्गोऽत्रप्रकीर्तितः ।
[चित्रतमश्चातिचित्रतमश्चैव प्रकीर्तितः इति वापाठः]
चतुर्भागस्त्रुटिश्चैवानुत्रुटिर्घर्षणस्तथा ॥ ६५३ ॥

अनुघर्षणकश्चैव स्वरश्चापि प्रकीर्तितः ।
सर्वेषां मतमाश्रित्य मार्गा द्वादशधा कृताः ॥ ६५४ ॥

तेषां मार्गप्रभेदानां कलाभेदान्प्रचक्ष्महे ।
तदर्धाधिप्रभेदेन शास्त्रतत्संप्रदायतः ॥ ६५५ ॥

तत्र दक्षिणमार्गे तु मालाष्टकमुदाहृतम् ।
वार्तिके तु चतुर्मात्राश्चित्रमार्गो द्विमात्रकः ॥ ६५६ ॥

एकमात्रा चित्रतरेद्रुतश्चित्रतमे मतः ।

अतिचित्रतमे मार्गे ऽणुद्रुतः परिकीर्तितः ॥ ६९७ ॥

चतुर्भागे तदर्धास्या त्कलांशकलिकाकृतिः ।

त्रुटिस्तदर्धभागः स्यात्तदर्धस्यादनुत्रुटिः ॥ ६९८ ॥

तदर्धं घर्षणेचस्यात्तदर्धं चानुघर्षणे ।

एतदर्धं स्वरे प्रोक्तम् सूक्ष्मतत्त्वार्थवेदिमिः ॥ ६९९ ॥

एकवृत्तिर्दक्षिणे स्यात् ततो द्वेद्वे प्रयोजयेत् ।

यदालक्ष्येण सहितं कमनीयन्तदाभवेत् ॥ ६६० ॥

(642—660) The 2nd Prana of Tala—'Marga ;

(५-642—660) தாளாக்கிதன் இரண்டாவது பிராணனாகிய

‘மார்க்கா’

/

इति मार्गाः द्वितीयः प्राणः ॥

निश्शब्दा शब्दयुक्ताच क्रियाच द्विविधा मता ।

निश्शब्दाच कला प्रोक्ता चतुर्धा सा प्रकीर्तिता ॥ ६६१ ॥

आवापादिप्रभेदेन तल्लक्षणमथोच्यते ।

आवापश्चाथ निष्क्रामो विक्षेपश्च प्रवेशकः ॥ ६६२ ॥

निश्शब्देति चतुर्थोक्ता सशब्दापि चतुर्विधा ।

ध्रुवः शम्पा तथा तालः सन्निपात इतीरिता ॥ ६६३ ॥

पातः कलाच सा ज्ञेया तासां लक्ष्माभिधीयते ।

आवापस्ततहस्तस्योत्तानस्याङ्गुलिकुञ्चनात् ॥ ६६४ ॥

निष्क्रामोधस्तलस्यस्यादङ्गुलीनां प्रसारणम् ।

क्षेपोदक्षिणपार्श्वस्थोत्तानस्य प्रसृताङ्गुलेः ॥ ६६५ ॥

विक्षेपोधस्तलस्यस्यात् प्रवेशोङ्गुलिकुञ्चनं ।

ध्रुवोहस्तस्य पाटः स्यात् छोटिकाशब्दपूर्वकः ॥ ६६६ ॥

शम्पादक्षिणहस्तस्य तालो वामकरस्य तु ।

उभयोः सन्निपातः स्यात् तासां मार्गवशान्मितिः ॥ ६६७ ॥

(661—667) The 3rd prana of Tala—' Kriya '

(661—667) தரளத்தின் மூன்றாவது பிராணனாகிய 'கீரியா'

इति क्रिया तृतीयः प्राणः ॥

द्रुतोलघुर्गुरुश्चैव प्लुतश्चेति यथाक्रमं ।

चत्वार्यङ्गानि नृत्यज्ञैः कथितानि विचक्षणैः ॥ ६६८ ॥

अणुद्रुतो द्रुतश्चेति विरामद्रुत लस्तथा ।

लविरामोगुरुश्चेति प्लुतश्चेति यथाक्रमम् ॥ ६६९ ॥

सप्ताङ्गानि क्रमात्ताले ज्ञातव्यानिसदाबुधैः ।

अणुद्रुतो वातजातो द्रुतश्च जलसम्भवः ॥ ६७० ॥

(1) 11499 अंकितमातृकायां पदप्रांते लिखितमेतत् ।

समीरजलसम्भूतो दविरामोहि कथ्यते ॥ ६७१ ॥

लघुरग्निभवः प्रोक्तो लविरामोजलाम्बिना ।

गुरु राकाशसम्भूतो दीप्तो धरणिसम्भवः ॥ ६७२ ॥

अणुद्रुते चन्द्रदेवः द्रुते शम्भुर्विधीयते ।

दविरामे कुमारः स्यात् लघौ देवी स्मृताबुधैः ॥ ६७३ ॥

लविरामे स्मृतो जीवो गुरौ गौरीयुतश्शिवः ।

दीप्तेत्रयो विरिञ्चाद्या देवतामुनिभिः स्मृताः ॥ ६७४ ॥

तित्तिरिश्चटकश्चैव वक्त्रावश्च कोकिलः ।

वायसः कुकुटश्चैव क्रमादुच्चारयन्त्यमी ॥ ६७५ ॥

अण्वाद्यक्षरकै र्ज्ञेयाः सन्तिसंज्ञान्तराण्यपि ।

अणुद्रुत श्वार्धचन्द्रः करजश्चार्धविन्दुकम् ॥ ६७६ ॥

अर्धद्रुतश्चाणुसंज्ञं अङ्कुशश्च धनुः क्रमात् ।

अणावेतानि नामानि कथितानि विपश्चिता ॥ ६७७ ॥

विन्दुकं व्यञ्जनं शून्यं द्रुद्रुतं चार्धमात्रकम् ।

सुवृत्तश्च तथाज्ञेयं आकाशश्च तथोत्तमम् ॥ ६७८ ॥

त्वं कूपं वलयं ज्ञेयं द्रुते नामान्यनुक्रमात् ।

व्यापकः सरलो ह्रस्वः शरोदण्डोलमात्रिकः ॥ ६७९ ॥

२ द्यौर्लमेरुरिमाः संज्ञाः बाणाख्याः शास्त्रसंमताः ।

दीर्घोवक्रोद्विमात्रस्स्यात् पूज्योगोथकलामिधः ॥ ६८० ॥

केयूरनूपुरौ हार स्ताटङ्कः कङ्कणोगुरुः ।

गुरोश्चयानि नामानि गुरुत्वात्तान्यपि ध्रुवम् ॥ ६८१ ॥

त्रिमात्रस्सामजं शृङ्गीप्लुतोदीप्तः प्लुतोभवेत् ।

ज्यङ्गसामोद्धवं ज्ञेयं तारस्थानं प्लुते मतम् ॥ ६८२ ॥

अणुद्रुतं चातिसूक्ष्मघाते योज्यं विचक्षणैः ।

सूक्ष्मघाते द्रुतं पूर्णघाते लघुरिहोदितः ॥ ६८३ ॥

घातक्षेपो गुरुर्ज्ञेयो दीप्ते घातात्करभ्रमः³ ।

3. अस्य पाठांतमरपि दृश्यते । तद्यथा । :— R. Kan 3, 118

अत्यल्पघातेऽणुर्ज्ञेयः सूक्ष्मघाते द्रुतोमतः । पूर्णघाते लघुः प्रोक्तो
घातक्षेपौ गुरुमतः ॥ घातात्करभ्रमोयत्र द्रुतोज्ञेयोविचक्षणैः । इति

सार्धत्तिषट्द्वादशाष्टादशैर्वाद्योन्तरेङ्गलैः ॥ ६८४ ॥

अधेद्रुतो द्रुतलघुगुरुप्लुत इति क्रमात् ।

पञ्चलघ्वक्षरोच्चारमिता मात्रेह कथ्यते ॥ ६८५ ॥

अनया मात्रयात्रस्या लघुगुर्वादिकल्पना ।

एकमात्रोलघुः प्रोक्तो द्विमात्रोगुरु रुच्यते ॥ ६८६ ॥

त्रिमात्रस्तु प्लुतोऽज्ञेयो मात्रार्धं च द्रुतोमतः ।

द्रुतार्धमणुरेकः स्यात्प्रमाणं कथितं बुधैः ॥ ६८७ ॥

इहद्रुतमितिर्नोक्ता मार्गतालप्वभावतः ।

देशीतालेषु विज्ञेया लघोरेव प्रमाणता ॥ ६८८ ॥

द्रुते विरामेणुज्ञेयः लविरामे द्रुतो मतः ।

द्रुतोपरियदारेखा दविराम स्तदाभवेत् ॥ ६८९ ॥

लघूपरियदामात्रा (रेखा ?) लविरामः प्रकीर्तितः

एवं कालप्रमाणं स्यादङ्गानां तद्विचारयेत् ॥ ६९० ॥

विरामे तु विचारोयं कर्तव्यस्तालधारिभिः ।

इत्यङ्गानि । चतुर्थः प्राणः ।

(668—690) The 4th prana of Tala — 'Anga'

668—690) *தானத்தின் தான்காலது பிராணனாகிய 'அங்கம்'

समोऽतीतोऽनागतश्च विपमश्च ग्रहामताः ॥ ६९१ ॥

चत्वारः कथितास्ताले सूक्ष्मदृष्ट्या विचक्षणैः ।

गीतादिसमकालस्तु समपाणिः समग्रहः ॥ ६९२ ॥

गीतादौ विहितेष्वथा तालवृत्तिर्विधीयते ।

अतीताख्यो ग्रहोज्ञेयः सोवपाणिरिति स्मृतः ॥ ६९३ ॥

पूर्वं तालप्रवृत्तिः स्यात्पश्चाद्गीतादिरुच्यते ।

अनागतः सविज्ञेयः सण्वोपरिपाणिकः । ॥ ६९४ ॥

आद्यन्तयोरनियमः विपमग्रहशब्दभाक् ।

तालोवितालोनुतालः प्रतितालश्चतुर्विधः ॥ ६९५ ॥

समग्रहो भवेत्तालो वितालोतीतकः स्मृतः ।

अनागतोनुतालः स्याद्विपमः प्रतितालकः ॥ ६९६ ॥

1. अतीतानगतग्रहलक्षणं एतत् संगीतरत्नाकरादि ग्रन्थस्थात् संप्रदाया गताच्च भिद्यते ।

आदिमध्यावसानेषु प्रयोगं सूक्ष्ममाचरेत् ।

इति ग्रहाः पञ्चमः प्राणः ।

(691—697) The 5th prana of Tala — 'Graha'

(சு-691—697) தாளத்தின் ஐந்தாவது பிராணமாகிய 'கரணம்'

चतुरश्रस्तथात्र्यश्रः खण्डोमिश्रस्तथैव च ॥ ६९७ ॥

सङ्कीर्णः पञ्च विज्ञेया जातयः पञ्चधा बुधैः ।

चतुर्वर्णैः स्त्रिभिर्वर्णैः पञ्चवर्णैस्तथैव च ॥ ६९८ ॥

सप्तवर्णैश्च नवभिः जातयः क्रमशः स्मृताः ।

तथैव मात्राविज्ञेया क्रमशस्तालवेदिभिः ॥ ६९९ ॥

ब्राह्मणश्चतुरस्रः स्यात् तिस्रः क्षत्रिय एव च ॥ ७०० ॥

खण्डोवैश्य स्तथाशूद्रः मिश्रोज्ञेयो विचक्षणैः ।

संकीर्णजातिस्संकीर्णः कथितास्तालवेदिभिः ॥ ७०१ ॥

(698—701) The 6th prana of Tala 'Jati'

(சு-698—701) தாளத்தின் ஆறாவது பிராணமாகிய 'ஜாதி'

इति जातयः षष्ठः प्राणः ।

द्विगुणद्विगुणौज्ञेयौ लक्ष्यदृष्ट्याविचक्षणैः ।

ध्रुवका सर्पिणी कृष्या पद्मिनी च विसर्जिता ।

विक्षिप्ताख्या पताकाच मात्रास्या त्पतिताष्टमी ॥ ७०२ ॥

सशब्दाच्च ध्रुवाज्ञेया सर्पिणी वामगामिनी ।

कृप्या दक्षिणतः पातात् पद्मिनीस्यादभोगता ॥ ७०३ ॥

विसर्जिता बहिर्याता विक्षिप्ताकुञ्चनात्मिका ।

पताकातूर्ध्वगमना त्वतिता करपातनात् ॥ ७०४ ॥

ध्रुवपाते प्रयोज्यास्ता नावापादौ कदाचन ।

लघौतु ध्रुवकाज्ञेया ध्रुवकापतितापुनः ॥ ७०५ ॥

गुरौ प्लुते क्रमादूज्ञेया ध्रुवकासर्पिणी तथा ।

कृप्याच कथिता तज्ज्ञैस्तिष्ठ एतामनीषिभिः ॥ ७०६ ॥

(701—706) The 7th prana of Tala '— Kala'

(४-701—706) 'தளத்தின் ஏழாவது பிராணாகரிக' 'கலா'

इति कलाः सप्तमप्राणः ।

क्रियानन्तरविश्रान्तिर्लयस्स त्रिविधोमतः ।

द्रुतोमध्यविलम्बश्च द्रुतः शीघ्रतमोमतः ॥ ७०७ ॥

द्विगुणद्विगुणौज्ञेयौ तस्मान्मध्यविलम्बितौ ।

मार्गभेदाच्चिरक्षिप्रमध्यभावोप्यनेकधा ॥ ७०८ ॥

लयोक्षरेपदेवाक्ये योसौ चात्रोपयुज्यते ।

तथाच प्रतिभाविलासः । कोलामलकविल्वञ्चक्रमेण लययोजनम् ॥

मन्दोप्यमन्दागतय स्तालादीनां विचारयेत् ।

इति लय अष्टमः प्राणः ।

लयप्रवृत्तिनियमो यतिरित्यभिधीयते ॥ ७१० ॥

(707—710) The 8th Prana of Tala — ‘Laya’

(சு-707—710) தாளத்தின் எட்டாவது பிராணாகுதியுள் ‘லாயா’.

इति लयाः । अष्टमः प्राणः ॥

समा स्रोतो गता चान्या मृदङ्गाच्च प्रकीर्तिता ।

पिपीलिकाच्च गोपुच्छा यतयः पञ्चधा स्मृताः ॥ ७११ ॥

आदिमध्यावसानेषु लग्नैकत्वे समा त्रिधा ।

लयत्रैध्यादादिमध्यावसानेषु यथा क्रमात् ॥ ७१२ ॥

चिरमध्यद्रुतलया तदास्रोतो गता मता ।

अन्या विलम्बमध्याभ्यां मध्यद्रुतवती परा ॥ ७१३ ॥

मृदङ्गाभ्याद् द्रताद्यन्ता मध्यतश्च विलम्बभाक् ।

अपरास्यात् द्रताद्यन्ता मध्येमध्यलयान्विता ॥ ७१४ ॥

अन्या विलम्बमध्यातु मध्याद्यन्ता तथा मता ।

स्यादाद्यन्तविलम्बातु द्रुतमध्या पिपीलिका ॥ ७१५ ॥

अपराभवेदाद्यन्तमध्या मध्यद्रुता परा ।

आद्यन्तयो विलम्बः स्यात् मध्ये मध्यलयान्विता ॥ ७१६ ॥

द्रुतमध्यविलम्बास्यात् गोपुच्छा द्रुतमध्यभाक् ।

द्वितीयान्याभवेन्मध्यविलम्बितलयान्विता ॥ ७१७ ॥

(710—716) The 9th prana of Tala — ‘Yati’

(சு-710—716) தாளத்தின் ஒன்பதாவது பிராணாகுதியுள் ‘யதி’

इति यतयः ॥ नवमः प्राणः ।

अङ्गादिकानां लिखनं प्रस्तार स्तोमिधीयते ।

इति प्रस्तारः । दशमः प्राणः ।

(710—718) The 10th prana of Tala, —‘ prastara ’

(Pr. 710—718) 'பிரஸ்தாரம்' பத்தாவது பிராணனாகிய 'பிரஸ்தாரம்'

तत्र प्रथमं मार्गताला उच्यन्ते ।

तथाचरलाकरः । यथाक्षरश्चद्विकलः चतुष्कल इति त्रिधा ।

चच्चत्पुटश्चाचपुटः षट्पितापुत्रकस्तथा ॥ ७१८ ॥

संपकेष्टाक उद्धट्टोमार्गतालाः प्रकीर्तिताः ।

तालेचच्चत्पुटे ज्ञेयं गुरुद्वंद्वं लघुसुतम् ॥ ७१९ ॥

सद्योद्धवः शुक्लवर्णश्चच्चत्पुटोष्टमात्रिकः ॥ ५५ । डे ॥ इति चच्चत्पुटः ।

ताले चाचपुटेज्ञेयो भगणोगुरुरेव च ॥ ७२० ॥

वामदेव मुखज्जातः पण्मात्रः पीतवर्णकः ॥ ५ । ५ ॥ इति चाचपुटः ।

षट्पितापुत्रकेऽन्यसमेदे पलगुरु लघौ ॥ ७२१ ॥

अघोरमुखसज्जातः श्यामो द्वादशमात्रिकः ॥ डे । ५५ । डे ॥

इति षट्पितापुत्रकः ।

प्लुतो गुरुत्रयं पश्च संपकेष्टाकतालके ।

ईशानजो रक्तवर्णो मात्राद्वादशभिर्युतः ॥ डे ५५ डे ॥ इति संपकेष्टाकः ।

गुरुत्रयसमायुक्तः उद्धट्टस्तोमिधीयते ।

तत्पूरुषास्यसंभूतोऽनेकवर्णः स्मृतो बुधैः ॥ ५५५ ॥ इति उद्धट्टः ॥

चतुरश्रस्तथात्र्यश्रः इति तालो द्विधा मतः ।

चच्चत्पुटश्चाचपुट इति नाम्नी तयोः क्रमात् ॥ ७२४ ॥

यथाक्षरश्चद्विकलश्चतुष्कल इति त्रिधा ।

प्रत्येकं तैर्नामगतैः गलैस्तल यथाक्षरैः ॥ ७२५ ॥

अयमेककलश्चच्चत्पुटेत्वन्यं प्लुतं विदुः ।

गुरुः कलात्तद्विकलेऽष्टावाधेन्यत्त पट्कलाः ॥ ७२६ ॥

चतुष्कलौ तौद्विगुणौ तालशास्त्रेसुसम्मतौ ।

पट्पितापुत्रकस्यश्रभेदः सोपि तथान्निधा ॥ ७२७ ॥

यथाक्षरे विशेषोत्र प्लुतआद्यन्तयोर्भवेत् ।

संप्रकृष्टाकोपि भेदः पट्पितापुत्रकस्य च ॥ ७२८ ॥

तद्द्वयथाक्षरः कार्यः प्लुतआद्यन्तयोर्भवेत् ।

उद्धट्टोपित्र्यश्रभेदः स प्रस्तारे तथान्निधा ॥ ७२९ ॥

युग्मश्चच्चत्पुटोज्ञेयो अयुग्मस्यश्च एव च ।

ओजोपि त्र्यस्र संज्ञः स्यात् संज्ञातुकथिता बुधैः ॥ ७३० ॥

उत्तरः पञ्चपाणिश्च पट्पितापुत्रके भवेत् ।

718—730 The angas of the marga talas

७१८—७३० मर्गाङ्क तालाङ्कानि अङ्कङ्काः,

एषां पातकलायोगं श्रेयसेव्याहरामहे ॥ ७३१ ॥

आद्यवर्णैः पातकला निश्शङ्कः पर्यभाषत ।

चच्चत्पुटेत्वेककले संशताशा यथा क्रमम् ॥ ७३२ ॥

यद्वाशताशता ताल शम्पावाद्भिर्भवेद्विह ।

॥ S S । डे ॥ S S । डे ॥ S S । डे ॥

सं श ता श ॥ श ता श ता ॥ ता श ता श

इत्येककलः चच्चत्पुटः ॥

अन्त्यं भवेद्द्वयं चाचपुटेऽप्यस्तिमुनेर्मतं ।

S । । S ॥ S । । S

श ता श ता ॥ ता श ता श

इत्येककलश्चाचपुटः

उत्तरे संततस्ताळः शतालौद्विरनन्तरम् ॥ ७३४ ॥

डे । S S । डे

सं ता श ता श ता

इत्येककलः पट्पितापुत्रकः ॥

संपक्वेष्टाकस्य कलाः पट्पितापुत्रकोदिताः ।

संनिपातस्तुनास्यत्र योनिवद् द्विकलोभवेत् ॥ ७३५ ॥

डे S S S डे ॥

ता श ता श ता ॥

इत्येककलः संपक्वेष्टाकः ॥

उद्धृष्टेऽपि सनिष्क्रामं शंपाद्वंद्वं प्रयोजयेत् ।

S S S

नि श श

इत्येककल उद्धट्टः ॥

इति यथाक्षराः पञ्चमार्गतालाः ॥

अथद्विकलादि ।

नि शौ नि ताशप्रनि सं द्विकले युग्मकेमताः ॥ ७३६ ॥

S S S S S S S S

नि श नि ता श प्र नि सं ।

इति द्विकलश्चत्तपुटः ।

नि शौ ताशौ नि समितिज्ञेयाश्चाचपुटे क्रमात् ।

S S S S S S

नि श ता श नि सं

इति द्विकलः चाचपुटः ॥

नि प्रताशनि तानिःश ताप्रनिः सं तथोत्तरे ॥ ७३७ ॥

S S S S S S S S S S S

नि प्र ता श नि ता नि श ता प्र नि सं ।

इति द्विकलःषट्पितापुत्रकः ॥

द्विकला चतुष्कलासंपकेष्टाकोद्धृत्योनिवत् ।

इति द्विकलसंपकेष्टाकोद्धृतौ ॥

अथ चतुष्कलाविधिः कथ्यते ।

आदावधिक आवापे क्षिप्तं विक्षेपकांतरे ।

द्विकलापादभागः स्यात् पादभागश्चतुष्कले ॥ ७३८ ॥

इति चतुष्कल पञ्चमार्गतालाः ।

731—738 The kriyas for the marga talas.

क-731—738 मार्गकतालान्तर्गुणकालां क्रीडयित्वा.

प्रथमे पादभागे स्यात्करांगुल्याकनिष्ठया ।

तयाचाऽनामयाऽन्यत्र ताभ्यां मध्यमयातथा ॥ ७३९ ॥

तृतीयेस्याच्चतसृभिः तुर्येचचत्पुटस्यतु ।

ओजस्य पादभागेतु करांगुल्याकनिष्ठया ॥ ७४० ॥

पञ्चपाणौ कनिष्ठादिचतुष्केण कनिष्ठया ।

तर्जन्या च पृथक् पादभागपट्के क्रमात्कला ॥ ७४१ ॥

आवापादिः प्रयोक्तव्यो भाविपातस्थ पाणिना ।

पातयुक्ते पादभागे नाङ्गुल्या क्रियते कला ॥ ७४२ ॥

अन्यद्वेदलयं चाचपुटेऽप्यस्ति चतुष्कलात् ।

द्विगुणं द्विगुणत्वेन षण्णवत्यधिकं क्रमात् ॥ ७४३ ॥

युग्मस्य ये त्रयोभेदाः पड्वा युग्मस्य कीर्तिताः ।

तेषामन्योन्यसंसर्गात् संकीर्णाविहवो मताः ॥ ७४४ ॥

अन्ये पञ्चैव संकीर्णान् गांधर्वेऽपि जगुर्वुधाः ।

पञ्च सप्त नवापि स्युः दशैकादशतत्कलाः ॥ ७४५ ॥

तालाश्चत्वार इत्यन्ये चतुर्दशकलादिकाः ।

चच्चत्पुटादिभेदैस्तु सन्ति खण्डाभिधाः परे ॥ ७४६ ॥

त एव सालगा ज्ञेयाः प्रसिद्ध्यालक्ष्यवर्त्मनि ।

देशीतालप्रपञ्चेन तानपि व्याहरामहे ॥ ७४७ ॥

एतैः प्रकरणाख्यानि तालैर्यानिजगुर्वुधाः ।

तेषां तु प्रथमं ज्ञेयं मद्रकं ताल मुत्तमम् ॥ ७४८ ॥

अपरान्तं द्वितीयं स्यात् उल्लोप्यं च ततः परम् ।

छन्दकासारिते वर्धमानकं पाणिकं तथा ।

ऋचो गाथाश्च सामानि मिलितानि चतुर्दश ॥ ७५० ॥

मोक्षस्य साधनान्येव प्रयोज्यानि शिवस्तुतौ ।

लक्ष्यप्रयोजनाभावात् न प्रोक्तानि यतस्ततः ॥ ७५१ ॥

इति मार्गतालप्रकरणं समाप्तम् ।

738—751 Other varieties of marga talas known as 'salages' and 'Sankirnas'

738—751 'சாலகம்' 'ஸங்கீர்ணம்' என்ற பலவகை மார்த்தக தாளங்கள்.

अथ देशीताल प्रकरणम् ।

श्रीक्रीर्तिविजयानन्दं पार्वतीलोचनोत्सवम् ।

राजचूडामणिं नत्वा तालं देशीगतं ब्रुवे ॥ ७९२ ॥

देशीतालस्तुलधादिमितया क्रिययामितः ।

यथाशोभं कांस्य तालध्वननादिकया मतः ॥ ७९३ ॥

पञ्चलध्वक्षरोच्चारमिना मात्रेह कथ्यते ।

अनया मात्रयात्रम्यात् लघुगुर्वादिकल्पना ॥ ७९४ ॥

देशीतालेऽधिकाकापि यथाशोभं विधीयते ।

ग्रहणे मोक्षणे चैव लघोरेव प्रधानता ॥ ७९५ ॥

अत उक्तं लघो मीनं त्यक्त्वा द्रुतगुरुप्लुतान् ।

द्रुतात्मकोऽपि तालः स्यात् लघुः कृत्यविधिर्मतः ॥ ७९६ ॥

ग्रहमोक्षान्वितः स्वेच्छावृत्तिरत्रविधीयते ।

तालः प्राणात्मकः प्रोक्तः सङ्गीताख्य शरीरिणः ॥ ७९७ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गीतादौ कालशोधनम् ।

सर्वेषामेव तालानां आदिगोयं लघुः स्मृतः ॥ ७९८ ॥

नामभेदेपिसन्त्यल समरूपास्त्वनेकशः ।

तालास्तेषु रहस्यं यत् तद्वदामो निश्चयताम् ॥ ७९९ ॥

कालमानात्मनोभेदा द्वेदस्तेषु^१ विनिश्चितः ।

नामभेदो मुनेरिष्टस्तत्तद्विधिविधानतः ॥ ८०० ॥

1. तेष्वविनिश्चितः इति 11499 अङ्कितमातृकायां पाठः ।

केचिदत्र विरामान्ता स्ताळास्तेष्वस्तिसंशयः ।

किंरूपं सविरामस्य कःकालश्च क्रियास्तिका ॥ ७६१ ॥

तत्रोच्यते मया सम्यक् समाधानाय धीमताम् ।

रूपं नास्त्यपरूपत्वात् स्वातन्त्र्यान्नैव कालभाक् ॥ ७६२ ॥

अक्रियत्वात्क्रियाद्यापि तस्यशम्भुस्वरूपिणः ।

संसिद्धः शम्भुवृत्तिन्तुद्रुतलध्वंतगो भवेत् ॥ ७६३ ॥

यद्यदन्तर्गतः किन्तु तत्तदर्थप्रमाणभाक् ।

गुर्वादेशचतुरसादेः खण्डयित्वानिवेशितः ॥ ७६४ ॥

यद्वा लध्वादि खण्डानां आधिक्यमिह दृश्यते ।

तेनैषां खण्डतालत्वमभापन्त पुरातनाः ॥ ७६५ ॥

द्रुतादिरचनाभेदात्तालभेदोप्यनेकधा ।

(गजलीलो हंसलीलो वर्णभिन्नस्त्रिभिन्नकः ।)

752—766 General Principles of Desi Talas.

752—766 தேசி தாளங்களைப்பற்றிய பொது விதிகள்.

तालानामधुनातेषामुद्देशं संगिरामहे ॥ ७६६ ॥

तथाच रत्नाकरः । आदितालो द्वितीयश्च तृतीयश्च चतुर्थकः ।

पञ्चमो निश्शङ्कलीलो दर्पणः सिद्धाविक्रमः ॥ ७६७ ॥

रतिलीलः सिद्धलीलः कंदर्पो वीरविक्रमः ।

रङ्गश्रीरङ्गचच्चर्त्यः प्रत्यंगोयतिलग्नकः ॥ ७६८ ॥

गजलीलो हंसलीलः वर्णभिन्नस्त्रिभिन्नकः ।

राजचूडामणी रङ्गद्योतो रङ्ग प्रदीपकः ॥ ७६९ ॥

राजतालो वर्णतालः सिद्धविक्रीडितोजयः ।

वनमाली हंसनादः सिहनादः कुडुक्कः ॥ ७७० ॥

तुरङ्गलीलः शरभलीलः स्यात्सिहानन्दनः ।

त्रिमङ्गी रङ्गाभरणौ मण्टकः कोकिलप्रियः ॥ ७७१ ॥

निस्सारकोराजविद्याधरश्च अयमङ्गलः ।

मलिकामोदविजयानन्दौ क्रीडाजयश्रियौ ॥ ७७२ ॥

मकरन्दः कीर्तितालः श्रीकीर्तिः प्रतितालकः ।

विजयो विन्दुमालीच समनन्दनमण्टिका ॥ ७७३ ॥

अभिनन्दो नन्दनान्दी मल्ल कंकालकन्दुकाः ।

एकतालीच कुमुदः चतुस्तालीच डोम्बुली ॥ ७७४ ॥

दीपको तीक्ष्णको ढेङ्की विपमोवर्णमण्टिका ।

अभङ्गो रायवेङ्कालो वसन्तोलघुशेखरः ॥ ७७५ ॥

प्रतापशेखरो झंपा ^१गजझंपश्चतुर्मुखः ।

मदनः प्रविमण्डश्च पार्वतीलोचनोरतिः ॥ ७७६ ॥

लीलाकरण यत्याख्यो ललितो गारुगिस्तथा ।

राजनारायणाख्यश्च लक्ष्मीशो ललितप्रियः ॥ ७७७ ॥

श्रीनन्दनश्च जनको वर्धनो रागवर्धनः ।

पट्टतालश्चान्तरक्रीडा हंसोत्सवविलोकितः ॥ ७७८ ॥

गजोवर्णयतिः मिह्रः करणः सारसस्तथा ।

1. 11499 अंकित मातृकायां एषोर्ध्वो नदृश्यते । 2. जगझंपा
इति धा पाठः ।

चण्डतालश्चन्द्रकला लयस्कन्धा द्रुतालिका ॥ ७७९ ॥

१षत्ता द्रुमुकुन्दौच कुविन्दश्च कलध्वनिः ।

गौरी सरस्वती कण्ठाभरणो भग्नसंज्ञकः ॥ ७८० ॥

राजतालो मृगाङ्कश्च राजमार्ताण्डसंज्ञकः ।

निशङ्कशङ्कदेवश्चेत्येते सोढलसूनुना ॥ ७८१ ॥

देशीतालास्समादिष्टा विंशत्यभ्यधिकं शतम् ।

766—781 Desi talas described in Sangita Ratnakara 120 in number.

(अ-766—781) சங்கீத ரத்னா கரத்தில்கண்ட 120 தேசிகுதரங்கள் கள்.

। अथ मतान्तरे ।

अतोपि कतिचित्सन्ति देशीतालविशेषतः ॥ ७८२ ॥

प्रसिद्धालोकमार्गेषु कथ्यन्तेऽत्र नविस्तरात् ।

चित्रतालः कन्दुकश्च इडावान्सन्निपातकः ॥ ७८३ ॥

ब्रह्मतालश्चतुस्तालः कुम्भतालस्तथैव च ।

लक्ष्मी तालश्चाजुनश्च कुण्डनाची ततः परम् ॥ ७८४ ॥

२सत्रिश्चापि महा२सत्रिः यतिशेखरसंज्ञकः ।

कल्याणपञ्चघातौच-चण्डतालो द्रुतालिका ॥ ७८५ ॥

३जगणोमण्ठकश्चैव एकताली ततः परम् ।

यतितालः सञ्चतालः तथाज्ञेयाष्टतालिका ॥ ७८६ ॥

1. 'मन्ता' इति 11499 अंकित मानुकायां पाठः ।

2. 'संनिः', 'महासंनिः' इति वापाठः ।

3. अयं श्लोकः 11499 अङ्कितमानुकायां न दृश्यते ।

पृथ्वी कुण्डलिकाज्ञेया पातालकुण्डली तथा ।

नीलोद्गोपडकश्चेति ^१उद्गमस्तु ततः परम् ॥ ७८७ ॥

स्वर्णमेरुश्चक्रताळः चक्रमण्डस्ततः परम् ।

कुल्लुरश्चाशेषताळः संयोगश्चतुरश्रकः ॥ ७८८ ॥

विद्याधरो मण्डकश्च मन्मथोहंससूनुकः ॥ ७८९ ॥

शरभलीलो निश्शङ्को यूपोविष्णुर्मतान्तरे ।

कङ्कालरतिताळौ च महाचित्रतरः स्मृतः ॥ ७९० ॥

चित्रावर्तस्तुल्यताळः परिवर्तविवर्तनौ ।

अभङ्गशेखरोहंसो मृगाङ्कः कुमुदस्तथा ॥ ७९१ ॥

कलकण्ठश्चित्तपुटः ^२सुदेवत्सस्ततः परम् ।

उत्सवो विजयश्चैव पद्माख्यश्च सुदर्शनः ॥ ७९२ ॥

द्विसप्ततिरिमे ताळाः कथितालक्ष्यदृष्टितः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि द्वात्रिंशन्मण्डिकास्तथा ॥ ६९३ ॥

विजयस्सालगश्चैव प्रथमस्सरसस्तथा ।

कीलकः पद्मिण्डश्चरविचक्रौ तथोदितौ ॥ ७९४ ॥

विराजमण्डकश्चैव धनञ्जयजयप्रियौ ।

श्रीरङ्गो रङ्गमण्डश्च षण्मण्डक इतीरितः ॥ ७९५ ॥

गीर्वाणमण्डकश्चैव विचारप्रतिमण्डकः ।

कल्याणमण्डकमलौ विशालो बल्लभस्तथा ॥ ७९६ ॥

---

4. 'मुद्गमस्तु' इति च पाठः । 5. वासुदेवः इति च पाठः ।

पुनर्भूश्च कलापश्च चित्रमण्डस्ततः परम् ।

तारास्य प्रतिमण्डश्च मुद्रितश्चकलापकः ॥ ७९७ ॥

वर्णो गम्भीरमण्डश्च श्रीरङ्गोभिन्नमण्डकः ।

कल्याणमण्डकश्चैव सङ्कीर्णमण्डकः परः ।

शतद्वयमिति प्रोक्तं चतुर्विंशतिसंयुतम् ॥ ७९८ ॥

781—798 Other talas according to other authorities

(५-781—798) ॥ ७९७ ॥ ७९८ ॥ ७९९ ॥ ८०० ॥ ८०१ ॥ ८०२ ॥ ८०३ ॥ ८०४ ॥ ८०५ ॥ ८०६ ॥ ८०७ ॥ ८०८ ॥ ८०९ ॥ ८१० ॥ ८११ ॥ ८१२ ॥ ८१३ ॥ ८१४ ॥ ८१५ ॥ ८१६ ॥ ८१७ ॥ ८१८ ॥ ८१९ ॥ ८२० ॥ ८२१ ॥ ८२२ ॥ ८२३ ॥ ८२४ ॥ ८२५ ॥ ८२६ ॥ ८२७ ॥ ८२८ ॥ ८२९ ॥ ८३० ॥ ८३१ ॥ ८३२ ॥ ८३३ ॥ ८३४ ॥ ८३५ ॥ ८३६ ॥ ८३७ ॥ ८३८ ॥ ८३९ ॥ ८४० ॥ ८४१ ॥ ८४२ ॥ ८४३ ॥ ८४४ ॥ ८४५ ॥ ८४६ ॥ ८४७ ॥ ८४८ ॥ ८४९ ॥ ८५० ॥ ८५१ ॥ ८५२ ॥ ८५३ ॥ ८५४ ॥ ८५५ ॥ ८५६ ॥ ८५७ ॥ ८५८ ॥ ८५९ ॥ ८६० ॥ ८६१ ॥ ८६२ ॥ ८६३ ॥ ८६४ ॥ ८६५ ॥ ८६६ ॥ ८६७ ॥ ८६८ ॥ ८६९ ॥ ८७० ॥ ८७१ ॥ ८७२ ॥ ८७३ ॥ ८७४ ॥ ८७५ ॥ ८७६ ॥ ८७७ ॥ ८७८ ॥ ८७९ ॥ ८८० ॥ ८८१ ॥ ८८२ ॥ ८८३ ॥ ८८४ ॥ ८८५ ॥ ८८६ ॥ ८८७ ॥ ८८८ ॥ ८८९ ॥ ८९० ॥ ८९१ ॥ ८९२ ॥ ८९३ ॥ ८९४ ॥ ८९५ ॥ ८९६ ॥ ८९७ ॥ ८९८ ॥ ८९९ ॥ ९०० ॥ ९०१ ॥ ९०२ ॥ ९०३ ॥ ९०४ ॥ ९०५ ॥ ९०६ ॥ ९०७ ॥ ९०८ ॥ ९०९ ॥ ९१० ॥ ९११ ॥ ९१२ ॥ ९१३ ॥ ९१४ ॥ ९१५ ॥ ९१६ ॥ ९१७ ॥ ९१८ ॥ ९१९ ॥ ९२० ॥ ९२१ ॥ ९२२ ॥ ९२३ ॥ ९२४ ॥ ९२५ ॥ ९२६ ॥ ९२७ ॥ ९२८ ॥ ९२९ ॥ ९३० ॥ ९३१ ॥ ९३२ ॥ ९३३ ॥ ९३४ ॥ ९३५ ॥ ९३६ ॥ ९३७ ॥ ९३८ ॥ ९३९ ॥ ९४० ॥ ९४१ ॥ ९४२ ॥ ९४३ ॥ ९४४ ॥ ९४५ ॥ ९४६ ॥ ९४७ ॥ ९४८ ॥ ९४९ ॥ ९५० ॥ ९५१ ॥ ९५२ ॥ ९५३ ॥ ९५४ ॥ ९५५ ॥ ९५६ ॥ ९५७ ॥ ९५८ ॥ ९५९ ॥ ९६० ॥ ९६१ ॥ ९६२ ॥ ९६३ ॥ ९६४ ॥ ९६५ ॥ ९६६ ॥ ९६७ ॥ ९६८ ॥ ९६९ ॥ ९७० ॥ ९७१ ॥ ९७२ ॥ ९७३ ॥ ९७४ ॥ ९७५ ॥ ९७६ ॥ ९७७ ॥ ९७८ ॥ ९७९ ॥ ९८० ॥ ९८१ ॥ ९८२ ॥ ९८३ ॥ ९८४ ॥ ९८५ ॥ ९८६ ॥ ९८७ ॥ ९८८ ॥ ९८९ ॥ ९९० ॥ ९९१ ॥ ९९२ ॥ ९९३ ॥ ९९४ ॥ ९९५ ॥ ९९६ ॥ ९९७ ॥ ९९८ ॥ ९९९ ॥ १००० ॥

ताळानां लक्षणं वक्ष्ये तेषां भूमिताश्रितम् ।

तथाच रत्नाकरः । लध्वादि तालो लोकेमौ रासद्वयामिधीते ॥

॥ १ ॥ इति आदितालः ।

दौ लो प्रोक्तो द्वितीयकः ॥ ० ० ॥ इति द्वितीयकः ।

द्रुत द्रुतौ विरामान्तौ तृतीयं चप्रचक्षते ॥ ० ० ० ॥

इति तृतीयः ।

लघुद्वंद्वं द्रुतश्चैकश्चतुर्थं चप्रचक्षते ॥ १ ॥ ० ॥ इति चतुर्थः ।

ताळेपञ्चमके प्रोक्तद्रुतद्वंद्वं मनोरमम् ॥ ० ० ॥ इति पञ्चमः ।

1. 11499 अङ्कितमातृकायां ताळलक्षणारंभे कति चनाधिक
लोकावर्तते । तेयथा :—अथदेशीताळा उच्यन्ते ।

अणुद्रतो भवेद्यत्रचित्रताळः प्रकीर्तितः ॥ १ ॥ इति चित्रताळः ॥

द्रुतेनत्वेकताळी स्यात्कथिता भरतादिभिः ॥ ० ॥ इत्ये कताळी ॥

विरामान्तद्रुतेनैव कम्मकः परिकीर्तितः ॥ ० ॥ इति कम्मकः ॥

‘लध्वादिताळोलोकेऽसौ’ इति श्लोकात्परं एताः श्लोकाश्चदृश्यन्ते । :—

लधिरामश्च विज्ञेयो लघुशेखर संज्ञकः ॥ १ ॥ इति लघुशेखरः ॥

पूज्यमेकं भवेद्यत्र करुणस्सतुकथ्यते ॥ २ ॥ इति करुणः ॥

प्लुतमेकं भवेद्यत्र सन्निपातस्स उच्यते ।

अयमेव तुर्थः कैश्चिन् पडिम्म इति कीर्तितं ॥ ३ ॥

इति सन्निपातः । पडिम्मश्च ॥

ताले निशंकलीलाख्ये प्लुतौ द्वौ गद्वयंलघुः ।

॥ डे डे S S ॥ इति निशंकलीलः

दर्पणे दद्वयंगश्च,

॥ O O S ॥ इति दर्पणः ।

सिंहविक्रमसंज्ञके ॥

गत्रयं लपलोगः पो .

॥ S S S । डे । S डे ॥ इति सिंहविक्रमः ।

रतिलीले लघूगुरु ।

। । S S ॥ इति रतिलीलः

लध्वन्तेदत्रयं सिंहलीले

॥ । O O O ॥ इति सिंहलीलः

दौयगण स्तथा ।

कन्दर्पतालस्त स्यैव पर्यायस्या त्परिक्रमः ॥

॥ O O । S S ॥ इति कन्दर्पतालः । परिक्रमश्च

लघुद्रुतद्वयं चान्ते गुरुः स्याद्वीरविक्रमे ।

॥ । O O S ॥ इति वीरविक्रमः

रङ्गश्चतुर्द्रुतोगश्च-

॥ O O O O S ॥ इति रङ्गतालः

श्रीरङ्गस्सगणालपौ ।

॥ ५ । डे ॥ इति श्रीरङ्गः

विरामान्तद्रुतद्वंद्वा न्यग्रौलघुचर्चरी ।

० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ॥

अथवा—

॥ ० ० । ० ० । ० ० । ० ० । ० ० । ० ० । ० ० । ० ० ॥

इति चर्चरी

प्रत्यङ्गे मगणोलौढौ

॥ ५ ५ ५ । ॥ इति प्रत्यङ्गः

यतिलग्नो द्रुतोलघुः

॥ ० । ॥ इति यतिलग्नः

गजलीलो विरामान्त मुक्तं लघुचतुष्टयम् ।

॥ । । । ० ॥ इति गजलीलः

हंसलीलो विरामान्तं लघुद्वयमुदाहृतम् ।

॥ । ० ॥ इति हंसलीलः

वर्णभिन्नो द्रुतौ लोभः

॥ ० ० । ५ ॥ इति वर्णभिन्नः

त्रिभिन्ने लगुरुल्लताः ।

॥ । ५ डे ॥ इति त्रिभिन्नः

राजचूडामणिर्दौढौ नगणश्चद्रुतौ लगौ ।

॥ ० ० १ १ १ ० ० १ ॥ इति राजचूडामणिः

मगणो लप्लुसौ रङ्गोद्योतो-

॥ ५ ५ ५ १ डे ॥ इति रङ्गोद्योतः

रङ्गप्रदीपकः ।

तो गप्लुतौ

॥ ५ ५ १ ५ डे ॥ इति रङ्गप्रदीपकः

-राजतालो गपौदौ च गलौप्लुतः ।

॥ ५ डे ० ० ५ १ डे ॥ इति राजतालः

त्र्यश्रोमिश्रोद्विषावर्णस्त्र्यस्रोलादौलघुद्वयम् ।

॥ १ १ ० ० १ १ ॥ इति त्र्यस्रवर्णः

मिश्रेद्रुतचतुष्काः स्युः विरामान्तास्त्रयः पृथक् ।

ततः पगौ दौ गलौ गः—

॥ ०००० ०००० ०००० ०००० डे ५०० ५ १ ५ ॥

॥ इति मिश्रवर्णः

-चतुर स्रोडपि दृश्यते ।

गलौ द्रुतौ गुरुश्चेति-

॥ ५ १ ० ० ५ ॥ इति चतुरस्रवर्णः

सिंह विक्रीडिते पुनः ।

लपौ गलौ पगौ लाद्रः पलौ पश्च-

॥ १ डे ५ १ डे ५ ५ डे १ डे ॥ इति सिंह विक्रीडितः
जये पुनः ।

जोलघूद्वौ द्रुतौ पश्च-

॥ ५ १ १ १ ० ० डे ॥ इति जयतालः
वनमाली चतुर्दती ।

लघुदौद्वौ गुरुरिति-

॥ ० ० ० ० १ ० ० ५ ॥ इति वनमाली
लप्लुतौ द्रौद्रुतौप्लुतः ।

हंसनादः-

॥ १ डे ० ० डे ॥ इति हंसनादः
-सिंहनादो यगणश्चलधुर्गुरुः

॥ ५ ५ ५ ५ ॥ इति सिंहनादः

कुडुकेद्रौद्रुतौलौद्रौ-

॥ ० ० १ १ ॥ इति कुडुकः
विरामान्तद्रुतद्वयात् ।

द्रुतौ तुरगलीलः स्यात्-

॥ ० ० ० ० ॥ इति तुरगलीलः
भवेच्छरभलीलकः ।

लौद्रौ चतुर्द्वुतीलौद्रौ-

॥ १ १ ० ० ० ० १ १ ॥ इति शरभलीलकः
सिंहनन्दनकः पुनः ।

तपौ लगौ द्रुतौ गौलः पलपा गोलघूततः ।

चत्वारोलघवोऽशब्दाः-

॥ ५ ५ । डे । ५ ० ० ५ ५ । डे । डे ५ ॥ १ १ १ १ ॥

इति सिंहनन्दनः ।

त्रिभङ्गीसगणादुरुः ।

॥ १ १ ५ ५ ॥ इति त्रिभङ्गी

रङ्गाभरणतालतालप्लुतौ-

॥ ५ ५ । । डे ॥ इति रङ्गाभरणः

मण्ठके पुनः ।

साच्चतुर्लघुनिश्शब्दं-

॥ १ १ ५ १ १ १ १ ॥ इति मंठः

(यद्वाभाद्वावशब्दकौ ।)²

॥ ५ । । ५ । । ५ । । ॥ इति वा मंठः

(साच्चतुर्लघु निश्शब्दं)² भवेन्मुद्रितमंठके ॥

॥ ५ । । १ १ १ १ ॥ इति मुद्रितमंठकः

मंठो नञौ लघुर्यद्वा-

॥ १ १ १ १ ५ । । ॥ इति वा मंठः

प्रोक्ताः षडपराभिधाः ।

मंठरूपकवेलायां

इति दशविधो मंठः

2. धनुश्रिहान्तर्गतः अयमागः संगीतरत्नाकरात् उद्धृतः

कोकिलप्रियनाम्नितु ।

गलपाः स्युः-

॥ ५ । डे ॥ इति कोकिलप्रियः

-विरामान्तौलघूनिस्सारुकोभवेत् ।

॥ १ ॥ इति निस्सारुकः

लघुर्गुरुर्द्रुतद्वंद्वं राजविद्याधरोभवेत् ।

॥ १ ५ ० ० ॥ इति राजविद्याधरः

सगण द्वितयं यत्र सतालोजयमंगलः ।

॥ १ १ ५ १ १ ५ ॥ इति जयमंगलः

मल्लिकामोदतालेतुलौद्वौ द्रुतचतुष्टयम् ।

॥ १ १ ० ० ० ० ॥ इति मल्लिकामोदः

विजयानन्दतालेतु लघुद्वंद्वं गुरुत्रयम्-

॥ १ १ ५ ५ ५ ॥ इति विजयानन्दः

क्रीडाद्रुतौ विरामान्तौ चण्डनिस्सारुकश्च ।

॥ ० ० ॥ इति क्रीडातालः चण्डनिस्सारुकश्च

जयश्रीरगणोलोगः

॥ ५ । ५ । ५ ॥ इति जयश्रीतालः

दौ लौ लो मकरंदकः

॥ ० ० १ १ १ ॥ इति मकरंदतालः

लपौ गलौ प्लुतः कीर्तिः-

॥ । डे ऽ । डे ॥ इति कीर्तितालः

श्रीकीर्तिद्वौ गुरुलघू ।

॥ ऽ ऽ । । ॥ इति श्रीकीर्तितालः

लोद्वुतौ प्रतितालः स्यात्-

॥ । ० ० ॥ इति प्रतितालः

विजयेपगपालघुः ।

॥ डे ऽ डे । ॥ इति विजयतालः

गुर्वोर्मध्येतु चत्वारो विंदवो बिन्दुमालिनी ।

॥ ऽ ० ० ० ० ऽ ॥ इति बिन्दुमालिनी

समे लौ दौ विरामान्तौ-

॥ । । ०.० ॥ इति समतालः

लघुदौ पश्चनन्दने

॥ । ० ० डे ॥ इति नन्दनतालः

गुरुद्वुतप्लुतैः प्रोक्ता मंठिका

॥ ऽ ० डे ॥ इति मंठिकातालः

अन्यैर्लघुद्वयम् ।

॥ । । ॥ इतिवा मंठिकातालः

विरामादिद्रुतौद्रौच मंठिकापरिकीर्तिता ।

॥ ० ० ॥ इत्यपि मंठिकातालः

दीपको द ल गा द्वि द्विः

॥ ० ० ॥ ॥ ५ ५ ॥ इति दीपकतालः

लौ द्वौ गुरुदीक्षणः ।

॥ ॥ ॥ ५ ॥ इति उदीक्षणतालः

रगणो ढेङ्किा कैश्चिन् एष प्रोक्तस्तु योजनः ।

॥ ५ । ५ ॥ इति ढेङ्किातालः । योजनश्च ।

द्विचत्वारो विरामान्ता द्रुतास्तुविषमे मताः ।

॥ ० ० ० ० ० ० ० ० ॥ इति विषमः ।

द्रौ लौ द्वौ दौ लघुर्दौ द्वौ कीर्तिता वर्णमण्डिका ।

॥ ॥ ० ० । ० ० ॥ इति वर्णमण्डिका ।

अभिनन्दो लघुद्वंद्वं द्रुतयुग्मं गुरुस्तथा ।

॥ ॥ ० ० ५ ॥ इति अभिनन्दनः ।

लघुतौ 'मगणोऽनङ्गः

॥ । ० ५ ५ ५ ॥ इत्यनङ्गः ।

नान्दी लो दौ लघूगुरु ।

॥ १ ० ० १ १ ५ ५ ॥ इति नान्दी

मल्लतालो विरामान्तद्विविन्दुश्च चतुर्लघोः ।

॥ १ १ १ १ १ ० ० ॥ इति मल्लतालः

उक्तश्चतुर्धाकङ्कालः पूर्णः खण्डः समोऽसमः ।

चतुर्द्विती गलौ पूर्णः

॥ ० ० ० ० ५ ॥ इति पूर्णकङ्कालः ।

खण्डो दौ द्वौ गुरुद्वयं ।

॥ ० ० ५ ५ ॥ इति खण्डकङ्कालः ।

समे गुरुद्वौ लघ्वन्तौ

॥ ५ ५ १ १ ॥ इति समकङ्कालः ।

विषमे लाद्विरुद्वयं ।

॥ १ ५ ५ ॥ इति विषमकङ्कालः ।

इति चतुर्धा कङ्कालः ॥

कन्दुके लौ च सगणः

॥ १ १ १ १ ५ ॥ इति कन्दुकः ।

द्रुतेनत्वेकतालिका ।

॥ ० ॥ इत्येकतालिका ।

कुमुदे लादुद्रुतौ लोगः

॥ १ ० ० १ ॥ इति कुमुदः ।

चतुस्ताले गुरोः परे ।

त्रयो द्रुताः

॥ ५ ० ० ० ॥ इति चतुस्तालः ।

डोंवुली तु द्विलघुः स्याद्विरामवान् ।

॥ १ ० ॥ इति डोंवुली

अभङ्गे लघुतौ

॥ १ ० ॥ इति अभङ्गः ।

रायवेङ्काले रगणादुद्रुतौ ।

॥ ५ १ ५ ० ० ॥ इति रायवेङ्कालः

वसन्तेन्मौ

॥ १ १ १ ५ ५ ५ ॥ इति वसन्तः

विरामान्तलघुना लघुशेखरः ।

॥ १ ० ॥ इति लघुशेखरः

प्रतापशेखरेदीप्ता द्विरामान्तद्रुतद्वयं ।

॥ ० ० ० ॥ इति प्रतापशेखरः

शंपाताले विरामान्तद्रुतद्वंद्वं लघुस्तथा ।

॥ ० ० ॥ इति शंपातालः

गजझंपे विरामान्तं गुररोरूर्ध्वं द्रतलयम् ।

॥ ५ ० ० ० ॥ इति गजझंपः

चतुर्मुखो जप्लुताभ्यां स एवोमानको^१ मतः ।

॥ १ ५ ॥ डे ॥ इति चतुर्मुखः । उमानकश्च ।

दद्वयंगश्चमदनः -

॥ ० ० ५ ॥ इति मदनः

सो भो वा प्रतिमण्ठके ।

(कोलकोऽन्यैरयं प्रोक्तः)^२

॥ १ १ ५ ॥ इति प्रतिमण्ठकः । अथवा ॥ ५ १ १ ॥

पार्वतीलोचने पुनः ।

मलपादौ गुरुदौ द्वौ

॥ ५ ५ ५ ॥ डे ५ ५ ० ० ॥ इति पार्वतीलोचनः

रतिताले लघुगुरुः ।

॥ १ ५ ॥ इति रतितालः

लीला दलौपः

॥ ० १ ॥ डे ॥ इति लीलातालः

१. 'एवोन्मातृको' इति रत्नाकरे.

२. अर्थं पादः मातृकासु लुप्तः रत्नाकरादुद्धृत्ययोजितः ।

करणयत्यां द्रुतचतुष्टयं ।

॥ ० ० ० ० ॥ करणयतिः

ललिते द्वौ द्रुतौ लोगः

॥ ० ० । ५ ॥ इति ललितः

गारुगिस्तुचतुद्रुती ।

विरामान्ताबुधैः प्रोक्ताः

॥ ० ० ० ० ॥ इति गारुगिः

राजनारायणः पुनः ।

द्रुतौच जगणोवक्रः

॥ ० ० । ५ । ५ ॥ इति राजनारायणः

लक्ष्मीशे तुद्रुतद्वयम् ।

विरामान्तं लप्सुतौच

॥ ० ० । ६ ॥ इति लक्ष्मीशः

तालस्तु ललितप्रियः ।

ऊर्ध्वं लघुभ्यां रगणः

॥ । । ५ । ५ ॥ इति ललितप्रियः

स्यातां श्रीनन्दने भपौ ।

॥ ५ । । ६ ॥ इति श्रीनन्दनः

जनको नयसा वक्रः

॥ । । । । ५ ५ । । ५ ५ ॥ इति जनकः

वर्धनेद्वौ द्रुतौ लघौ ।

॥ ००। डे ॥ इति वर्धनः

विरामान्तद्रुतौ बिन्दुस्त्रिमात्रो रागवर्धनः ।

॥ ० ० ० ० ॥

दुतैः षड्भिस्तु षट् तालः

॥ ०००००० ॥ इति षट्तालः

अन्तरक्रीडातु कथ्यते ।

दुतत्रयं विरामान्तं

॥ ००० ॥ इत्यन्तरक्रीडा

हंसेसविरती लघू ।

॥ १ ॥ इति हंसः

लघुप्लुतावुत्सवः स्यात्

॥ ॐ ॥ इत्युत्सवः

गो दौ दीप्तो विलोकिते ।

॥ ५०० डे ॥ इति विलोकितः

गजे चतुर्लसविरामः

॥ १११० ॥ इति गजः

लौ दौ वर्णयति भवेत्

॥ ११०० ॥ इति वर्णयतिः

सिंहो लदौ लत्रयश्च

॥ १०१११ ॥ इति सिंहः

गुरुणाकरुणो मतः ॥

॥ ५ ॥ इति करुणः

लघुद्रुतानां त्रितयं लघूद्रौ सारसो मतः ।

॥ १०००११ ॥ इति सारसः

द्रुतद्वयं लघु द्वंद्वचण्ड ताले वभाषिरे ।

॥ ००११ ॥ इति चण्डतालः

मगणश्च तयो दीप्ता लघुश्चन्द्रकलामिधे ।

॥ ५५५ डे डे डे ॥ इति चन्द्रकला

गलौ प्लुतत्रयं वक्रः प्लुतो बिन्दुत्रयं लये ।

॥ ५ । डे डे डे ५ डे ००० ॥ इति लयतालः

राद्रुतौ द्वौ गुरुः स्कन्दे-

॥ ५ । ५०० ५ ॥ इति स्कन्दतालः

1. रत्नाकरे असमाल्परे पादत्रयं दृश्यते । तद्यथा : -
अङ्गतालीदो लघुद्वयं इयमेवोचिरेताळं केचित् त्रिपुटं संज्ञया
॥ ०११ ॥ इत्यङ्ग ताली त्रिपुटश्च ।

घटादौद्वौलगौ भवेत् ।

॥ ००१५ ॥ इति घटातालः

द्वंद्वः सतगणौ प्लुतः ।

॥ ११५५५५ ॥ इति द्वंद्वतालः

मुकुंदेतु लघो विन्दुचतुष्टय मथोगुरुः ।

॥ १००००५ ॥ इति मुकुंदतालः

कुविन्दके लघुविन्दुद्वयं गुरुरथ प्लुतः ।

॥ १००५५ ॥ इति कुविन्दकतालः

कलध्वनौ लघुद्वंद्वं गुरुलघु रथप्लुतः

॥ ११५५ ॥ इति कलध्वनिः

पञ्चभिर्लघुभिर्गौरी-

॥ ११११११ ॥ इति गौरीतालः

द्वौगुरु द्वौलघू द्वुतौ

ताले सरस्वतीकण्ठाभरणे शास्त्रसंमते ॥

॥ ५५११०० ॥ इति सरस्वतीकण्ठाभरण तालः

भग्न ताले चतुर्विन्दुर्नगणश्च विरामवान् ।

॥ ००००११० ॥ इति भग्नतालः

ताले राजमृगाङ्कऽपि द्रुतौ लघु रथो गुरुः ।

॥ ० ० । ५ ॥ इति राजमृगाङ्क तालः

गुरुर्लघु द्रुत स्ताले राजमार्ताण्ड संज्ञके

॥ ५ । ० ॥ इति राजमार्ताण्डतालः

निश्शङ्क संज्ञके ताले लगुरु पगुरु गलौ ।

॥ । ५ डे ५ ५ । ॥ इति निश्शङ्कतालः

शार्ङ्गदेवे द्रुतद्वंद्वं लप्लुतौ गद्वयं लघुः ।

॥ ० ० । डे ५ ५ । ॥ इति शार्ङ्गदेवतालः

इति रत्नाकरः ।

अथ मतान्तरेः—

अणुद्रुतो भवेद्यत्र चित्रतालः प्रकीर्तितः ।

॥ ~ ॥ इति चित्रतालः

द्रुतेनत्वेकताली स्यात् कथिता भरतादिभिः ।

॥ ० ॥ इत्येकताली

विरामान्त द्रुतेनैव कंदुकः परिगीयते ।

॥ ० ॥ इति कन्दुकतालः

प्लुत मेकं भवेद्यत्र परिमण्डस्स उच्यते ।

॥ ऽ ॥ इति परिमण्डतालः

ताले निश्शंकलीलाख्ये प्लुतौद्वौ गद्वयं लघुः ।

॥ डे डे ऽ ऽ ॥ इति निश्शंकलीलतालः

लघुद्रुतौ लघुश्चैव द्रुतद्वयं मथो लघुः ।

द्रुतं त्रयं लघुश्चेति ब्रह्मताले वभाषिरे ॥

॥ १०१००१०००१ ॥ इति ब्रह्मतालः

यतिलम् द्वितीयाभ्या मिडावान् संप्रकीर्तितः ।

॥ ०१००१ ॥ इति इडावान्

द्रुतं त्रयं लघुश्चैकश्चतुस्तालः प्रकीर्तितः ।

॥ ०००१ ॥ इति चतुस्तालः

काम बाणद्रुतायत्र करजमुख्यस्ततः परम् ।

दविरामो लघुश्चैको विन्दुश्चार्धद्रुतो भवेत् ।

दविरामो लघुद्वंद्वं द्रुतो लघु विरामवान् ।

कुम्भताल इति प्रोक्तस्तालविद्याविशारदैः ।

॥ ०००००० ~ ०१० ~ ०११० १ ॥ इति कुम्भतालः

द्रुतद्वयं लघुश्चैकश्चार्धचन्द्रद्वयं तथा ।

क्रीडातालो द्रुतश्चैकलघुश्चाणुद्वयं तथा ।

दविरामो द्रुतश्चैको दविरामो लघुस्तथा ।

दद्वं लविरामश्च लक्ष्मीतालवभाषिरे ।

॥ ००१ ~ ~ ०००१ ~ ~ ०००१०० १ ॥ इति लक्ष्मीतालः

अर्जु नारुये क्रमात्ताले द्रुतोलश्चद्रुतः शरः ।

द्रुत त्रयं लघुश्चैकः तश्चैव विरामवान् ।

॥ ०१०१०००१० ॥ इति अर्जुनतालः

दोलश्च लविरामश्च दोलधु लविरामकः ।

शरोद्रुतो लघुश्चैको विरामो लद्रुतोमतः ।

शरो विरामसहितः कुण्डनाचिं प्रचक्षते ।

॥ ०१ १०१ १०१ १० १ ॥ इति कुण्डनाचीतालः

द्रुतोलघु द्रुतो लश्च दलघू दद्वयं तथा ।

लघुर्द्रुतत्रयं लश्चदचतुष्कं लघुर्भवेत् ।

कुल्लतालइति प्रोक्तस्तालविद्याविशारदैः ।

॥ ०१०१०१००१०००१०००० ॥

इति कुल्लतालः (गुल्लतालः)

रच्चा ताले लघुः प्रोक्तो दविरामः प्रकीर्तितः ।

॥ १० ॥ इति रच्चातालः

द्रुत त्रयं लघुश्चैको दद्वयश्च लघुद्वयम् ।

सन्नि ताले क्रमाज्ज्ञेयं सर्वनृत्येषु संमते ।

॥ ०००१००११ ॥ इति सन्नितालः

महा सन्नि स्तु विज्ञेया द्रुत त्रयलघुद्वयम् ।

द्रुतश्शरो द्रुतोलश्च द्रुतोलत्रय संयुतः ।

केचिदेनं प्रशंसन्ति ग्रह मात्रायुतो भवेत् ।

॥ ०००११०१०१०११ ॥ इति महासन्निः

यति शेखर तालेतु द्रुतश्शर.युगं द्रुतौ ।

लघु द्रुतौ शरद्वंद्वं वदन्ति चमनीपणः ।

॥ ०११००१००११ ॥^२ इति यतिशेखरतालः

गद्वयं लत्रयं ज्ञेयं निश्शब्दं लत्रयं ततः

1. 'रच्चा' 'लच्चा' इति च पाठ भेदौ.

2. अस्य तालस्य सप्तमाष्टमाद्वभूतद्रुतयोः स्थाने एक एव द्रुतः
मातृकान्तरेदृश्यते ।

पञ्चघातस्सविज्ञेयः प्रसिद्धस्तालवेदिनाम् ।

॥ ५ ५ । । । । ८ ८ ८ ॥ इति पञ्चघातः

जीवद्वयं भवेद्यत्र नगणश्च विरामवान् ।

इतिवा पञ्चघातः स्याल्लयत्रितयसंयुतः ॥

॥ ५ ५ । । ० ॥ इति वा पञ्चघातः

ताले कल्याणसंज्ञेतु तृतीयोऽर्धद्रुतो भवेत् ।

विदुर्विरामोऽर्धचन्द्रः प्रान्तेगारुगिरुच्यते ॥

॥ ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ० ॥ इति कल्याणतालः

समतालो द्रुतौद्रौ च द्रुतो लघुरतः परम् ।

सचक्रीडातु साज्ञेया चन्द्रतालः प्रकीर्तितः ॥

॥ । । ० ० ० ० । । ० ० ॥ इति चन्द्रतालः

तत्रसूडादि ताळाः—

ध्रुवो मड्डो रूपकश्च झपाताळतृतीयकौ ।

अड्डताळश्चैकताळी सूडताळाभवन्त्यमी ॥

रतिताळे लग्नौ ज्ञेयौ लोके ध्रुवकसंज्ञः

॥ । ५ ॥ इतिध्रुवः

लघु गुरु लघुश्चैव जगणो मण्ठ इप्यते ।

॥ १ ५ ॥ इति जगणमण्ठः

क्रीडा द्रुतौ विरामान्तौ रूपकंच प्रचक्षते ।

॥ ० ० ॥ इति रूपकताळः

विरामान्तद्रुतद्वेद्वात् लघुनैकेनक्षपकः ।

॥ ० ० ॥ इति क्षपतालः

^१दौ लौ भवेदष्टताली अड्डतालीच सा भवेत् ।

॥ ० ० ॥ इति अड्डताळः

द्रुताद्द्रुतौ विरामान्तौ तृतीयंच प्रचक्षते ।

॥ ० ० ० ॥ इति तृतीयः

लोदश्च लविरामश्च प्रमिद्धाचैकताळिका

॥ १ ० ० ॥ इति एकताळः

इति सडादिताळाः ।

अथ ध्रुवपदताळा उच्यन्ते ।

लघुर्द्रुतद्वयं लश्च यतिताळः प्रकीर्तितः ।

॥ १ ० ० ॥ इति यतिताळः

लोद्रुतौ प्रतिताळः स्यात्

॥ १ ० ० ॥ इति प्रतिताळः

1. दोलौ भवेदड्डताली मोक्षताली च सा भवेत् इति पाठांतरं

सञ्चे द्रुतलघुतयं ।

॥ ० । । । ॥ इति सञ्चताळः

समे लोदौ विरांमान्तौ मुखरीति^३ निगद्यते ।

॥ । ० ० ॥ इति समताळः मुखरी च

अणु^४द्रुतद्वयं दध् लघुस्स्यादष्टताळिका ।

॥ ० ० ॥ इति अष्टताळिका

गुरुद्वयं लघुश्चैवहुतोलघुगुरुस्तथा ।

द्रुतद्वयंलघुद्वं^५ लघुलुत इति क्रमात् ॥

शरो दीप्तोगुरुश्चैव लघुयुग्मं ततःपरं ।

चत्वारो लघवोऽशब्दाः प्रान्तस्युःसिद्धनन्दने ॥

॥ ५ ५ । डे । ५ ० ० ५ ५ । डे । डे ५ ॥ १ १ १ १ ॥ इति सिद्धनन्दनः

तपौ मलौ पलौ गः पो भोऽशब्दं लचतुष्टयं ।

वेदद्रुतालुबुद्धौत्यौजपौलौ सगणस्तथा ।

३. 'मुखचारी' इति पाठांतरम् ।

४. 'अणुद्रुतद्वयं' इति पाठांतरम् ।

५. 'गुरुद्वं' इति स्यात् मातृकासु सर्वासु गुरोःर्चिह्नतत्वात् ।

अशब्दं लचतुष्कं स्यात् पृथ्वीकृण्डलिसंज्ञके^६ ।

॥ ५५ । हे ५५५ । हे ॥ ५५५ । । १ १ १ १ ००

0011 5511 5515 ਭੇਭੇ 1111 57 7 7 7 11

इति पृथ्वीकुण्डली

इन्द्रकुण्डलिताळेतु सलपा मलपा लगौ ।

पमपः पौ लपौ पस्तः प्लुतौतौतगणस्तथा ॥

6. 11499 अङ्कितमातृकायां पाठान्तरं यथा ।

चच्चत्पुटः स्युर्मगणः लपौ लघुगुरुर्मवेत् ।

पगौ लघुद्वयं ज्ञेयं अशब्दं लचतुष्टयम् ॥

वेदद्रताः क्रमाद्ज्ञेया लक्ष्यं तगणस्तथा ।

प्लुतौ जगणप्रौतौ च सगणश्च तथाभवेत् ॥

अशब्दं लचतुष्कं स्यात् पृथ्वाकृण्डलिसंज्ञके ।

॥ ५५॥ छे ५५५॥ छे ॥ ५५५॥ ॥ ७७७७००००

॥ ८८ । डे डे । ८ । डे ८८ । ८८ ॥ ८ ७ ७ ७ ७ ॥ इति पृथ्वीकुण्डली

अस्मान् श्लोकात्परं हनुमन्मतानुसारि वृश्चिककुण्डलि ताल लक्षणं दृश्यते ।

तद्वथा :-

‘अथ ह्युपनिषत्तं लिख्यते । नद्वयं तगणश्चैव नगणो भगणस्तथा ।

मगणः सगणश्चैव भद्रं यगणो भवेत् ॥

भगणद्वयसंयुक्तः यगणो लघुरेव च ।

जगणो लघुचत्वारो निश्शब्दाः कथितावुधैः ॥

वृश्चि ताले स संक्षेपः कथितः पिङ्गलेनच ।

|||||||SS|||||SSSSSS|SS|||S|||SS

१॥१॥१॥१॥१॥१॥१॥१॥१॥ इति वृश्चि कुण्डली

लपौतः प्लुत लघुगाः नगणो गुरुरेव च ।

चत्वारो लघवोऽशब्दाः प्रान्ते ज्ञेयाविचक्षणैः^७ ॥

॥ ।। S । हे S S S । हे । S हे S S S हे हे हे । हे हे S S ।

ਏਏ SS | SS | SS | | ਏ SS | ਏ | S | | S

१ १ १ १ ॥ इति इन्द्रकुण्डली

विष्णुतालैतुनगणः ततश्च तगणोभवेत्

ततो जगणकोज्ञेयस्तगणस्सगणस्तथा

रगणो यगणोज्ञेयः प्रान्तेतुमगणो भवेत् ।⁸

111155|15|55|1155|5|55555

इति विष्णुतालः

7, पाठांतरं यथा । कुण्डली चन्द्रलोकाख्ये सगणश्च लघुःप्लुतः ।

मगणो यत्तयंलश्च प्लुतो (लोपौ) गुरुद्वयम् ।

लघुर्गुरुद्वयं लौचप्लुतो गौ लघुरेवच ।

प्लुतो जगणसंज्ञश्च सगणोलचतुष्टयं ।

अशब्दं कमतो ज्ञयं सर्वं लोकमनोहरम् ॥

॥ ।। ड । डे SSSS ।। - - SS डै । डै डै SSSS ।। डे SSS ।

ॐ । ५ । १ । ५ । १ । १ । १ । १ ॥ इति इन्द्रलोककुण्डली

8. अस्यपाठांतरंयथा ।

विष्णुताले तु नगणः ततश्च मगणो भवेत् ।

ततो जगणलो ज्ञेयस्तगणस्सगणस्तथा ॥

रगणो यगणोज्ञेयः प्रान्ते तु मगणो भवेत् ।

॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ १ ॥ इति विष्णुताळः

पातालकुण्डलीताले शरो दीप्तो गुरुस्तथा ।

लपौ गलौ गपौ लश्च पौ गौ पौ मगणः प्लुतः ॥

लगौ गलौ पगौ लौच मगणो लप्लुतौ तथा ।

द्रुतद्वयं लघुद्वंद्वं प्रान्ते व्यापकयुग्मकम् ॥¹

॥ | डे S | डे S | S डे | डे डे S S डे डे S S S डे | S S | डे S S

|| S S S | डे 0 0 || || ॥ इति पातालकुण्डली

दविरामो द्रुतद्वंद्वं लविरामश्च कीर्तितः ।

विलंबेना घृताली स्यात् लक्ष्यमार्गप्रवर्तिता ॥

॥ 0 0 0 ॥ इति विलंबलये अघृताली

यतिलग्नो द्रुतोलश्च लक्ष्यमार्गप्रवर्तितः ।

॥ 0 ॥ इति यतिलग्रः

1. अस्य पाठान्तरं यथा :

पातालकुण्डलीताले शरो दीप्तो गुरुस्तथा ।

लघुप्लुतौ गुरुश्चैकः शरः पूज्यः प्लुतो भवेत् ॥

शरो दीप्तः प्लुतश्चेति ततो जीवन्नयं भवेत् ।

प्लुतो गुरुद्वयं यश्च लगुरु लप्लुतो भवेत् ॥

भगणो मगणश्चैव लघुर्दीप्तश्च दद्वयम् ।

ततो लघुः प्रयोक्तव्यो विद्वद्भिः परिकीर्तितः ॥

॥ | डे S | डे S | S डे | डे डे S S S डे S S | S S | S डे S | S S S | डे 0 0 ||

इति पातालकुण्डली

वेदद्रुतं विरामान्तं गारुगिश्च प्रचक्षते ।

॥ ०००० ० ॥ इति गारुगिः

लघुत्रयं विरामान्तं झोंवडः परिकीर्तितः ।

॥ ०० ० ॥ इति झोंवडः

नील झोंवडतालेतु तादशब्दो गुरुस्तथा ।

लावण्यदौ विरामान्ताचेतलक्षणमीरितम् ॥

॥ ५५ । १ ५ । । ~ ~ ० ० ॥ इति नीलझोंवडः

तादशब्दो लघुर्गश्च विरामान्तं द्रुतत्रयम् ।

लोऽणू विरामदोलः स्यात् अथवा नीलझोंवडः ॥

॥ ५५ । १ ५ ० ० ० । । ~ ~ ० ॥ इति वा नीलझोंवडः

1. अस्य पाठान्तरं यथा:—

नील झोंवडतालेतु तगणश्च विधीयते ।

अशब्दो लघुरेकः स्यात् गुरुरेको द्रुतद्वयम् ॥

लद्वयश्चक्रमाद्भेदे अर्धचन्द्रद्वयं भवेत् ।

क्रीडातालेन संयुक्तं रञ्जकत्वं तदा भवेत् ।

॥ ५५ । १ ५ ० ० । । ~ ~ ० ॥ इति नीलझोंवडः

2. अस्य पाठान्तरं यथा:—

गौलो लघुरशब्दः स्यात् गोदौ दश्च विरामवान् ।

लोऽणुद्रुतद्वयं दश्च लविरामः प्रकीर्तितः ।

³निउदंमे द्रुताः पञ्च विरामान्ता स्तु गारुगिः ।

[illegible]

लगौ द्रुतत्वयं त्रिः स्यात् लोडौ लपगदा दलौ ।

पमौदालपगाः प्रोक्ताः गारुगिश्चतृतीयकः ॥

द्रुतो लघुलघुर्गश्च स्वर्णमेरु^४ रयं मतः ।

॥ १५०००१५०००१५०००१००१॥ ५०
०१॥ ५००१॥ ५००००००००००१॥ १५॥ इति स्वर्णमेरुः

ततो लघुः प्रयोक्तव्यः इति च नीलशेखरः ॥

॥ ५५ । ॥ ५०० ॥ ५०० ॥ ५०० ॥ ५०० ॥ इति वानीलझोंवडः

3. अस्य पाठान्तरं यथा:—

ती उद्भवे द्रुताः पञ्च विरामान्ताः प्रचक्षते ।

ततः परं गारुगिः स्यात् तदाजनमनोहरम् ॥

॥ ०००००००००००० ॥ इति तीउद्वंमः

4. अस्य पाठान्तरं यथा:—

मेरौ कनकसंज्ञेतु लघुरुचद्रुतत्रयम् ।

लगौद्रतलयं लश्च गुरुबिन्दुत्रयं भवेत् ॥

लघुर्द्धतौ लघुश्चेति पौदौ गौ लघुरेव च ।

पगौद्रुतौ लपौ गश्च गारुगिश्च तृतीयकः ॥

अङ्गुतालो गुरुरितिज्ञेयं सर्वसुखप्रदम् ।

॥ s000।s000।s000।00।डेडे00ss।डेs0
0।डेs0००००००००००॥s॥ इति वा कनकमेरुः

अथवाऽणुचतुष्कंस्यात् क्रीडागारुगिरुस्तथा ।

अणुद्रुताश्चचत्वारो दविरामो लघुद्वयम् ॥

गपौ गारुगिरौदश्चह्रस्वोऽणुद्रुतयुग्मकम् ।

दविरामश्चविज्ञेयःस्वर्णमेरुर्निगद्यते ॥

॥ ~ ~ ~ ~ ० ० ० ० ० ० ~ ~ ~ ~ ० ॥ १५ डे

० ० ० ० ० १ ० १ ~ ~ ॥ इति वास्वर्णमेरुः

च^४कतालक्रेमाद्ज्ञेयं दचतुष्कंगुरुस्तथा ।

प्रतीपब्रह्मतालेतु विद्वद्भिःपरिकीर्तितः ॥

॥ ० ० ० ० ० ५ १ ० ० ० १ ० ० १ ० १ ॥ इति चक्रतालः

4. अस्य पाठान्तरंयथाः—

चक्रताले क्रमाद्ज्ञेयं दचतुष्कंलघुर्भवेत् ।

प्रतीपब्रह्मतालैस्तःविद्वद्भिः परिकीर्तितः ॥

॥ ० ० ० ० ० १ १ ० ० ० १ ० ० १ ० १ ॥ इति वाचक्रतालः

अतः परं मातृकान्तरे अधिक पाठो दृश्यते यथा :—

‘ अथ षोडशध्रुवतालाः ’

जयन्तशेखरोत्साहा स्ततो मधुर निर्मलौ ।

कुन्तलः कमलश्चारो नन्दनश्चन्द्रशेखरः ॥

कामोदो विजयाख्यश्च कन्दर्प जयमङ्गलौ ।

तिलको ललितश्चेति ध्रुवाः षोडश कीर्तिताः ॥

लघुरेको जयन्तस्तु विद्वद्भिः परिकीर्तितः ।

॥ १ ॥ इति जयन्तः

लघुद्वयं विरामान्तं शेखरः परिकीर्तितः ।

॥ १ ॥ इति शेखरः

उत्साहे गुरुलौज्ञेयौ :—

॥ ५ ॥ इति उत्साहः

क्रीडाद्वौ मधुरो भवेत् ।

॥ ० ० ० ० ॥ इति मधुरः

क्रीडातु निर्मलः प्रोक्तः :—

॥ ० ० ॥ इति निर्मलः

कुन्तलेलो विरामवान् ।

॥ १ ॥ इति कुन्तलः

क्रीडालौ कमले प्रोक्तौ ।

॥ ० ० ॥ इति कमलः

चारुर्निस्सारुको मतः ।

॥ १ ॥ इति चारुः

द्रुतस्तु नन्दने प्रोक्तः ।

॥ ० ॥ इति नन्दनः

लघू गश्चन्द्रशेखरः ।

॥ १ ॥ ५ ॥ इति चन्द्रशेखरः

कामदेवौ गुरुर्ज्ञेयः ।

॥ १ ॥ ५ ॥ इति कामदः

विजयेदौ लघुः स्मृतः ।

॥ ० ० ॥ इति विजयः

कन्दर्पे लघुरेकः स्यात् ।

॥ १ ॥ इति कन्दर्पः

क्रीडातुजयमङ्गले ।

॥ ० ० ॥ इति जयमङ्गलः

द्रुतस्तु तिलकः प्रोक्तः

॥ ० ॥ इति तिलकः

ललिते लौगुरुः स्मृतः

॥ १ ॥ ५ ॥ इति ललितः

इति षोडश ध्रुवतालाः ” इति

¹अथ द्वात्रिंशन्मंठकाः

नगणोजगणश्चैवलघुर्विजय मंठके ।

॥ । । । । । । । । ॥ इति विजयमंठकः

आपो लघुर्दत्तयज्ञ लघुः सालंगमण्ठकः ।

॥ ० । ० ० ० । ॥ इति सालंगमण्ठकः

गुरुर्द्रुतः सुतश्चैव मण्ठः प्रथमसंज्ञकः ।

॥ । ० ॥ इति प्रथममण्ठः

दद्वयं तगणश्चैव नगणः सारसो मतः ।

॥ ० ० । । । । । ॥ इति सारसमण्ठः

1. 11499 अंकितमातृकायान्तु मण्ठकजातिताल लक्षणं

‘अथपञ्चमण्ठाः’ इति प्रारभ्यते तद्यथाः—

जयप्रियेतुजगणः

॥ । । । ॥ इति जयप्रियमंठः

वल्लभे रगणः स्मृतः ।

॥ । । । । ॥ इति वल्लभमण्ठः

लविरामः कलापेतु ।

॥ । ॥ इति कलापमण्ठः

क्रीडालः कमलः स्मृतः ।

॥ ० ० । ॥ इति कमलमण्ठः

पञ्चमण्ठाः इति प्रतिज्ञातम् । चतुर्णांमेवलक्षणं स्वरूपश्च निरूपितम् ।

द्रुतोलघुर्दुतद्वंद्वं लघुद्वंद्वञ्चकीलके ।

॥ ० १ ० ० ॥ इति कीलकमण्डः

दीप्तमेकं भवेद्यत्र पङ्क्तिमण्डस्स उच्यते ।

॥ डे ॥ इति पङ्क्तिमण्डः

रगणोगलसंयुक्तो निश्शब्दं लचतुष्टयम् ॥

रविमंठकसंज्ञोऽयं मात्राद्वादशभिर्युतः* ।

॥ ५ १ ५ ५ १ १ १ १ ॥ इति रविमंठः

विराममंठके ज्ञेयं शंपाता लद्वयंबुधैः ।

॥ १ ० ० १ ० ० ॥ इति विराममंठः

धनञ्जयारुयमंटे तु क्रमाद्द्वयमपामताः † ।

॥ ० १ ५ डे ॥ इति धनञ्जयमंठः

लद्वयं दचतुष्कस्याम् श्रीमंटे गद्वयंतथा ।

॥ ० ० ० ० ५ ५ इति श्रीमंठः

* 11499 मातृकायां अधिकापाठः-

नगणोगुरणैकेन चक्रमंठः प्रकीर्तितः .

॥ १ १ १ ५ ॥ इति चक्रमंठः

† -do- मंठजयप्रिये ज्ञेयः जगणः केवलः स्वयम् ।

॥ १ ५ ॥ इति जयप्रियमंठः

गुरुः कूपद्वयं गश्चदौ शरो रङ्गमंठके ।

॥ ५००५०० ॥ इति रङ्गमंठः

गुरुद्वंद्वं लघुद्वंद्वं निश्शब्दं लचतुष्टयम् ।

षण्मंठके तु विज्ञेयं रसिकैर्नृत्यवेदिभिः ॥

॥ ५५ ॥ १ १ १ १ ॥ इति षण्मंठः

गीर्वाणमंठके तुस्या जगणो दीप्तकोगुरुः ।

॥ १५ ॥ ५ ॥ इति गीर्वाणमंठः

विचारप्रतिमंठोऽसौ नगणोदौ विरामवान् ।

॥ ११०० ॥ इति विचारप्रतिमंठः

भाच्चतुर्लघु निश्शब्दं भवेत्कल्याणमंठके ।

॥ ५ ॥ १ १ १ १ ॥ इति कल्याणमंठः

शरः कूपद्वयं लौढौ नगणस्तगणस्तथा ।

कमलमंठकोज्ञेयः सर्वशास्त्रेषु संमतः ।

॥ १००११११५५ ॥ इति कमलमंठः

* 11499-मातृकायां अस्य पाठान्तरं यथा—

शरः कूपद्वयं लौढौद्वौनगणस्तथा ।

॥ १००११०० ॥ ॥

वल्लभोरगणेनैव कथितस्तालवेदिमिः ।

॥ ५ । ५ ॥ इति वल्लभमंठः

साच्चतुर्लघु निश्शब्दं पुनर्भूमंठके भवेत् ।

॥ ॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ इति पुनर्भूमंठः

कलापमंठकेज्ञेयो नगणश्च विरामवान् ।

द्वितीय स्त्रिपुट श्रैव विलासे मंठके भवेत् ।

॥ ० ० १ ० १ ॥ इति विलासमंठः

॥ ॥ १ ॥ इति कलापमंठः

द्रुतगुरुश्चित्तमंठेकथितस्तालवेदिमिः ।

॥ ० ५ ॥ इति चित्रमंठः

ताराख्य प्रतिमंठोऽसौ दद्वयं लद्वयं तथा ।

॥ ० ० १ ॥ इति ताराप्रतिमंठः

भाच्चतुर्लघु निश्शब्दं भवेन्मुद्रितमंठके ।

॥ ५ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ इति मुद्रितमंठः

यगणः सगणोयल करालोमंठको भवेत् ।

॥ ५ ५ ॥ ॥ ५ ॥ इति करालमंठः

लघुद्वंद्वं द्रुतद्वंद्वं लघुर्दो वर्णमंठके ।

॥ ११००१०० ॥ इति वर्णमंठः

गुरुः प्लुतो भवेद्यत्र गंभीरमंठको भवेत्* ।

॥ ५ डे ॥ इति गंभीरमंठः

द्रुतत्रयं लघुश्चैको द्रुतोलश्चद्रुतोमतः ।

शरद्वयं भवेद्यत्र भिन्नमंठस्स उच्यते ॥

॥ ०००१०१०११ ॥ इति भिन्नमंठः

कलिङ्गमंठो विज्ञेयो द्रुतो लघुयुगान्वितः ।

॥ ०१११ ॥ इति कलिङ्गमंठः

आदितालो द्वितीयश्च दद्वयश्च लघुस्ततः ।

यति लघुद्वयं यत्र द्वितीय युगलं तथा ।

* वेदं द्रुतास्तु विज्ञेयाः पश्चाच्छरचतुष्टयम् ।

अशब्दश्च क्रमाद् ज्ञेयं संकीर्णमंठकेषुधैः ।

॥ ००१००१०१०१००१००१००००

११११ ॥ इति संकीर्णमंठः

* अत्र ११४९९-मातृकायां अधिकपाठः यथा—

सगणो लघु दीप्तौच श्रीरंगे मंठके भवेत् ।

॥ ११५१ डे ॥ इति श्रीरंगमंठः

इति द्वात्रिंशन्मंठाः

गलौ पपञ्चकञ्चैव द्वात्रयं विजयो भवेत् ।

॥ ५ । डे डे डे डे डे ० ० ० ॥ इति विजयतालः*

* अतः परं 11499 मातृकायां अधिकपाठः यथाः—

द्रुतौलघुर्मृगाङ्केतु

॥ ० ० । ॥ इति मृगाङ्कतालः

उत्सवे लप्लुतद्वयम् ।

॥ । डे डे । ॥ इति उत्सवतालः

पद्माख्यताले सगणः लघुश्चपरिकीर्तितः ।

॥ । । ५ । ॥ इति पद्मतालः

सुदेववत्सतालेतुल्युर्द्रुतलघुत्रयम् ।

॥ । ० । । । ॥ इति सुदेववत्सतालः

तगणो गुरुदीप्तौचमतोरङ्गप्रदीपकः ।

॥ ५ ५ ५ ५ डे ॥ इति रङ्गप्रदीपकः

दोलौचद्वयञ्चैव लघुः स्यादतितालके ।

॥ ० । । ० ० ० । ॥ इति रतितालः

गपोदौ गलपाश्चैवराजतालोमतोबुधैः ।

॥ ५ डे ० ० ५ । डे ॥ इति राजतालः

चतुर्द्रुतात्परंगश्च मुकुन्दः परिकीर्तिताः ।

॥ ० ० ० ० ५ ॥ इति मुकुन्दतालः

द्रुतौच नगणश्चैवाप्यभङ्गेपरिकीर्तिताः ।

॥ ० ० । । । ॥ इति अभङ्गतालः

गलदा राजमार्ताण्डः—

॥ ५ । ० ॥ इति राजमार्ताण्डतालः

गौरीतुलघुपञ्चकम्

॥ १११११ ॥ गौरीतालः

दचतुर्धं भग्नताले नृगणश्चविरामवान्

॥ ०००० ॥ १० ॥ इति भग्नतालः

तलौ सरस्वतीकण्ठाभरणे द्रुतयुग्मकम् ।

॥ ५५११०० ॥ इति सरस्वतीकण्ठाभग्नतालः

सगणः कलकण्ठः स्यात्

॥ ११५ ॥ इति कलकण्ठतालः

द्वंद्वे तु सतदीपकाः—

॥ ११५५५१ ॥ इति द्वंद्वतालः

गौदीयपौचित्रपुटः—

॥ ११००१ ॥ इति चित्रपुटतालः

गौदीयश्च विलोकितः—

॥ ५५०० ॥ इति विलोकिततालः

रोदीयस्त्रयस्कंदः—

॥ ५१५००५५ ॥ इति स्कंदतालः

दत्रयलौचसारसः—

॥ ०००० ॥ इति सारसतालः

इति देशीतालप्रकरणम्

Page (-170): Marga and Desi Talas described

பக்கம் (-170) மரகத மற்றும் தேசிய தாலாக்கள் விவரிக்கப்பட்டுள்ளன.

अन्येऽपि सन्ति भूयांस स्तालास्ते लक्ष्यवर्त्मनि ।

प्रसिद्धिविधुरत्वेन शास्त्रेऽस्मिन्नप्रदर्शिताः ॥

तद्वेदप्रत्ययार्थन्तु लघूपाया भवन्त्यमी ।

प्रस्तारसंख्या नष्टचोद्दिष्टं पातालकस्तथा ॥

द्रुतमेरुलघोर्मेरुः गुरुमेरुः प्लुतस्य च ।

मेरुश्चेति ततः खण्डप्रस्तारस्तदनन्तरम् ॥

नष्टोद्विष्टश्चमेरूणांचतुर्णान्तुक्रमेण तु ।

ततो विरामप्रस्तारं नष्टादिः क्रमशः पृथक् ।

लघूप्रायेण वक्ष्यामः शास्त्रतत्संप्रदायतः ॥

प्रस्तारप्रक्रियाश्चात्र प्रोक्तास्ताः सुमनोहराः ।

ज्ञानाय सुधियां सम्यक् सांप्रतं कथयिष्यते ॥

अथ प्रस्तारः

लिखित्वेप्सिततालस्य मात्राः पिण्डीकृताः पुनः ।

गुरोरादेरधः कुर्यात् तद्धीनं च परं समम् ॥

ज्येष्ठानुक्रमतः सम्यक् शेषं लेख्यञ्च वामतः ।

तथा च रत्नाकरः :—

सर्वद्रुतावधिः कार्यः प्रस्तारोयं लघौ गुरौ ।

क्रुतेव्यस्ते समस्ते च न तु व्यस्ते द्रुतेऽस्ति सः ॥

इति प्रस्तारः ।

एकद्वित्र्यङ्गदिक्चन्द्रनवपट्सु क्रमादियम् ।

सूचीपरान्तयुग्माङ्क तुर्यषष्ठस्य योगतः ॥

यैरङ्कैरिष्टतालस्य परासूची विधीयते

तैरङ्कैरिष्टचङ्गेया भेदा दलगपांतगाः ॥ तथाच रत्नाकरः ।

एकाचङ्कान्क्रमान्न्यस्य युज्जीतान्तं पुरातनैः ।

द्वितीय तुर्यषष्ठाङ्कैरभावे तुर्यषष्ठयोः ॥

तृतीय पञ्चमाङ्काभ्यां क्रमात्तयोगमग्रतः

लिखेदक्षिण संस्थेयमङ्कश्रेणी विधीयते ॥

साचाङ्कैरिष्टतालस्थद्रुतसंख्यैः समाप्यते

द्रुतोलघुः सार्धमात्रो गुरुः सार्धद्विमातृकः ।

द्रुतः सार्धत्रिमात्रश्चेत्येकैकद्रुतवर्धितैः ॥¹

१	२	३	६	१०	१९	३३	६०	१०६	१९१
---	---	---	---	----	----	----	----	-----	-----

इति सूची

अथनष्टम्

अत्रैतावतिथोभेदः किं रूप इति पृच्छति ।

यत्र तत्रष्टमाख्यातं तस्योत्तरमिहोच्यते ॥

भेदानां यावतांमध्ये नष्टप्रश्नः कृतोभवेत् ।

तावत्संख्याकपर्यन्तां लिखेत्सङ्ख्याकसन्ततिम् ॥

अन्त्याङ्केतलनष्टाङ्कं पातयेदथ शेषतः ।

पातयेत्पूर्वपूर्वाङ्कं तलत्वपतितो द्रुतः ॥

1. सङ्गीतरत्नाकरे इतः परंस्थिताः श्लोकार्धाः यथाः—

तालभेदाः क्रमादङ्कैः संख्यायन्तेक्रमादिह । यदङ्कयोगादन्त्योऽङ्कः लब्ध-
स्तैरन्ततः क्रमात् ॥ भेदाद्रुतान्तलध्वन्तगुर्वन्ताश्चप्लुतान्तकाः । संख्यायन्ते इति
प्रोक्ताः संख्यानिःशङ्कपूरिणा ॥

पूर्वश्चेत्पतितो न स्यात् लघुस्तुपतिताद्भवेत् ।
उत्तरेणाकृतार्थेन सहितात्तदसम्भवे ॥

अकृतार्थेन पूर्वेण सान्तरे पतिते पृथक्
लघुनिरन्तरे तस्मिन् लघुरेव गुरुर्भवेत् ।
गुरुहेतोः स्तृतीये तु पतितोगः सुतो भवेत् ॥
अङ्काभावे द्रुताग्राह्यास्तालपूरणहेतवः । इति नष्टम् ।

अथोद्दिष्टम्

ईदृग्रूपोऽत्रकथितो भेदः प्रश्न इतीदृशः ।
उद्दिष्टं तत्र सङ्ख्याङ्कसन्ततिं नष्टवल्लिखेत् ॥
यैरङ्कैः पतितैर्नष्टे लभ्यन्तेये द्रुतादयः ।
तानेवाङ्कान् लभन्ते ते भेदमुद्दिष्टमाश्रिताः ॥
उद्दिष्टे पतितै रङ्कै रन्युने संख्यामिधीयते ।
यद्वा षट्प्लुतहेत्वङ्कमध्येऽन्त्यात्प्राचि सप्तमे ॥
तदभावे तु षष्ठाङ्के पातिते ऽन्त्याङ्कमध्यतः ।
यः शेषस्सप्लुतालभ्यः लब्धहीनान्त्यशेषतः ॥
ज्ञानं पूरणसंख्याया उद्दिष्टोत्तरमिष्यते ॥ ग्रन्थान्तरे
पृष्टे रूपे लिखेत्सूचीं संभ्यगिष्टद्रुतात्मिकाम् ।
लघौ पूर्वा गुरौ मध्ययुग्मांश्चङ्गिणिचतयम् ॥
मेलयित्वाततोहत्वा शेषमङ्कं वदेद्बुधः ।
द्रुतादिज्ञानमङ्कैः स्यात् यैर्नष्टे लिखितैरिह ॥

तानेवाङ्गान् गृहीत्वान्ते दत्वाशेषं वदे ह्रुधः ॥ इत्युद्दिष्टम् ।

तिर्यग्नेखा त्रयी कार्या ऊर्ध्वगाच यथेच्छया ।

ऊर्ध्वकोष्ठेषु सूच्यङ्गानथ तद्विधिरुच्यते ॥

चतुरङ्गस्य सूचीच प्रान्तमङ्कं ततोर्ध्वकम् ।

मेलयित्वालिखेद्ज्ञानं तत्सूचीवन्मतं बुधैः ॥

तुर्यपष्ठ प्रतिनिधिः नचास्ते किन्त्वह ध्रुवम् ।

1	2	3	6	10	19	33	60	106	191	340	610	1089
1	2	5	10	22	44	91	180	358	698	1360	2622	5041

इति पातालः ॥

अथ द्रुतमेरुलक्षणम् ।

पङ्क्तिकृत्वेष्टतालस्य द्रुतसंमितकोष्ठकाम् ।

तिरश्चीतित्पराङ्गनांकोष्ठेनाथततः पराः ॥

द्विद्विकोष्ठोनिता स्वस्व पूर्वतोऽथाङ्गयोजना ।

द्वौ द्वौ तासामाद्यकोष्ठौस्यातामेकाङ्कसंयुतौ ।

अधस्तन्या स्तृतीयादौ विषमे कोष्ठकेलिखेत् ॥

अन्त्याद्यङ्कचतुष्कस्य योगं सङ्ख्याङ्कसङ्घवत् ।

समेत्वन्त्यं विनैतेषां योगंन्यस्याथ पङ्क्तिषु ॥

परासुरोषकोष्ठेषु चतुर्योगोयमिष्यते ।

नास्ति प्रतिनिधित्वासामङ्गयोस्तुर्यपष्ठयोः ।

तासुखभावतोयास्यु निष्पन्ना ऊर्ध्वपङ्क्तयः ॥

तन्मध्ये तु समे कोष्ठेऽन्त्यस्थानन्त्यादधस्तनः ।

अङ्कः कार्योत्तरैरङ्कैर्भेदसङ्ख्याऽभिधीयते ।

विषमायां ऊर्ध्वपङ्क्तौ स्थितैरङ्कैरधः क्रमात् ॥

एकद्रुताद्याविषमाद्यादिसंख्या द्रुताभिदाः ।

सर्वद्रुतान्तामीयन्ते समपङ्क्तिस्थितैः पुनः ॥

द्रुतहीनादयोद्वयादिसमसंख्या द्रुताभिदाः ।

सर्वद्रुतान्तामीयन्तेद्रुतमेरुरयमतः ॥

ऊर्ध्वे पङ्क्तिस्थसर्वाङ्क योगात्सङ्ख्याभिधीयते ।

							1	1	
						1	1	7	8
				1	1	5	6	20	27
		1	1	3	4	9	14	25	44
1	1	2	2	5	4	12	7	26	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	

द्रुतमेरुकोष्ठम्

इति द्रुतमेरुः ।

अथलघुमेरुलक्षणम्

लघुमेरौ कोष्ठपङ्क्तिः प्राग्वन्त्यस्यतदादिमाः ।

एकैककोष्ठ एकाङ्कयुक्तोऽधः पङ्क्तिकेषु च ॥

शेषकोष्ठेत्वन्यतुर्यषष्ठयोगं निवेशयेत् ।

परासां शेषकोष्ठेषूपान्त्याधस्तनसंयुतम् ॥

त्रियोगमेवमादध्यात् अत्रचद्रुतमेवत् ।

सदसत्वे प्रतिनिधेः कोष्ठाङ्कैरुर्ध्वपङ्क्तिगैः ॥

लघुहीनादुपक्रम्य होकैकोत्तरवृद्ध्याः ।

सर्वलान्ताः क्रमाद्ज्ञेयाः सङ्ख्या सर्वाङ्कसन्ततेः ।

									1	
							1	5	15	
					1	4	10	20	29	
			1	3	6	10	18	33	61	
		1	2	3	4	7	12	21	34	55
1	1	1	2	3	5	7	10	14	21	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

लघुमेरुकोष्ठकम्

इति लघुमेरुलक्षणम् ।

गुरुमेरावधःपङ्क्तेः पराकोष्ठलयोनिता ।

चतुश्चतुः कोष्ठहीनाः स्वस्वपूर्वावलेः पराः ।

एकाङ्कयुक्त आद्याद्यकोष्ठाः प्रथम पङ्क्तिगाः ।

द्वितीयोद्वयङ्कवानन्त्योपान्त्यषष्ठाङ्कयोगिनः ।

योगोन्त्योपान्त्यपष्ठानां अधस्तुर्याङ्कसंयुतः ।

लघुस्थाने गुरुर्ज्ञेयः शेषंतु लघुमेरुवत् ॥

							8	3	1	
				1	2	5	10	20	38	73
1	2	3	5	8	14	23	29	65	108	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	

गुरुमेरुकोष्ठम्

इति गुरुमेरुलक्षणम्

अथप्लुतमेरुः ।

प्लुतमेरावधः पङ्क्तेः पञ्च कोष्ठोनिता परा ।

तत्पराःस्वस्वपूर्वातः पट्षट्कोष्ठोनितामताः ॥

अधः पङ्क्तौतु पष्ठाङ्कस्थाने तुर्योऽत्रयुज्यते ।

त्रियोगोयमधः पष्ठयुक्तःस्यात्परपङ्क्तिषु ॥

प्लुतोज्ञेयो गुरुस्थाने शेषन्तुगुरुमेरुवत् ।

					1	2	5	10		
1	2	3	6	10	18	31	55	96	168	296

प्लुतमेरुकोष्ठकम्

इति प्लुतमेरुः

अथ संयोगमेरुः ।

संयोगमेरावूर्ध्वास्युश्चतस्रः कोष्ठपङ्क्तयः ।

इष्टतालद्रुतमितैः कोष्ठैर्युक्तास्ततः परे ॥

द्वेपङ्क्ती स्वस्वपूर्वातो द्विद्विकोष्ठोनिते ततः ॥

द्वेपष्ट्या एककोष्ठोने ततस्त्रिस्तोऽष्टमावलेः ।

एककोष्ठोनिताः पश्चाद्द्विद्विकोष्ठोनितेपरे ॥

पङ्क्तिभ्यां स्वस्वपूर्वाभ्यां तथैकैकोनितेपरे ।

आद्यासु चतस्रप्वासां क्रमेण सकलद्रुताः ॥

समस्तलघवः सर्वगुरवः सकलप्लुताः ।

एकाङ्कयुक्तनिश्शेषकोष्ठाद्याः स्यात्परापुनः ॥

स्वयुक्तैः विषमैः कौष्ठैः समैस्त्वेकाङ्कसंयुतैः ।

कर्तव्या गुरुपङ्क्तेस्तु त्रयः कोष्ठा नभोन्विताः ॥

तुर्य एकाङ्कवानेवं चतुः कोष्ठाः पराअपि ।

प्लुतपङ्क्तौ सशून्याःस्युः पञ्चषष्टेस्तु रूपवान् ॥

षट् कोष्ठास्तद्वदन्याःस्युः षट्सु पङ्क्तिष्वनन्तरम् ।

द्वियोगजाः क्रमाद्भेदाः दलवू दगुरू दपौ ॥

लगौ लपौ गपौचेति तदङ्गप्रक्रियात्विषयम् ।

अत्रोपरिष्ठादारभ्य स्यादधोऽधोऽङ्कलेखनम् ॥

अन्यपूर्वं द्वितीयाङ्क तुर्यषष्ठस्तथाक्रमात् ।

योज्या दलगपेषु स्युस्तेषु यद्योगजा भिदाः ॥

पङ्क्तौतदङ्कयोगाङ्कं तत्कोष्ठे संभवाच्छिखेत् ॥

लेख्यपङ्क्त्युपरिश्रेणी यातिरश्चीतदाश्रिताः ।

अङ्का दलगपानांस्युराद्यकोष्ठचतुष्टये ॥

तेषु प्रस्तुतभेदस्य द्रुतादिव्यक्तिसंश्रितान् ।

अङ्कान् गृहीत तेप्यन्यद्वितीयाद्या द्रुतादिषु ॥

प्रस्तुतेषु विपर्यस्ताः स्युरंकाऽसम्भवेतुखं ।

त्रियोगजाश्चयेभेदा चतुर्योगभवाश्चये ॥

तत्पङ्क्तीनामपिज्ञेयमेवमेवाङ्कपूरणम् ।

किन्तु त्रियोगजाभेदा येषापिस्युर्द्वियोगजाः ॥

तेषां सन्निहिताद्यानां प्रागुक्तोऽङ्कविपर्ययः ।

चतुर्योगे तु चत्वारो येस्युर्भेदास्त्रियोगजाः ॥

तदङ्केष्वेव पूर्वोक्तं स्याद्विपर्यासयोजनम् ।

येचत्वारस्त्रियोगाश्च चतुर्योगोऽथपञ्चमः ॥

भेदास्ते पङ्क्त्युज्ञेयाः क्रमादन्त्यासु पञ्चसु ।

दलगा दलपश्चेति दलपा लगपाः क्रमात् ॥

त्रियोगजाश्चतुर्योगभवा दलगपा इति ।

एष संयोगमेरुः स्यादतो ज्ञेयमिहोच्यते ॥

तिर्यक्पङ्क्तिस्थकोष्ठाङ्कै स्तै स्तैस्सर्वद्रुतादयः ।

लब्धे पङ्क्तिगतामेया स्तदभावेतुसून्यता ॥

तावद्द्रुतोऽत्र तालः स्यात् पङ्क्तिर्यावतिथीतिरः ।

उपरिष्टात्समारभ्य संख्यापङ्क्त्यङ्कसङ्कतेः ॥

0	0	1	5	डे
1	1	0	0	0
2	1	1	0	0 01
3	1	0	0	0 2
4	1	1	1	0 3 0s
5	1	0	0	0 7 2 0डे 1s
6	1	1	0	1 11 3 0 2 1डे 5डे 0 1s
7	1	0	0	0 20 4 2 0 0 0 6
8	1	1	1	0 32 5 3 3 2 0 12 01डे
9	1	0	0	0 54 9 4 0 0 0 32 6
10	1	1	0	0 87 13 5 3 3 2 50 12 0sडे
11	1	0	0	0 143 18 6 0 0 0 134 32 6 1sडे
12	1	1	1	1 231 24 7 19 4 0 251 60 12 6 01sडे
13	1	0	0	0 376 35 11 0 0 0 500 122 20 0 24

संयोगमेरुकोष्ठकम्

इति संयोगमेरुलक्षणम् ।

अथ खण्ड प्रस्तारः ।

सांयते द्रुतहीनादि खण्डप्रस्तारकीर्तनम् ।

तद्वेदा मेरुभिः प्रोक्ता तत्संख्यातेषु मेरुषु
प्रस्ताररीतिः पूर्वोक्ता तत्संख्यातेषु मेरुषु ॥

प्रसाररीतिः पूर्वोक्ता विशेषस्त्ववधार्यताम् ।
निषेधोवा विधानं वा यस्यस्यादत्रयत्नतः ।
प्रतिपाल्यैव तं सर्वं पश्चादन्त्योविधिर्मतः

इति खण्डप्रस्तारः ।

अथ मेरुनष्टोद्दिष्टम् ।

अन्त्ये ऽङ्केन्यूनपष्ठाङ्के तद्वेत्त्वङ्कांश्च पातयेत्
द्रुतादयस्त्वपातेस्युः तत्रैवाथपुनर्विधिः
योयो न पतितस्तत्र तद्वेत्त्वङ्कांस्तु पातयेत्
यावदिष्टद्रुतादीनां लाभः पातेत्वयं क्रमः
शिष्टेऽङ्के शिष्टहेत्वङ्कान्पातयेत्पूर्वं पूर्वतः ।
एकाङ्कपातैर्लादीनां लाभः स्यादुगपद्द्रुतोः ।
पातेमहान्तं विलिखे देवमूह्यथोचितम्

इति चतुर्मेरुपङ्क्ति नष्टोद्दिष्टम्

उद्दिष्टपतितै रङ्कैर्न्यूनात्संख्याधिगम्यते ।

इत्युद्दिष्टम् ।

अथ विरामप्रस्तारः ।

द्रुतस्याधो विरामः स्याद्विरामद्रुतयोर्द्रुतः ।
प्रस्तारैः पूर्ववत्सर्व एतद्बुद्ध्या विधीयते ॥
इति विरामान्त प्रस्तारः ॥

एकाद्यङ्कान्क्रमान्न्यस्य युञ्जीतान्त्यं पुरातनैः ।
 द्वित्रितुर्याङ्गाष्टमित्रैः योज्याङ्कपुरतोलिखेत् ।
 मुनिरुद्राङ्कयोरत्र प्रातिनिध्यं प्रचक्षते ।

इति सूची

अथनष्टम्

नष्टं त्रुवे विरामस्य दीप्तोज्ञेयोमनीषिणा
 तलास्य प्लुतचिह्नस्य तुर्याङ्कलिखितैरिह ।
 द्रुतप्रस्तारवच्छेषं परमस्माद्विधानतः ।
 ययारीत्या महत्तत्र तथैवोक्तस्तुतल्लघुः । इति नष्टम्

अथविराममेरुः ।

तत्र लेखाङ्करचनादिकं स्याद्द्रुतमेरुवत् ।
 विराममेरौशेषः स्यात् विशेषस्तु परं किल ।
 अत्राष्टद्वादशाङ्कस्य ग्रहः षष्ठो न विद्यते ।
 अधः पङ्क्तौ तु सर्वत्र प्रातिनिध्यं प्रचक्षते ।

इति विराममेरुः ।

सर्वमेरुश्च तत्रस्यात्र विशेषोऽस्ति कश्चन । इति सर्वमेरुः ।
 अन्येऽपि सन्ति भूयांसा विरामान्ता प्लुताधिकाः
 द्रुतहीनाश्च लघ्वन्ता लघुहीनाः पृथक् पृथक् ॥
 ॥ सङ्गीतदर्पणे तात्पर्यायः समाप्तः ॥

अथ नृत्याध्याय प्रारम्भः ॥

प्रणम्य सर्वदेवेशं शिवब्रह्मादिकं ततः ।

सङ्गीतशास्त्रं वक्ष्यामि ब्रह्मणायदुदाहृतम् ॥ १ ॥

दामोदरेण विदुषा चतुरेण कलाविदा ।

सङ्गीतदर्पणोनाम क्रियते कृतिनां मुदे ॥ २ ॥

अथानुक्रमणीं वक्ष्ये तत्तादौ मुखचालिका

यतिनृत्तं शब्दचालिरुडुपानि ध्रुवादिकम् ॥ ३ ॥

नानाविधं लागनृत्तं सूडशब्दमतः परम् ।

नानाविधं शब्दनृत्यं विविधं काडसंज्ञकम् ॥ ४ ॥

सूडद्वये गीतनृत्यं नानागीताश्रितं ततः ।

चिन्दुनृत्यं ततः कुर्यात् तालचारीसमन्वितम् ॥ ५ ॥

देशीकट्टरिनृत्तं च वैपोताख्यं ततः परम् ।

शब्दनृत्तं कल्पनृत्तं झकरी ध्रौपदं ततः ॥ ६ ॥

खण्डमानेन विविधं बहुरूपमिति क्रमः

पेरणी गोण्डलीचैव नृत्यमन्यद्यथोचितम्

अथैषां लक्षणं वक्ष्ये यथालक्ष्यागमोदितम् ॥ ७ ॥

इत्यनुक्रमणिका

Sl. 1—7 The several items dealt with in this chapter

(क. उ. न. १—७) அஷ்ட அட்டவாணை

अथ मुखचालिः । ततः प्रथमं प्रभुलक्षणम् ।

सङ्गीतमार्गकुशले वदान्ये भावुके नृपे

कलाभिज्ञैः समं सभ्यैः स्वस्थे रङ्गमधिष्ठिते ॥ ८ ॥

प्रविशेदथ रङ्गोर्वी सांप्रदायिक वृन्दकम् ।

गातृवादक संघातो वृन्दमित्यभिधीयते ॥ ९ ॥

भुक्त्यानुवृत्तिमिलनं ताळकालानुवर्तनम् ।

मिथ स्त्रुटितनिर्वाहः त्रिस्थानव्याप्तिशाक्तिता ॥ १० ॥

शब्दसादृश्यमित्येते प्रोक्तावृन्दस्य पङ्क्त्याः ।

ततादिवाद्ययुक्तेन कर्तव्यं नृत्तकोविदैः ॥ ११ ॥

चत्वारोमुखगातारो द्विगुणास्समगायनाः ।

गायन्यष्टौ च तत्रोक्तास्तालधारीचतुष्टयम् ॥ १२ ॥

मार्दङ्गिकास्तु चत्वारो वांशिकानां चतुष्टयम् ।

एवञ्चोत्तमवृन्दस्यात् कर्तव्यं च प्रयत्नतः ॥ १३ ॥

मध्यमं स्यात् तदर्धेन तदर्धेन लघुस्मृतम् ॥ इति वृन्दलक्षणम्

नृत्यादौ प्रथमं नृत्यं मुखचालिरिति स्मृतम् ।

अनिवद्धं निवद्धं च द्विधागीतं प्रयोजयेत् ॥ १४ ॥

ततो गणेशशब्दं च मङ्गलार्थं प्रयोजयेत् ।

मेलापकं वादयेयुः मुहरापरनामकम् ॥ १५ ॥

किञ्चित्स्थानकमाश्रित्य तिष्ठेज्जवनिकान्तरे

दधत्पुष्पाञ्जलिं पात्रं सौष्ठवैकनिकेतनम् ॥ १६ ॥

अन्तर्धानांशुके दूरीकृते चेतांसि पश्यताम् ।

मोदयन् प्रविशेद्रङ्गं मध्येपुष्पाञ्जलिं क्षिपेत् ॥ १७ ॥

अग्रतः क्षेपणाद्राजा पीड्यते दक्षिणेसभा ।

गुरुःपृष्ठे ततो रङ्गपीठान्तर्वामतः क्षिपेत् ॥ १८ ॥

रङ्गपीठान्तरं यस्मात् ब्रह्मास्वयमधिष्ठितः ।

केचित्पुष्पाञ्जलौ संख्यां पुष्पाणामाचक्षिरे ॥ १९ ॥

एकविंशतिमन्येतु नियमेनैव मेनिरे ।

प्रायशो नर्तनारम्भे संहतं च लताकरौ

चतुरश्रं भवेदङ्गं विशेषस्त्वयमुच्यते ॥ २० ॥

-अथवा समपादम्

वपुः स्वाभाविकं पादौ वितस्त्यन्तरितावृजू ।

तत्र तत्समपादं स्यात् चतुराननदैवतम् ॥ २१ ॥

-तत्र संहतलक्षणम्

देहः स्वाभाविकोऽङ्गुष्ठौ पादयोश्चेन्मिथो युतौ ।

गुल्फौ च संहतौ तत्स्यात् पुष्पाञ्जलिसर्जने ॥ २२ ॥

-तत्र लताकरलक्षणम् ।

पताकौ दोलितौ तिर्यक्प्रसृतौ तौ लताकरौ ।

संहतं च परित्यज्य चतुरश्रं ततः श्रयेत् ॥ २३ ॥

-तत्रचतुरश्र लक्षणम्

नन्धावर्तस्य चेदङ्गुष्ठौ भवेदष्टादशाङ्गुलम् ।

अन्तरं चतुरैःस्थानं चतुरश्रं तदोदितम् ॥ २४ ॥

-तल नन्द्यावर्तलक्षणम् ।

वर्धमानस्य चेदङ्घ्रोरन्तरं स्यात्पङ्कजम् ।

वितस्तिमालमथवा नन्द्यावर्तं तदोदितम् ॥ २५ ॥

-तत्र वर्धमान लक्षणम् ।

वर्धमानेतु चरणौ तिर्यङ्घ्रौ पाष्णिंसङ्गतौ ॥

तलनीत्वासुलगात्रं पात्रं सौष्ठवराजितम् ॥ २६ ॥

-तत्र सुल्लक्षणम् ।

मन्दानलचलद्दीप शिखेवाङ्गस्य चालनम् ।

सुल्लशब्देन तत्त्वज्ञैः नटैस्तत्प्रतिपाद्यते ॥ २७ ॥

-तत्रसौष्ठवम् ।

कटीजानुसमायत्र कूर्परांसशिरस्समम् ।

उरस्समुन्नतं सन्नं गात्रं तत्सौष्ठवं भवेत् ॥ २८ ॥

-तत्रसनम्

सन्नं स्वस्थाननिष्क्रान्तं निषण्णं त्वचलस्थितिः ।

तलपुष्पपुटारुयेन ततः पुष्पाङ्गलिक्षिपेत् ॥ २९ ॥

-तत्र तलपुष्पपुट लक्षणम् ।

चार्याध्यर्धिकया पादे त्रिनिष्क्रामतिदक्षिणे ।

व्यावर्तनात्करयुगे दक्षिणं पार्श्वमागते ॥ ३० ॥

परिवर्तनतो वामपार्श्वं सन्नतमाश्रिते ।

तत्कुचक्षेत्रसंविष्टो यस्य पुष्पपुटः करः ॥ ३१ ॥

तलपुष्पपुटं तस्यात् पादेग्रतलचञ्चरे ।

एतत्पुष्पाञ्जलित्यागे लज्जायां च नियुज्यते ॥ ३२ ॥

-तत्र अध्यर्धिकाचारी लक्षणम् ।

सव्यस्य पृष्ठदेशे स्या द्दामः सव्यस्य पार्श्वगः ।

सार्धतालान्तरस्थश्च एवं वामस्य दक्षिणः ।

यत्र साध्यर्धिकान्वर्था प्रोक्तान्यैर्हंसपादिका ॥ ३४ ॥

-तत्र पुष्पपुट लक्षणम्

सर्पशीर्षौ मिलद्वाह्यपार्श्वौ पुष्पपुटो भवेत् ॥ ३५ ॥

-तत्राग्रतलसञ्चर लक्षणम्

यस्योत्क्षिप्तोभवेत्पार्णिरङ्गुष्ठः प्रसृतस्तथा ।

अङ्गुल्यो न्यंचिताः सस्यात्पादोऽग्रतलसञ्चरः ॥ ३६ ॥

किञ्चिच्चाभिनयेन्नान्दीं पुष्पाञ्जलिविसर्जने ॥ ३७ ॥

“ भवतां भूतये भूयाद्भवानी भववल्लभा ।

अङ्गीकृत सुसङ्गीत भङ्गी मुदित मानसा ” ॥ ३८ ॥

-तत्रश्लोकाभिनयः ।

भवतां-पुरोदेशगतेन पताकेन ।

भूतये-शिरोदेशगताभ्यामलपल्लवाभ्यां ।

भूयात्-उद्वेष्टिताघोमुखगतेन पताकेन ।

भवानी-शिरोगतेन अञ्जलिना ।

भव-मस्तकगत सूच्या

वल्लभा-हृदयगत चतुरेण ।

अंगीकृत-मुखस्थेन कपोतेन

मुसंगीत-मुखदेशगतेन हंसास्थेन

भंगी-कंपित पुरोदेशगतेन लिपताकेन ।

मुदित-अलपल्लवेन

मानसा-हृदय गतेनव्यावृत्त-परिवर्तित सन्दंशेन ।

मुखचारीगतं पाटं जकारादिक मुचरेत् ।

“ जाहाङ्गने माहाङ्गने ” ।

तत आविर्भवद्भावं नर्तनं मनसान्वितम् ॥ ३९ ॥

तत्तु सञ्चययुतं नृत्तहस्तैर्विभूषितम् ।

तालैर्द्वित्रिचतुर्भिश्च स्यात्कटेरन्तरं भुवः ॥ ४० ॥

तलमध्योर्ध्वसंचास्युस्तालमात्रा वितस्तिका ।

अङ्गुष्ठमध्यमाङ्गुल्यौ येहस्तस्यप्रसारिते ॥ ४१ ॥

तदग्रयोरन्तरालं तालमाहुर्मनीषिणः ।

चारीकरणसंयुक्तं स्थानकैश्च समन्वितम् ॥ ४२ ॥

अङ्गैस्तथैवोपाङ्गैश्च प्रत्यङ्गैश्चाति सुन्दरम् ।

दक्षिणे प्राग्गतिं नीत्वा ततो वामे ततः पुरः ॥ ४३ ॥

ततः सकलदिक्चक्राभिमुखं गतिमाचरेत् ।
त्र्यक्षां च चतुरक्षां च गतिं सर्वत्र दर्शयेत् ॥ ४४ ॥

लहरी चक्रकार्दींश्च चालकान् कतिचिन्नयेत् ।
अत्रक्रियामनोहारि बाह्योश्चालकमुच्यते ॥ ४५ ॥

तत्र लहरी चक्र सुन्दरस्य लक्षणम् ।
नाभिक्षेत्रसमीपस्थे तिर्यग्लुठतिचैकके ॥ ४६ ॥
अपरन्तु पराचीन मान्दोलितकर्मणा ।

नीत्वा वामांसपर्यन्तं वहिरेव प्रसार्य च ॥ ४७ ॥

अमुमन्तःसमाक्षिप्य मूर्ध्नासव्यापसव्यमोः ।
विलोढ्य पार्श्वयोर्मन्दं विलासेन तु यद्ववेत् ॥ ४८ ॥

प्रकीर्तितं तुतद्दीरैर् लहरीचक्रसुन्दरम् ।
रासकेनैव तालेन लयत्रितयसंयुतम् ॥ ४९ ॥
लध्वादितालो लोकेऽसौ रास इत्यभिधीयते ।

इत्यादितालः

क्रियानन्तरविश्रान्ति लयस्स त्रिविधो मतः ॥ ५० ॥

द्रुतो मध्यो विलम्बस्तु द्रुतश्शीघ्रतमोमतः ।
द्विगुण त्रिगुणौ ज्ञेयौ तस्मान्मध्यविलम्बितौ ॥ ५१ ॥

विधाय नर्तनं हंसास्येन मानमथाचरेत् ।

इति मुखचालिः ।

Sl. 8. 'Prabhu' or the Patron presiding over the performance.

Sl. 9-14. 'Brinda' or the group of singers and orchestra.

Sl. 14-51. 'Mukhachālī' or the Introductory Dance; 'Pushpāñjali' or the flower-offering; and 'Nāndī' or the Benedictory verse.

சு. 8. நாட்டிய அரங்கின் தலைவர்.

சு. 9-14. பாடகர், வாத்தியக்காரர்களின் கோஷ்டி.

சு. 14-51. 'முகசாலி' என்னும் ஆரம்ப நர்த்தனம்; 'புஷ்பாஞ்சலி' அல்லது மலர் சொரிதல்; 'நாந்தி' என்னும் மங்கள சுவோகம்.

अथेदानीनर्तनस्य भेदमाह :—

नाट्यं नृत्यं ताण्डवं च नृत्तं लास्यमिमा भिदाः ।

नर्तनस्याथ नृत्येतु विषमं विकटं लघु ।

पेरणी गोण्डली चैव नृत्यं दशविधं स्मृतम् ॥ ५३ ॥

-तत्र नाट्यलक्षणम् ॥

चतुर्धाभिनयोपेतं नाट्यमुक्तं मनीषिभिः ।

अथवा ; नाटकस्थितवाक्यार्थ पदार्थाभिनयात्मकम् ।

तदाद्यं भरतेनोक्तं रसभावसमन्वितम् ॥ ५४ ॥

-तत्र रस लक्षणम् ॥

विभावैरनुभावैश्च सात्त्विकैर्व्यभिचारिभिः

आनीयमानः स्वादुत्वं स्थायीभावो रसः स्मृतः ॥ ५५ ॥

-तत्र भाव लक्षणम् ।

निर्विकारस्य चित्तस्य भाव स्या दादिविक्रिया ।

-तत्र विभाव लक्षणम् ।

तत्रज्ञेयो विभावस्तु रसज्ञापनकारणम् ॥ ५६ ॥

बुधैर्ज्ञेयोयमालम्ब उद्दीपन इति द्विधा ।

आलम्बनं नायक नायिकादि । उद्दीपनम् ।—

चन्द्रकिरण भूषणालङ्कारादि धारागृह ताम्बூலாदि ॥ ५७ ॥

-तत्रानुभावः ।

भावं मनोगतं साक्षात् स्वहेतुं व्यञ्जयन्ति ये ।

तेऽनुभावा इति ख्याताः कटाक्षहसितादयः ॥ ५८ ॥

-तल सात्त्विकः ।

सर्वेषामपि भावानां यैस्तु सत्त्वं विभाव्यते ।

ते भावा भावतत्त्वज्ञैस्सात्त्विकाः समुदाहृताः ॥ ५९ ॥

तेतु स्तम्भ स्वेदादयः ।:-

स्तम्भस्वेदोऽथ रोमाञ्चःस्वरभङ्गोऽथ वेपथुः ।

वैवर्ण्यमश्रुप्रलय इत्यष्टौ सात्त्विकाः स्मृताः ॥ ६० ॥

-तल व्यभिचारिणः ।

विशेषेणाभिमुख्येन भवन्ति स्थायिनं प्रति ।

वागङ्ग सत्त्वाभिनयै र्ज्ञेयास्ते व्यभिचारिणः ॥ ६१ ॥

तेतु त्रयस्त्रिंशन्निर्वेदायः ।

-तत्र रसः ।

शृङ्गारहास्य करुणा रौद्रवीरभयानकाः

बीभत्साद्भुतशान्ताश्च रसानाट्येनिरूपिताः ॥ ६२ ॥

-तत्र तु स्थायिभावाः ।

रतिर्हासश्च शोकश्च क्रोधोत्साहौ भयन्तथा ।

जुगुप्सा विसयशमाः स्थायिभावाः प्रकीर्तिताः ।

-तत्र रतिलक्षणं

यूनोरन्योन्यविषया स्थायिनी रति रुच्यते ॥ ६४ ॥

अन्योन्यमभिलापः स्त्रीपुंसयो र्वासनामयः ।

भावः कटाक्षदिहेतुः शृङ्गारे वीज मुच्यते ।

प्रेमा मानः प्रणयः स्नेहो रागोऽनुराग इत्युक्तः ।

अङ्कुर पल्लव कलिका प्रसूनफलभोगभागियं क्रमशः ॥ ६५ ॥

-तत्र कटाक्ष लक्षणम् ॥

यद्गतागत विश्रान्ति वैचित्र्येण विवर्तनम् ।

तारकायाः कलामिज्ञाः तं कटाक्षं प्रचक्षते ॥ ६६ ॥

तल त्रिविधः कटाक्षः । श्वेतः ।

श्यामः । श्वेतश्यामश्च ।

तत्र श्वेतः ।

करे वेणी मेणीसदृशनयना स्नानविरतौ

दधाना हर्म्याग्रे हरनयनतेजोहतमपि ।

इयं मुग्धा दुग्धाम्बुधिवहल्ललोलसदृशा

दृशा वारंवारं मनसिजतरुं पल्लवयति ॥ ६८ ॥

-श्यामः ।

शिलासम्यक्धौतोज्ज्वलधवल्लधारापरिसरा

निमानन्तःश्यामा निवकुसुमबाणस्य विशिखान् ।

दृढप्रज्ञावर्माण्यपि हृदयमर्माणिरुजतः

कटाक्षानेणाक्ष्याः मुनिरपि न सोढुं प्रभवति ॥ ७० ॥

श्वेतश्यामः ।

अदृश्यन्त पुरस्तेन लेखाखञ्जनपङ्कजः ।

अस्मार्थन्त विनिश्चस्य प्रियानयनविभ्रमाः ॥ ७१ ॥

तत्र चतुर्धाऽभिनय लक्षणम् ।

आङ्गिको वाचिकस्तद्वदार्थस्सात्विकोपरः ।

चतुर्धाभिनयस्तत्ताङ्गिकोऽङ्गैर्दर्शितोमतः ॥ ७२ ॥

त्रिविधस्त्वाङ्गिकोदृष्टः शारीरो मुखजस्तथा ।

तथाचेष्टाकृतश्चैव शाखाङ्गोपाङ्गसंयुतः ॥ ७३ ॥

शारीरः शिरोहस्तकरणादिरङ्गविषयः ।

मुखजो नेत्र भ्रूविकारादिरूपाङ्गविषयः ॥ ७४ ॥

चेष्टाकृतस्तु निश्चसितोच्छ्वसिताक्षिपुटसम्मीलन

चक्ष्मकारपतनघूर्णनादिः ।

तत्र शाखेति विख्याता विचित्रा करवर्तना ॥ ७५ ॥

इति शाखा । इत्याङ्गिकः ।

वाचा विरचितः काव्य नाटकादिस्तु वाचिकः ।

इति वाचिकः ।

आहार्यो हार केयूर किरीटादि विभूषणम् ॥ ७६ ॥

इत्याहार्यः ।

सात्त्विक स्सात्त्विकैर्भाविर्भावकेन विभावितः ।

इति सात्त्विकः ।

-तत्र अभिनय लक्षणम् ।

अभिपूर्वस्तु णीङ् धातुराभिमुख्यार्थं निर्णये ॥ ७७ ॥

अस्मात्प्रयोगं नयति तस्मादभिनयः स्मृतः ।

अर्थानामभिमुखीकरणमभिनयशब्दार्थः ॥ ७८ ॥

इति अभिनय लक्षणम् ।

-तत्र लोकधर्मी नाट्यधर्मीच ।

इतिकर्तव्यता तस्य द्विविधा परिकीर्तिता ।

लोकधर्मी नाट्यधर्मीत्येते च द्विविधे पुनः ॥ ७९ ॥

चित्तवृत्त्यर्पिका काचिद्वाह्यवस्त्वनुकारिणी ।

इति भेदद्वयं प्राहुः लोकधर्म्याः पुरातनाः ॥ ८० ॥

-तत्र चित्तवृत्त्यर्पिका

अलसवलितैः प्रेमाद्राद्रैर्मुहुर्मुकुलीकृतैः

क्षणमभिमुखैर्लज्जालोलैर्निमेषपराङ्मुखैः ।

हृदयनिहितं भावाकूतं वमद्विरिवेक्षणैः ।

कथयसुकृती कोयं मुग्धेत्वयाद्यविलोक्यते ॥ ८१ ॥

अथवा :-सत्रासा इव सालसा इव लसद्गर्वा इवार्द्रा इव

व्याजिह्वा इव लज्जिता इवपरिश्रान्ता इवार्ता इव ।

त्वद्रूपे निपतन्ति कुन्तलपते वामभ्रुवामुलस

द्वातावर्तितं नर्तितोत्पलदलद्रोणीद्रुहोदृष्टयः ॥ ८२ ॥

सत्रासा इत्यत्र तस्तादृष्टिः । उत्कम्पोत्फुल्लतारास्यात् त्रासे

त्रस्ता भ्रमत्पुटा । अथवा शङ्कितादृष्टिः ।

मुहुश्चलस्थिरा पार्श्वालोकिनी बहिरुन्मुखी ।

गूढावलोकिनी शीघ्रनिवृत्ताच्च विलोकितात् ।

शङ्कायां शङ्कितादृष्टिरुक्तानिश्शङ्कसूरिणा ॥ ८३ ॥

सारसेत्यत्राभितप्तादृष्टिः विलोकनालसे तारे व्यथाप्रचलितौ पुटौ ।

यस्याः सातसवद्भ्रान्ता साभितप्ताभिधीयते ॥ ८४ ॥

लसद्गर्वा इवेति मदिरादृष्टिः ।

आघूर्णमाना तारास्यात् मदिरातरुणेमदे ।

आर्द्रा इवेति स्निग्धादृष्टिः ।

विकासि स्निग्धा मधुरा चतुरे विभ्रती भ्रुवौ ।

कटाक्षिणी साभिलाषा दृष्टिः स्निग्धाभिधीयते ॥ ८५ ॥

अत्रैकभ्रूसमुत्क्षेपं आहुः कीर्तिधरादयः ।

(इदं सार्धं पद्यं अत्र त्यक्तं

संगीत रत्नाकरात् उद्धृतम् ॥)

व्याजिह्मा इवेति कुद्धादृष्टिः ।

स्थिरोद्वृत्तपुटारूक्षांकिञ्चित्तरलतारकां ।

भ्रुटीकुटिलादृष्टिं कुद्धां ब्रूते हरिप्रियः ॥ ८६ ॥

लज्जिता इवेति लज्जितादृष्टिः । मिथोपगामिपक्षमाग्राप्यध

स्तादृततारका । पतितोर्ध्वपुटादृष्टिर्लज्जायां लज्जितामता ॥

परिश्रान्ताइवेति श्रान्तादृष्टिः । अदूरालोकिनी ग्लाना
 पुटाप्यलसचारिणी । पतत्तारा मनात्कुञ्चत्वान्ताश्रान्ता
 श्रमेमता ॥ ८८ ॥

आर्ता इवेतिकान्तादृष्टिः—

आपिवन्तीव दृश्यंया सविकासातिनिर्मला । सभ्रक्षेपक
 टाक्षा सा कान्ता मन्मथवर्धिनी ॥ ८९ ॥

त्वद्दूषे । तत्तरूपं—पुरोदेशगताभ्यां पताकासन्दंशाभ्यां ।
 निपतन्ति—क्षिप्राधोमुखहंसास्येन । कुन्तलपते—
 शिरोदेशगताभ्यां त्रिपताकाभ्यां ।

अथवा । शिरोदेशगतेन त्रिपताकेन ।

वामभ्रुवां—परिवाहितशिरसा खटकामुखहंस्तेन ।
 उलसत्—उच्छिन्नपद्मकोशेन । वातावर्तित-

मण्डलाकारसूच्या । नर्तित-कंपितालपल्लवेन ।
 उत्पल-विलसित कमलवर्तनया । दल-त्रिपताकेन ।

द्रोणी-सर्पशीर्षेण । द्रुहः सूचीद्वयसंयोगात्-
 अथवा-बहिःक्षिप्ताङ्गुलिद्वंद्वत्रिपताकेन ।

दृष्टयः-नेत्रगतचतुरेण ।

इति चित्तवृत्त्यपिका ।

अथनाहावस्वनुकारिणी ।

कस्तूरी तिलकं बाले भाले भल्लीवराजते ।

भ्रूलताचापमाकृष्य न जाने कं हनिष्यसि ॥ ९० ॥

कस्तूरी-नासादेशगतेन विचित्रवर्तनया हंसास्येन ।

तिलकम्-मस्तकदेशगतेन त्रिपताकेन ।

बाले-हृदयगतकाङ्गूलस्वस्तिकाभ्यां । भाले-शिरोदेशगत

पताकाभ्याम् । भल्ली-पृष्ठदेशगतेन खटकामुखेन ।

इव-नतोन्नत कर्तरीमुखेन । राजते —

पुरोदेशगतेन विचित्रकरवर्तनयालपल्लवेन ।

भूलता-भूदेशगतात्कर्णपर्यन्तं खटकामुखेन ।

चापं-शिखरेण ।

आकृष्य-पुरोगतात् कर्णपर्यन्तं खटकामुखेन

नजाने-कम्पितपताकेन । कं-विचित्रवर्तनया चतुरेण ।

हनिष्यसि-अधोमुखगतेन पताकेन ।

अथवा । इदं रुणद्धि मां पद्ममन्तःकूजितषट्पदम् ।

मयादष्टाधरं तस्याः ससीत्कारमिवाननम् ॥ ९१ ॥

इति लोकधर्मी ।

अथनाट्यधर्मी ।

आश्रित्य कैशिकीं वृत्तिं एकां नाट्योपयोगिनीम् ।

तद्योग्यां लौकिकीं शोभां करोत्यावेष्टितादिभिः ॥ ९२ ॥

अंशेनैवोपजीवन्ती लोकमन्या प्रवर्तते ।

नाट्यधर्म्या अपि प्राज्ञा भेदद्वंद्वमिदं जगुः ॥ ९३ ॥

इति नाट्यधर्मी

आङ्गिकाभिनयैरेव भावानेवव्यनक्तियत् ।
तन्नृत्यं मार्गशब्देन प्रसिद्धं नृत्यवेदिनाम् ॥ ९४ ॥

गात्रविक्षेपमात्रन्तु सर्वाभिनयवर्जितम् ।
आङ्गिकोक्तप्रकारेण नृत्तं नृत्तविदोविदुः ॥ ९५ ॥

नृत्तं तत्कथितं तज्ज्ञैरर्थहीनं सुरेखकम् ।
केवलं तत्प्रयोक्तव्यं नृत्तं ताललयाश्रितम् ॥ ९६ ॥

इति नृत्यनृत्तलक्षणम् ।

-तत्र अङ्गप्रत्यङ्गोपाङ्गभेदः । सङ्गीतरत्नावल्यां ।-
शिरोवक्षः करौपार्श्वं कटिश्चरणइत्यपि ।

पङ्क्तानिभवन्त्येव कथितानि विपश्चिता ॥ ९७ ॥

उपाङ्गानि भ्रुवौनेत्रे नासागण्डस्थलाधरम् ।
चिबुकं चेति पट् प्राहुर्नृत्ये नृत्यविशारदाः ।

प्रत्यङ्गानि पुनर्ग्रीवा बाहू पृष्ठं तथोदरम् ।

ऊरुजङ्घायुतंचेति पङ्क्तानि मनीषिभिः ॥ ९८ ॥

तथाचरत्ताकरः ।

अङ्गान्यत्र शिरोहस्तौवक्षः पार्श्वे कटीतटम् ।

पादाविति पङ्क्तानि स्कन्धावप्यपरे जगुः ॥ ९९ ॥

प्रत्यङ्गानि त्विह ग्रीवा बाहू पृष्ठे तथोदरम् ।

ऊरुजङ्घे पङ्क्त्या हरपरे मणिवन्धकौ ॥ १०० ॥

जानुनी भूषणानीति त्रयमप्यधिकं जगुः

दृष्टिभ्रूटताराश्च कपोलौ नासिकानिलः ॥ १०१ ॥

अधरोदशनाजिह्वा चिबुकं वदनं तथा ।

उपाङ्गानि द्वादशेति शिरस्यङ्गान्तरेषु ॥ १०२ ॥

पाष्णीगुल्फौ तथाङ्गुल्यः करयोः पादयोस्तले ।

मुखरागश्च करयोः प्रचारः करणानिच ॥ १०३ ॥

इति रत्नाकरमते अङ्गप्रत्यङ्गोपाङ्गभेदः ।

अथाङ्गिकोक्तप्रकारमाह ।

शिरो नेत्रकरादीनामङ्गानां मेलनेसति ।

कायस्थितिर्मनोनेत्रहारीत्वेषा प्रकीर्तिता ॥ १०४ ॥

कटाक्षेणयुतेनेत्रे निर्मलं भ्रुकुटिद्वयम् ।

सुहासंवदनंचैव रूपमेतदुदाहृतम् ॥ १०५ ॥

अथवा । अङ्ग प्रत्यङ्गाकानां यः सन्निवेशो यथोचितः ।

सैवोक्ता जनताचिचनयनानन्ददायिनी । इति रेखा ॥

प्रमाणं गीतवाद्याभ्यां नृत्यस्य समता भवेत् । इति प्रमाणम् ।

सम्प्रदायानुसरणं मुद्राहृदयरञ्जनी । इति मुद्रा ॥ १०७ ॥

जवत्वं स्थिरता रेखा भ्रमरीदृष्टिरश्रमः ।

प्रीतिर्मेधावचो गीतिः पात्रप्राणा दशस्मृताः ॥ १०८ ॥

इति दशप्राणाः ।

यत्रमध्येन सञ्चेन नैरन्तर्येण नर्तनम्

प्रमाणरेखया युक्तं मट्टनृत्यं प्रचक्षते ॥ १०९ ॥ इति मट्टः ।

यतो हस्तस्ततो दृष्टिर्यतो दृष्टिस्ततोमनः ।

यतोमनस्ततो भावः यतो भावस्ततो रसः ॥ ११० ॥

vi. Nritya (Dance accompanied by Abhinaya) and Nritta (Pure Dance with graceful poses) (Sl. 94-96)

vii. The Angas (principal features), Upangas and pratyangas (subsidiary features) used for Abhinaya (97-103).

viii. A few technical terms in Dance:—

(a) Rekha (attractive pose).

(b) Pramāṇa (rhythm and harmony with vocal music and orchestra).

(c) Mudra (grace and faithfulness to tradition in gestures etc.) (104-107).

xi. The 10 good points of a dancer:—

Quickness, firmness, attractive pose, easy rotation of body, expressive look, endurance, affability, intelligence and memory, clear enunciation and sweet music. (107-109).

x. Maṭṭa Nritya (the most common Dance in South India) (—109).

xi. The 2 most important rules for dance. (110-111).

(சு. 53-111) நடட்டியமும் அதன் முக்கிய அம்சங்களும்:—

i. 'ரஸம்' அல்லது சுவை (சு. 55)

ii. நடட்டியத்தில் சுவையுற்பத்திக்குக் காரணமானவை:—

(a) பாவங்கள் (உணர்ச்சிகள்)

(b) விபாவங்கள் (அனுபூலமான சூழ்நிலை)

(c) அபூபாவங்கள் (பிரபலமான உணர்ச்சியுடைய இணைந்த உணர்ச்சிகள்)

(d) சாத்துகிக பாகங்கள் (மனதில் உணர்ச்சிப் பெருக்கு ஏற்படும்போது தேகத்தில் தானாக ஏற்படும் விளைவுகள்-கண்ணிர் முதலியன).

(e) வ்யபிசாரிபாவங்கள் (குறிப்பிட்ட உணர்ச்சிப் பெருக்குக்கே உரிய ஏனைய உணர்ச்சிகள்). (சு. 56-61)

iii நவரஸங்களும் அவைகளுக்குரிய ஸ்தாயி பாவங்கள் என்னும்/உணர்ச்சிப் பெருக்குகளும் :

உதாரணமாக, சிருங்கரா ரஸமும் அதற்குரிய பதி என்னும் சிற்றின்பமும்.

கடைக்கண் பார்வைகளின் வகை 4 —உதாரணங்களுடன் (சு. 62-71)

iv. 'அபிநயம்'; அதன் 4 வகை :-

ஆங்கிகம் (உடல் உறுப்புக்களால்)

வாசிகம் (பேச்சு)

ஆஹார்யம் (நகை, உடை, சீன் முதலியன)

சாத்துவிகம் (உணர்ச்சிப் பெருக்கின் விளைவுகள்)

(சு. 72-80)

v நடித்தல் முறைகள் இருவகை :-

லோகதர்மி (இயற்கையைப் பின்பற்றுவது)

நாட்டியதர்மி (கலைஞரின் கட்டுப்பாடுகளைப் பின்பற்றுவது). (சு. 81-93)

vi நிருத்தியமும் (அபிநயத்தோடு சேர்ந்த நர்த்தனம்), நிருத்தமும் (சுத்த நர்த்தனம்). (சு. 94-96)

vii அங்க, உபாங்க, பிரத்தியங்கங்கள் (உடல் உறுப்புகளின் பிரிவினை) (சு. 97-103)

viii நாட்டியத்தில் வழங்கப்படும் சில பரிபாஷைச் சொற்கள் :-

(a) 'ரேகை' (எழில் நிறைந்த நிலை)

(b) 'மோமானம்' (பாட்டும், வாத்தியமும், நர்த்தனமும் காலம் முதலியவைகளில் ஒத்திருப்பது)

(c) 'முத்திரை' (சம்பிரதாய சுத்தமும் அழகும் நிறைந்திருக்குமாறு கைகாட்டல் முதலியன)

ix நாட்டிய பாத்திரத்தின் குணங்கள் (பாத்திரப்ராணன் கள்) 10 :—

துரிதம், ஸ்திரத்தன்மை, அழகுவாய்ந்த அங்க அமைப்பு, பாவ பூர்ணமான பார்வை, கலைப்பின்மை, மிசியமான தோற்றம், புத்தி நுட்பம், உச்சரிப்பில் அகூர சுத்தம், இலிய கீதம்.

x 'மட்ட' நிருத்தியம்.

xi நர்த்தனத்திற்கான முக்கியமான விதிகள் 2.

अथ सप्तगतयः ।

भानवी मैनवी चैव गजलीला तुरङ्गिणी ।

हंसी मृगी खञ्जरीटी गतयः सप्तधा त्विमाः ॥ ११२ ॥

भानोर्गतिरिवालक्ष्या या स्यात्पालस्य नृत्यतः ।

सा भानवीगतिः सद्भिर्भाषिता जनरञ्जनी ॥ ११३ ॥

इति भानवी ।

कूपान्तर्गतमीनस्य विश्रान्तिरहितागतिः ।

यथा तथैव नटनी यास्यात्सामैनवीमता ॥ ११४ ॥

इति मैनवी ।

गतिर्मन्दा विलासेन मत्तकुञ्जरवद्भवेत् ।

नटस्य यत्ननृत्येतु सागतिर्गजगामिनी ॥ ११५ ॥

इति गजगामिनी ।

अभ्र(श्र)मं यागतिश्शीघ्रं वाचो व्यावर्तनोत्तरा ।

असौ तुरङ्गिणी सद्भिः कथिता गतिवेदिभिः ॥ ११६ ॥

इति तुरङ्गिणी ।

अयं श्लोकः संगीतमकरंदे प्रमाणी-

कृतः । तत् पाठान्तरं यथा :—

अतीव यागतिः शीघ्रं वायोर्व्यावर्तनोत्तरा

असौ तुरंगिणीसद्भिः कथिता गतिकोविदैः' इति ॥ ११७ ॥

हंसस्येव गतिर्मन्दा मन्दव्यावर्तनोत्तरा ।

या विशाला हंसिनी सा नर्तने कथिता बुधैः ॥ ११८ ॥

इति हंसिनी ।

मृगीवचकिताङ्गी याऽनुरक्ता नर्तकीयदा ।

गतितुरचयेन्नृत्ये सामृगी परिकीर्तिता ॥ ११९ ॥

इति मृगी ।

समपादं समारभ्य यागतिर्द्रुतमानतः ।

खञ्जरीटखगस्येव खञ्जरीटा भवेदसौ । इति खञ्जरीटी ।

भानवी गजलीलाच हंसिनी च तथा परा ।

एतास्तिस्रो बुधैर्लास्ये नृत्येच परिकीर्तिताः ॥ १२१ ॥

मैनवी खञ्जरीटी च तद्वदन्यातुरङ्गिणी ।

इमास्स्युर्गतयस्तिष्ठः ताण्डवे शिववल्लभे ॥ १२२ ॥

ताण्डवे लास्यनृत्येच मृगीसद्विर्मतागतिः । इति गतयः ।

अथवा । लावो हंसोमयूरश्च हयः कुञ्जर एवच ।

तित्तिरः कुक्कटो मीनोप्यष्टधा गतयो मताः ॥ १२३ ॥

इति मतान्तरेगतयः ।

(Sl. 112-123) The seven gaits.

(சு. 112-123) ஏழு வகை கதி பேதங்கள்.

अथताण्डवम् ।

वीरे रसे महोत्साहे पुरुषो यत्नृत्यति

रौद्रभावरसोत्पत्ति तत्ताण्डवमिति स्मृतम् ॥ १२४ ॥

तथाच रत्नाकरमते ।

तण्डूक्तमुद्धतप्रायप्रयोगं ताण्डवम् मतम् । इति ताण्डवम् ।

अथलास्यम्

यौवनस्त्रीविलासिन्यः कामभावविचक्षणाः

यदङ्गहारवैदग्ध्यात्कुर्युर्लास्यमुदीरितम् ॥ १२९ ॥

तथाच रत्नाकरमते

लास्यन्तु सुकुमाराङ्गं मकरध्वजवर्धनम् । इति लास्यम् ।

(Sl. 124-125) Tandava (male dance) and Lasya (Ladies' Dance)

(சு. 124-125) தாண்டவமுதி (ஆடவார் நடத்தணர்), லாஸ்யமுதி (ஸ்த்ரீ நடத்தணர்)

अथ मुखरागः ।

ईषद्धास्यः प्रसन्नास्यो मुखरागो भवेद्द्विधा ।

सहजोऽसहजश्चेति प्रसन्नः कान्तिभूषितः । अथवा

स्वाभाविकः प्रसन्नश्च रक्तश्श्यामश्चतुर्विधः ।

स्वाभाविकस्तु सहजः स्वभावामिनये भवेत् ॥ १२७ ॥

इति स्वाभाविकः ।

प्रसन्नो मधुरः सस्यात् शृङ्गाराद्भुतहास्ययोः । इति प्रसन्नः ।

रक्तस्स्याद्रोहितोर्वीरेकरुणेऽद्भुतहास्ययोः ॥ १२८ ॥

इति रक्तः ।

श्यामोन्वर्थस्तु विज्ञेयः सन्निभत्से भयानके । इति श्यामः ।

इति चतुर्धा मुखरागः ।

(Sl. 126-128) Mukharaga (emotions colouring the face)

(சு. 12-6128) முகராகம் (முகவார்ண மாறுதல்)

अथ नान्दी ।

केयं नान्दी नाम उच्यते ।

सूत्रधारस्य देवस्तुति समाश्रयादाशीर्वादात्मिका नान्दी ।

सूत्रधारः पठेत्तत्र मध्यमं स्वरमाश्रितः ।

नान्दीपदैर्द्वादशभिरष्टभिर्वाप्यलङ्कृतम् ॥ १२९ ॥

अत्र पदशब्देन सुप्तिङन्तं गृह्यत इत्येके ।

श्लोकचरण इत्यपरे । इति नान्दी ।

Sl. 129. Nandi (Benedictory verse)

சு. 129. நான்தி (மங்கள கூலாகம்)

अथ नटलक्षणम्

चतुर्धाभिनयाभिज्ञो नटोभाषादिभेदवित् । इति नटः ।

नर्तकः सूरिभिः प्रोक्तो मार्गनृत्ये कृतश्रमः ॥ १३० ॥

इति नर्तकः ।

Sl. 130. Nata (Dancer) and Nartaka (Expert in classical Dance)

சு. 130. நடன் (கூந்தன்); நர்த்தகன் (புராதன நர்த்தனத் தில் வல்லவன்)

अथ यतिनृत्यम्

कूटाक्षराभ्यां काभ्यांचित् निर्मितोऽत्यन्तकोमलः ।

एकरूपाक्षरश्चत्पुटतालानुगोयदा ॥ १३१ ॥

वाद्यते यो वाद्यखण्डो विरामैर्भूरिभिर्मुहुः ।

यतिरेषा तयानृत्यं चतुर्दिक्षुमनोहरम् । अथवा:—

हरवक्त्रोद्भवैः पादैः कूटैरत्यन्तकोमलैः ।

अष्टतालैकताल्यावा विरामैर्भूरिभिर्मुहुः ॥ १३२ ॥

यो निर्मितो वाद्यपाटैर्वाद्यभेदो यतिस्मृतः ।

कूटाक्षरैः क्रमेण स्यात् आघातः पादयोः समः ।

पार्श्वाङ्गुली मूलपाणिं चरणग्रेणचक्रमात् ॥ १३४ ॥

दौ लौ भवेदष्टताली ।

इत्यष्टताली ।

अथ यतिवाद्याक्षराणि ।

तत् तत्तथा-दाधि किटकथो—तकिट तकिट

धि किट—धिकिट तथोंगा थोंगा थैताति थैथा

ति थै थै थै ति थै थै थै था

इति यतिनृत्यम्

(Sl. 131-134) Yati Nritya (Dance to the accompaniment of a musical piece composed of soft syllables of instrumental sounds)

(சு. 131-134) யதி நிருத்தியம் (வாத்ய அக்ஷரங்களால் தொகுக்கப்பட்ட 'சொல்லுக் கட்டை' யனுசரித்த நர்த்தனா)

अथ शब्दचालिं लक्षयति

प्राग्वत्कृत्वा स्थानहस्तौ मध्यसञ्चेन नर्तकः ।

यत्स्थित्वैकपादेन शब्दवर्णानुगामिनीम् ॥ १३५ ॥

गतिं नयेद्द्वितीयेन दक्षिणाध्वनि शोभनम् ।

तद्वत्पादान्तरेणाथ क्रमेणैतद्द्वयोर्यथा ॥ १३६ ॥

पर्यायेण गतिं कुर्या द्वार्तिकादिषु पञ्चसु ।

मार्गेष्वसौ शब्दचालिः पण्डितैश्चनिरूपिता । अथवा :-

मार्गताळैः क्रमेणैव आदिताळेननर्तनम् ।

शब्दचालिस्तदा प्रोक्तालक्ष्यदृष्ट्याविचक्षणैः ॥ १३८ ॥

शब्दवर्णो यथा । तकुकु ढिंका । झिंकुझिंका

झिंकुकुथरिक्किट थरिक्किट झिं का झिं

थरिक्कि।थरिक्किथोम् ॥

वार्तिके तुचतुर्मात्रा कलाचित्रे

द्विमात्रिका । मात्राच ध्रुवकेचस्यात् अर्धाचित्रतरे मता ॥

अथचित्रतमेमार्गे कलाचानुद्गतसंज्ञिका ।

स्थानकैश्च तथा चारीखण्डमण्डलसंयुता ॥ १४० ॥

करणैश्चाथहस्तैश्च प्रमाणेन विभूषिता ।

शब्दचालिस्तथाज्ञेया संप्रदायागतक्रमात् ॥ १४१ ॥

-तत्रस्थानचार्यादिः

स्थानं स्थितिर्गतिश्चारी स्थानमाद्यंतयोर्गतेः ।

तत्रैकपादगतिः पादचारीशब्देनकथ्यते ॥ १४२ ॥

पादद्वयेन करणं तन्नृत्यकरणास्पृथक् ।

करणैःस्यान्निभिः खण्डो मण्डलं खण्डकैस्त्रिभिः ॥ १४३ ॥

चतुर्भिर्वा क्रमात्ताले त्र्यश्रे च चतुरश्रके ।

इति शब्दचालिनृत्यम् ।

(Sl, 135-143) Sabda Chali Nritya (Symmetrically repeated dance to the accompaniment of syllables of instrumental sounds in the 5 margas or provincial modes of varied paces)

(சு, 135-143) சங்கராஜி நிருத்தம் (இடசாரி வலசாரியாக வாக்ய அக்ஷரங்களை அனுசரித்துச் செய்யப்படும் நர்த்தனம்)

अथेदानीं उडुपान्युच्यन्ते

तत्र द्वादश उडुपानिः—

नेरिः करणनेरिश्च भिन्नं चित्रं तथा भवेत् ॥ १४४ ॥

नत्रं च जारमानश्च मूरुरिट्ट(पिल्ल)मुरुस्तथा ।

हुलं च लावणीज्ञेया कर्तरी तुलुकन्तथा ॥ १४५ ॥

प्रसरं च द्वादशस्य रुडुपानियथाक्रमम् ।

आदितालानुगंयत्त विलम्बितलयान्वितम् ॥ १४६ ॥

रेखामुद्राप्रमाणाढ्यं नानाकरविभूषितम् ।

दिक्चक्राभिमुखं नृत्यं नेरिरित्यभिधीयते । इति नेरिः ।

अयं करणसंयुक्तो मतःकरणनेरुकः । इति करण नेरिः ।

स एवद्रुतमानेन नडनेरिरितिस्मृतः । इति नडनेरिः ।
 रसभावादिपुष्ट्यास्याद्वावनेरिस्स एवतु । इति भावनेरिः ।
 शुद्धैरेवपताकायैः शुद्धनेरिरिहोच्यते । इति शुद्धनेरिः ।
 मिळितैस्संयुतैर्हस्तैः सालङ्गं भेदमादिशेत् । इति सालङ्गनेरिः ।
 असंयुतैस्संयुतैश्च नृत्यहस्तैस्तथैव च ॥ १९० ॥

सङ्कीर्णनेरितां प्राहुः नृत्येनृत्यविशारदाः ।

इति सङ्कीर्णनेरिः ।

ध्रुवाऽतिचित्रमार्गाभ्यां गतिसङ्कोचसंयुतम् ॥ १९१ ॥

यत्वरूपकतालेनाप्यसकृच्चालकान्वितम् ।

नर्तनं स्यात्त्रिसञ्ज्ञैस्तु तद्विन्नमभिधीयते । इति भिन्नम् ।

विचित्र चालकोपेतं रेखासौष्ठवशोभितम् ।

एकताळ्याचित्रतरे मार्गे चित्रं तदोदितम् ॥ १९२ ॥

रूपकेणवा ०।०० ते थै ।

इति चित्रम् ।

क्रीडाताळानुगं बालक्रीडासाधनचक्रवत् ।

यतीनां यत्रसङ्कोचप्रसरौ नत्रमीरितम् ॥ १९४ ॥ इति नत्रम् ।

समाच विषमासूची खुलंस्यान्मध्यमानतः ।

इति खुलम् ।

आदितालेन चेद्दिक्षु जारमानन्तदोदितम् । इति जारमानम् ।

उत्कटस्थानकेस्थित्वा शरीरं सरळ्यदा ।

मोटयेत्तिर्यग्भितः क्रीडातालानुगौ मुहुः ।

त्रिपताकौ समाक्षिप्य सर्वतः सामुरुर्मता ॥ १९६ ॥

-तत्रोत्कट लक्षणम्

समासनमसंसृष्ट भूतलं चरणौ समौ ।

यदा तदोत्कटं योगध्यानसन्ध्याजपादिषु । इत्युत्कटम् ।

अथवा आदिताळः । इति मुरुः ॥ १९७ ॥

उत्क्षिप्यपादमेकंचेत् डोलयेल्ललितं वपुः ।

लघुशेखरतालेन मुहुर्हुल्लंतदोच्यते ॥ १९८ ॥ इति हुल्लम् ।

पञ्चमेनकटेरूर्ध्वं भ्रामयेल्लावणीतदा ॥ इति लावणी ॥

समपादेनादिताळे द्रुत्यासव्यापसव्यतः ॥ १९९ ॥

स्वस्तिकीकृत्यजङ्घेचेत् भ्राम्येतां कर्तरीजगुः । इति कर्तरी

गजलीलेन ताळेन नर्तनं सर्वदिङ्मुखम् ॥ १६० ॥

सौष्ठवाधिष्ठितं यत्र तत्तुल्यमभिधीयते । इति तुल्यम् ।

मुहुः प्रसारिताविद्धबाहूतदनुसारिणौ ॥ १६१ ॥

चरणावादिताळेन प्रसरो मध्यमानतः । इति प्रसरम् ।

इति द्वादश उडुपानि ॥

(Sl. 114-161) The 12 varieties of 'Udupas' or quick-movement dances with 'Bhramaris' (rotation movements) in various postures and chālakas (graceful waving of hands) :—

1. Neri 2. Karaneneri 3. Bhinnam 4. Chitram
5. Natram 6. Jāramanam 7. Muru 8. Hullam
9. Lāvāṇi 10. Kartari 11. Tullam 12. Prasaram.

(ச. 144-161) 'உடுபம்' (தூதித காலச் சுற்று முதலிய அசைவுகளுடன் கூடிய நர்த்தன வகை) 12 :—

1. நேரி 2. கரணநேரி 3. பின்னம் 4. சித்ரம்
5. நத்ரம் 6. ஜாரமானம் 6. முரு 8. ஹுல்லம்
9. லாவணி 10. கர்த்தரி 11. துல்லம் 12. ப்ரஸரம்.

इदानीं ध्रुवाड लाग नृत्तमाह ॥

उत्प्लुत्याद्यैर्यदानृत्ये करणैस्तालसम्मितैः ।

तदोत्प्लुत्यादिकरणं नृत्यं नृत्तविदोविदुः ॥ १६२ ॥

इदमव नटा ध्वाडनृत्तं नाम्ना प्रचक्षते ।

अथवा प्रकारान्तरेण लक्षणमाह :-

आकाशचार्यो द्वित्राश्चेत्ततश्च तिरिपं भवेत् ॥ १६३ ॥

अन्तेमुरु तदादिष्टं ध्वाडनृत्यं नटोत्तमैः । अथवा ।

लागद्वये ऽवैकपादं पश्चात्तुतिरिपं भवेत् । इति ध्रुवाडनृत्तम् ।

अथ लागनृत्यम् ।

लागशब्देन कर्णाट भाषयायत्त चोत्प्लुतिः ।

मुल्लवद्वैकपादेन सहैवानुपतेद्यदि ॥ १६५ ॥

द्वितीयोपि तदा रायरङ्गालं तद्विदोविदुः ।

इति रायरङ्गालः ।

मुल्लं वद्धातदोत्प्लुत्य चरणौ पक्षिपक्षवत् ॥ १६६ ॥

भ्रमित्वा निपतेद्भूमौ तदाऽडालमितीरितम् । इत्यडालम् ।
सुलपूर्वं यदोत्प्लुत्य मिळितौ चरणौ समौ ॥ १६७ ॥

दूरं भूमौ निपततः सनिश्शङ्कः प्रकीर्तितः ।

इति निश्शङ्कः ।

अलातं परिवर्त्याङ्गं पादपृष्ठगतं यदा ॥ १६८ ॥

अलातांघ्रौ पृष्ठगते शीघ्रमन्येनलंघयेत् ।

लङ्घयेदङ्घ्रिणान्येन प्रोक्ताहुरुमयीनटैः ॥ १६९ ॥

इति हुरुमयी ।

पुरः प्रसार्यचरणं लङ्घयेदपराङ्घ्रिणा ।

सूलपूर्वं तदान्वर्था प्रोक्ता लङ्घिकजङ्घिका ॥ १७० ॥

इति लङ्घिकजङ्घिका

तामण्डमाहुः कर्णाटा स्त्विदमेव यदापुनः ।

मिळितौ पुरतः पादावडन्तरमितीरितम् ॥ १७१ ॥

इत्यडन्तरम् ।

उत्प्लुत्य चरणद्वन्द्वं वल्लनिष्पीडनोपमम् ।

परिभ्रम्यावनीयाति यदि तदिण्डुरुच्यते । इति दिण्डुः ।

पादौ समौ यदान्यस्मिन्पार्श्वं त्वपरपार्श्वतः ।

उत्प्लुत्य पादयोश्चित्रं तदादेङ्कीति कथ्यते । इति देङ्की

भूमावेकं समास्थाय द्वितीयं पूर्ववद्यदा ।

पातयेच्चरणं चारु तं वीसं चतुरोऽब्रवीत् । इति वीरसु ।

यदिमण्डी मधिष्ठाय प्रसृतौ भ्रमतः करौ ।

तदा तं नटशादूलाः पक्षिशार्दूलमूचिरे ॥ १७९ ॥

इति पक्षिशार्दूलः । इति ध्रुवाड लागनृत्तम् ।

(Sl. 162-175) Dhruvāḍalāga Nritya and its varieties.

(ச. 162-175) த்ருவாடலாக நிருத்தியத்தின் வகைகள்.

अथ शब्दनृत्तं प्रारभ्यते ।

अङ्गैर्द्रुतादिमानं स्यात् तत्तत्कारं च पादयोः ।

वाद्याक्षरं रसैर्युक्तं शब्दनृत्तं तदा भवेत् ॥ १७६ ॥

गालेनटः स्वरानङ्गैर्भावान् लोचनचेष्टितैः ।

पादाभ्यां दर्शयेत्तालं लयान् शब्दाक्षराण्यपि ॥ १७७ ॥

तालधारिण्यभिध्यक्तं तादिकं वर्णसञ्चयम् ।

समुच्चरति पङ्जादीन् मगणादिगणान्वितम् ॥ १७८ ॥

चतुरश्रं समाधाय विधाय शिखरंकरम् ।

नाभावेकमुखोदेशेऽप्यपरं पुरतःकरम् ॥ १७९ ॥

पताकहस्तकाद्यन्यतमं कुर्यात्प्रयत्नतः ।

आद्यशब्दाक्षरोत्पत्तिहेतुकं सुभगं ततः ॥ १८० ॥

एकपादं पुरस्सूची परं चरणमञ्चितम् ।

पश्चान्न्यस्यायतं हस्तं तत्तत्कारसमं यदा ॥ १८१ ॥

व्यावर्तयेत्तमेवाङ्गि नयेत्पश्चात्तथापरम् ।

नाभौ तदूर्ध्वकुचयोः स्कन्धयोः शिखरौकरौ ॥ १८२ ॥

गीतेऽथ शब्द उडुपे लागेस्याप्यौ क्रमात्पुनः ।

करणे नृत्यहस्तैश्च चारीस्थानकसम्मिता ॥ १८३ ॥

शब्दप्राधान्यतोज्ञेया वाद्याक्षरविवेकतः ।

वाद्याक्षराणि यथा । तद्वि त्थोंठेनं ॥ १८४ ॥

शब्दनृतं द्विधात्रैक मक्षरैक प्रधानकम् ।

स्वरप्रधानमपरं नर्तनं यत्र जायते ॥ १८५ ॥

वाद्यप्रबन्धाये पूर्वं उक्तास्तेनैव सूरयः ।

दाक्षिणात्या जगुश्शब्दाभिधेया नृत्यकर्मणि ॥ १८६ ॥

तत् प्रथमं ध्रुवस्योदाहरणम् । तत्तं दिक्किणक

जक जक ठिंठिं शक किग ककिण जकक जकक-

तकु कुडि किण- ॥ १८७ ॥

जक झण कुथ डिकि तक्किर्ण जथ डिकिट तक्किण जकणक

किटनक किथा । इति ध्रुवशब्दाः ।

एवमन्येपि शब्दाः लक्ष्ये द्रष्टव्याः ॥ १८८ ॥

इति सूडशब्दनृत्तम् ॥

अथ विवर्तना नृत्तम् ।

दक्षिणांगेऽथवामाङ्गे स्वरपाटगतं यदि ।

नृत्तं विवर्तनाख्यं स्यात् अङ्गोपाङ्गसमन्वितम् ॥ १८९ ॥

ध्रुवतालेन चेन्नृत्यं सर्वलोक मनोहरम् ।

अथोदाहरणं । ध्रुवतालः

ढिं ढिं ढिं णक्का-क्किणक्का था ढै गाढैं टाकिण थोंगा

थोंग । इति विवर्तना नृत्तं । अथ चमत्कार नृत्तम् ।

मिळितौ यत्र हस्तौ च यथाक्षरसमन्वितम् ।

अक्षराणां प्रधानं स्याच्चमत्कारं प्रचक्षते ॥ १९२ ॥

गारुगि ताळेन युतं शोभनं सर्वतोमुखम् । उदाहरणम् ।

ततत थाथा । ततकु कु तत्था । कुनकिट ककुथरिकिट

कुकुं थरिकि । झनकिट कुथाडित्था-इति दक्षिणभागे ।

झन किट ककुथरिकिट ।

ककुन्थरिकि झनकिट कुन्थडिट्ठि ।

इति वामभागे ।

तकुलोक तकधिक तोकधिकि तोक तधिकि ।

तोका झनकिटकु टकुकुथ किटिथा ॥ १९५ ॥ इति अङ्गद्वयेन

इति चमत्कार नृत्तम्

एवं कर्कट एरकट गण्डभेरुण्डइत्यादिशब्दाः ज्ञातव्याः ।

कम्पितोच्छ्रितया किञ्चित्सूच्यां शिं शिं प्रदर्शयेत् ॥

आउञ्जनां वाद्यस्याक्षरमेतत् ।

अग्रे शिं शिं भवेत्कुक्कुपाटोऽउञ्जभवोद्वयम् ॥ १९७ ॥

अग्रगोऽग्रेद्रुतं सर्पन् प्रयोज्यः पङ्क्तिरक्षितौ ।

मर्दितेनाथ थरिः स्यात् मृदङ्गाक्षरसंभवः ॥ १९८ ॥

यस्तिरश्वा पदेनोर्वीं प्रमृद्नाति समर्दितः ।

हरिणत्तासिताचार्या तुतुगोपाङ्गसंभवः ।

समाभ्यां स्याद्दिगिदिगि मृदङ्गोत्थसमन्वितः ॥ १९९ ॥

अन्येऽपि सन्ति भूयांसः शब्दास्तेलक्ष्यवर्मनि ।

ग्रन्थ विस्तर भीरुत्वान्नोक्तं लक्षणवस्तुतः ॥ २०० ॥

इति शब्द नृत्तम्

(Sl. 176-200) Sabda Nritta and its varieties.

(अ. 176-200) शब्द, नृत्त, नृत्त - अ. 176-200 वाक्यकला.

अथ गीत नृत्यम् ।

तदादिवर्ण संघाते गीतताळानुसारिणी ।

ताळधारिसमुद्गीते नृत्येत्पात्रं ससौष्ठवम् ॥ २०१ ॥

येन येन हि गीतेन तन्नाम्ना नृत्यमादिशेत् ।

स्थाय्यादिवर्णनिज्ञेन भावाच्चेन्नाद्युपाङ्गकैः ॥ २०२ ॥

हस्तैरभिनयेदर्थान्पदवाक्यसमुद्भवान् ।

ताळग्रहा नङ्घ्रिभेदैः समादींश्च यथोचितम् ॥ २०३ ॥

अथ स्वरमण्ड नृत्यम् ।

यस्य गीतस्य यो रागस्तत्र मुख्यास्त्रयः स्वराः ।

ग्रहांशन्यासभेदेन तत्र यः स्याद्ग्रहः स्वरः ॥ २०४ ॥

सस्वरोऽत्राभिनेतव्यः अंशन्यासस्वरौ तथा ।

अथ पङ्जादीना मभिनयः ।

दक्षिणे नालपद्मेन वामेन चतुरेण तु ।

परिमण्डलितेनाथ मयूरललितेन च ॥ २०५ ॥

एवं त्रिनिर्दिशेत्पङ्जं कोविदो नाट्यनृत्ययोः ।

अथ ऋषभाभिनयः ।

हंसास्याभिध हस्तेन दक्षिणे नेतरेणतु ।

कटिस्थेनार्धचन्द्रेण समेनशिरसा तथा ॥ २०६ ॥

ब्राह्मद्याख्यस्थानकेनापि धीमान् ऋषभमादिशेत् ।

अथ गान्धाराभिनयः ।

शुकतुण्डेन हस्तेन दृष्ट्या करुणया तथा ।

अधोमुखेन शिरसाऽध्वक्रान्तस्थानकेन च ॥ २०७ ॥

चार्याप्युचितया धीमान् गान्धारं स्वरमदिशेत् ।

अथ मध्यमाभिनयः ।

शैवाख्यस्थानकेनापि कटिच्छिन्नेनवापुनः ॥ २०८ ॥

दृष्ट्याचहास्यया धीरोऽभिनयेन्मध्यमं स्वरम् ।

अथ पञ्चमाभिनयः ।

कृत्वाऽलपल्लवौ हस्तौ धुतेनशिरसा तथा ॥ २०९ ॥

वैष्णवस्थानकेनापि दृष्ट्या कान्ताख्यया तथा ।

एवं विनिर्दिशेद्धीमान् स्वरं पञ्चमसंज्ञकम् ॥ २१० ॥

धैवताभिनयः ।

काङ्गूल हस्तकौ कृत्वा दृष्ट्या बीभत्सया तथा ।

परावृत्ताख्य मूर्ध्ना च प्रत्यालीढाभिधेन च ॥ २११ ॥

स्थानकेन विनिर्देश्यो धैवतो निपुणैर्नटैः ।

निपादाभिनयः ।

हस्तेन करिहस्तेन कटिहस्तेन दीनया ।

दृष्ट्या विधूतशिरसा निपादं सन्निरूपयेत् ॥ २१२ ॥

इति स्वराभिनयः

षड्जादीनामन्यतमः सोऽभिनेयोऽत्रहस्तकैः ।

व्यस्तैस्समस्तैः करणैः तलपुष्पपुटादिभिः ॥ २१३ ॥

तथोचितैः प्रतिदिशं तत्तत्कारानुसारतः ।

निस्सारुकेन तालेन सपताकं प्रनृत्य च ॥ २१४ ॥

तेनकैश्चालकोपेतैः प्रनृत्यध्रुवकेण च ।

विलम्बेन ततो नृत्येत् शब्दखण्डेन तत्परम् ॥ २१५ ॥

यतिगीतेनैकताळ्या यत्यावायत्रनृत्यति ।

हावभावादिसुभगं लास्यलीलामनोहरम् ॥ २१६ ॥

स्वरमण्ठकनृत्यं तदुक्तं नृत्यविशारदैः ॥ २१७ ॥

इति स्वरमण्ठनृत्यम् ।

अथ सालगसूडनृत्यम् ॥

ध्रुवोमण्ठोरूपकं च झंपाताळस्तृतीयकः ।

अष्टताळ्येकताळी च सप्तसालगसूडकाः ॥ २१८ ॥

रत्नाकरमते । आद्यो ध्रुवस्ततो मण्ठः प्रतिमण्ठो निसारुकः ।

अष्टताळस्ततो रास एकताळीत्यसौ मतः ॥ २१९ ॥

अथ शुद्धसूदनृत्यम् ।

एलाकरण ढेंकीभिर्वर्तन्या झोंवडेन च ।

लम्भरासैकताळीभिरष्टभिस्सूड उच्यते ॥ २२० ॥

अथ ध्रुवगीत नृत्यम् ।

ध्रुवेण चच्चत्कारान्तं पूर्वं पूर्ववदाचरेत् ।

करणैर्वेष्टिताद्यैश्च कृताङ्गपरिवर्तनम् ॥ २२१ ॥

दक्षिणादि क्रमान् कुर्वन् समानुभयतोगतीन् ।

नृत्येद् ध्रुवेणाभिनयं हस्तकैः सुमनोहरम् ॥ २२२ ॥

उद्गाहाभोगनृत्यान्ते उद्गाहादौ समापयेत् । इति ध्रुवनृत्यम्

मण्ठकस्य सकृन्नृत्ये उद्गाहं मण्ठतालतः ॥ २२३ ॥

द्विस्त्रिश्चतुर्वा ध्रुवक माभोगस्तु सकृद्यदा ।

विचित्रहस्तकैर्न्यासं ध्रुवादौ पुनराचरेत् ॥ २२४ ॥

योज्यं तदा मण्ठनृत्यं सौष्टवाधिष्ठितं शुभम् ।

इति मण्ठनृत्यम्

रूपकेतु यदोद्गाहाभोगयो गीतयो द्रुतम् ॥ २२५ ॥

ततो नृत्येत् ध्रुवे गीतं द्रुतादिलयसंयुतम् ।

तदा रूपकनृत्यं स्यात् ताले रूपकसंज्ञके ॥ २२६ ॥

इति रूपकं नृत्यम्

श्रृंगपाताले गीयमाने मध्यमानेन नर्तकः ।

यदिनृत्येत्समां चेदं द्रुत्पादप्रचारणम् ॥ २२७ ॥

லசுத்கலாசலாஸ்யாங்னோ யோ நட: பாணிமிஸ்ததா ।

ஐப்பாபாடாடி நுத்யம் ஸ்யாத்கலாஸுரான்தரானிவதம் ॥ ௨௨௮ ॥

இதி ஐப்பாபாட நுத்யம் ।

தூதூயாஸ்யேன தாலேன தூதமானேன யோ நட: ।

யதாமினேயவசுதூ: கரூரதிமனோஹரூ: ॥ ௨௨௯ ॥

லாஸ்யாங்னரனிவதூ: கௌதூத்கலாஸுரபி நுத்யதி ।

ததா தூதூய நுத்யம் ஸ்யான்தூத்யம் விதூதஸுலாவஹம் ॥ ௨௩௦ ॥

இதி தூதூய நுத்யம்

அங்னதாலேன தாலேன யதோதூதாஹாதி தாதுபு ।

கூயமானேபு நுத்யேயு: விலம்பிவதலயாஸுரயம் ।

கூயமானே தூவூ கௌதூதூ கரூரதிமனோஹரூ: ॥ ௨௩௧ ॥

ததாங்னதாலநுத்யம் ஸ்யாத்ஸாமாங்னிக மனோஹரம் ।

இத்யங்னதால நுத்யம் ।

஁கதாலயமிதூ: கூதூ: கூயமானே யதா தூதம் ॥ ௨௩௨ ॥

மதூ: மதூ: ஁மரிகாபுரயோகம் தாலகானிவதம் ।

கூதூகலாஸேனாலாபம் லசலாஸ்யாங்னஸ்யுதம் ॥ ௨௩௩ ॥

விவிதம் நர்தனம் குரூதிகநாலயானுதம் யதா ।

நுத்யம் விதிவூரயா ரூத்யா ததாங்னமனோஹரம் ॥ ௨௩௪ ॥

இத்ய஁கதால நுத்யம் ।

Sl. 201-233) Gita Nritya and its varieties. Here ends the Suddha paddhati or classical dance.

சு. 201-233 கீத கிருத்யம். - அதன் வகைகள். இதனுடன் 'சுத்த பத்ததி' என்று சொல்லப்படும் ஁த்யம் முடிந்தது.

इति शुद्धपद्धतिः ।

अथ देशीनृत्यविधिः ।

तत्र चिन्दुनृत्यम् ।

विडचिन्दुःकालचारीचेतिचिन्दुर्द्विधाभवेत् ।

पदपिलमुख्यत्र निवद्धोविडचिन्दुकः ॥ २३५ ॥

तत्र जात्यनुकारेण कालचारीति कर्तितः ।

तानतालसुलतुङ्ग घर्षरीध्वनिपेशलम् ॥ २३६ ॥

वादिते तुडिकेचिन्दुगीतेन यतिपूर्वकम् ।

तत्तज्जातियुतं नृत्यं नानागतिविचित्रितम् ॥ २३७ ॥

चारुपाटानुगं चंचत्किङ्किणीध्वनिपेशलम् ।

कलामैरपिलास्याङ्गै रङ्गजैरन्तरान्तरा ॥ २३८ ॥

धृतहस्तत्रिशूलादि यत्रनृत्यंसमाचरेत् ।

तदाधीरैस्समाख्यातं चिन्दुनृत्यं मनोहरम् ॥ २३९ ॥

यत्रोद्वाहध्रुवपदे बद्धे द्राविडभाषया ।

तद्गीतं चिन्दुसंज्ञंस्यात् आभोगेनविर्वर्जितम् ॥ २४० ॥

इति चिन्दुनृत्यम् ।

अथ देशीकट्टरीविधिः

उडुकेवाद्यमानेतु यत्रनृत्यं धृताञ्चलम् ।

रङ्गं प्रविश्य तदनु नान्दीमभिनयेत्ततः ॥ २४१ ॥

नृत्यशब्देन लास्याङ्ग युक्तेन तदनन्तरम्

आलापेनलसतुङ्ग सुललास्याङ्ग सुन्दरम् ॥ २४२ ॥

विचित्रचरणं साक्षाद्रागमूर्तिमिवाङ्गकैः ।

दर्शयन् विविधं नृत्यं लास्यलीलामनोहरम् ॥ २४३ ॥

ततः पिलुमुखनृत्यं मध्ये मध्ये यथोचितम् ।

धरुमि हविभावाभ्यां लयतालानुसंगतम् ॥ २४४ ॥

कोमलाङ्गैरन्वितं च नर्तनं तनुयाततः ।

वाद्याक्षरैर्निर्मितं च नृत्यन्तुद्रुतमानतः ॥ २४५ ॥

पुनः पिलुमुखया नृत्यं च विधिपूर्वकम् ।

पुनः शब्दाक्षरैर्नृत्यं सुलूपेन यथोचितम् ॥ २४६ ॥

रचयेदथ शब्देन द्विरावृत्तपदेन च ।

विधाय नर्तनं चारुशब्देन्यासं समाचरेत् ॥ २४७ ॥

एवं कर्तरि नृत्ये च यथायोग्यं समाचरेत् ।

नियमात्कर्तरि ज्ञेया रसिकानां सुखप्रदा ॥ २४८ ॥

मल्लिकामोदनामापि प्रसिद्धा लक्ष्यदृष्टिः ।

अद्री तुडुकपर्याया नृत्यज्ञैः कथिता यतः ॥ २४९ ॥

आलापो यत्र नृत्येत धरुणां यत्र नर्तनम् ।

स्वरपट्टिसमायुक्तं सुलूपं पदमेव च ॥ २५० ॥

क्रमेण व्युत्क्रमेणाथ नर्तनं कट्टरिर्मता ।

बन्धनापरपर्यायाः कथिता नृत्यवेदिभिः ॥ २५१ ॥

तत्तत्कारादिकैः पादैरेकताल्यादिभिर्युतम् ।

धात्वादिरहितं गीतं आलापः परिकीर्तितः । अथवा
रागालापनमालतिः प्रकटीकरणं मतम् ॥ २९२ ॥

इति आलापः ।

भाषयाचांप्रयानित्यं ध्रुवधातुविनिर्मिता ।

उद्गाहाऽऽभोगरहिता धरू तद्ज्ञैर्निरूपिता ॥ २९३ ॥

धरू वेदमिताकेचिदन्ये वाणाङ्ग सम्मिता ।

नस्त्रीकुर्वन्ति नियमं लक्ष्यानियमदर्शनात् ॥ २९४ ॥

इति धरू ।

पदमेकं तालहीनं वद्धं तैलङ्गभाषया ।

पूर्वस्वरोच्चार्यमाणं यदेकयतिसंयुतम् ॥ २९५ ॥

पट्टिः साकथिता तद्ज्ञैः विदग्धानां मनोहरा ।

किन्नरी तालयुक्तं च तेन शब्देन नर्तनम् ॥ २९६ ॥

मृदङ्गादियुतं यत्स्यात् सुख्यं तन्निगद्यते ।

ततैर्विरचितं यद्वा सर्वदा सुखदं भवेत् ॥ २९७ ॥

कर्णाट भाषया वद्धैर्यदुद्गाहादिमिर्युतम् ।

तालेन येन केनापि युतं तत्पदसंज्ञकम् ॥ २९८ ॥

सामान्य लक्षणमिदं कथितं लक्ष्यदृष्टितः ।

अन्येऽपि कट्टरेर्भेदाद्रष्टव्या जतिपोषिताः ॥ २९९ ॥

इति कट्टरिन्त्यम् ।

विधुतं कम्पितं यत् स्यादेकचतुष्टयम्

शिरोग्रीवाहस्तपाद कम्पनं रेचकं विदुः ॥ ३०० ॥

आन्ध्र कर्णाट भाषाभिर्युतं च ध्रुवधातुना

लास्यकैलमुखमत्यं कलाकोविदरञ्जकम् ॥ २६१ ॥

वैपोताख्यं तदानृत्यं रसजं दृष्टिसौख्यदम् । इति वैपोताख्यम्

अथ बन्धनृत्यम् ।

यत्नपात्रे उभेयुक्ते नृत्येते करणस्तदा ।

यथामिथो भुजौहस्तौ पादावपि तथा तयोः ॥ २६२ ॥

रमणीयाकृतिर्यद्वा त्रीणि चत्वारिवा तथा ।

यद्वासुन्दररूपाणि त्रीणि चत्वारि पञ्चच ॥ २६३ ॥

यत्ननृत्यन्ति तन्नृत्यं बन्धपूर्वकनृत्यकम् ।

बन्धनृत्ये त्रिलासिन्याः प्राधान्यं तु विशेषतः ॥ २६४ ॥

इति बन्ध नृत्यम् ।

अथ कल्पनृत्यम् ।

किञ्चित्करणमाश्रित्य स्थानकं वा यथेप्सितम् ।

एषां न्यासविधिं कुर्यात्प्रायो नृत्यविचक्षणः ॥ २६५ ॥

प्रायशो गीतनृत्ये तु कल्पतालौ बुधैर्मतौ ।

यतोविनाऽऽभ्यो नोभाति नृत्यं सर्वाङ्गसुन्दरम् ॥ २६६ ॥

यो गीताद्यपदस्यादौ तदन्तस्पर्शरञ्जकः ।

अपरस्यपरस्यादौ सकल्प इति कथ्यते ॥ २६७ ॥

इति कल्पनृत्यम् ।

यवन्याभाषया युक्तं यत्र गीतं धृताञ्चलम् ।

कौलादिगजरा युक्तं माहंगेन विभूषितम् ॥ २६८ ॥

विदध्यान्नर्तनं नानालयत्रय विचित्रितम् ।

कोमलाङ्गैर्यदानृत्यं भ्रमर्यादिविराजितम् ॥ २६९ ॥

सशब्दादिक्रियायत्त ध्रुवज्ञं पादिभेदतः ।

यत्त चेष्टाविरहितं नृत्यं तज्जक्करिर्मितम् ॥ २७० ॥

पारसीकैः पण्डितैश्चोद्गाहादि स्वस्यभाषया

यद्गीतं जकरीसंज्ञा यवनानामतिप्रियम् ॥ २७१ ॥

इति जकरी

गीयमाने ध्रुवपदे गीतेहावमनोहरे ।

नर्तनं तनुयात्पालं कान्ताहास्यादिदृष्टिजम् ॥ २७२ ॥

नानागतिलसद्भाव मुखरागादिसंयुतम्

सुकुमाराङ्गविन्यासं दन्तोद्योतितहावकम् ॥ २७३ ॥

खण्डमानेन रचितं मध्ये मध्येचकम्पनम्

यत्र नृत्यं भवेदेवं द्रुपदारूपं तदाभवेत् ॥ २७४ ॥

प्रायशोमध्यदेशीय भाषयायत्र धातवः ।

उद्गाह ध्रुवकाभोगास्त्रय एतेवदन्तिते ॥ २७५ ॥

उद्गाहवर्जितं केचित्परेत्वाभोगवर्जितम्

उद्गाहाभोगरहितमन्वर्थमपरेजगुः ॥ २७६ ॥

स्यादक्षिभ्रुविकारादि शृङ्गाराकृतिसूचकम् ।

इति वैपोताख्यं नृत्यं ।

अथ पेरेणी ।

भस्मादि श्वेतलिप्ताङ्गो विभ्रन्मुण्डशिरश्शिखाम् ॥ २७७ ॥

आजद्धर्धेरिकाजालजङ्घःशारीरपेशलः ।

पञ्चाङ्गकुशलस्ताल कलालयविचक्षणः ॥ २७८ ॥

पद्मचामेवोच्चरन् पाटान् योनृत्यति सपेरेणी ।

अथ गोण्डली

वाद्यप्रबन्धैः कठिनैस्त्यक्तमेलदिभिस्तथा

गीते सालगसूडस्थैः प्रबन्धैश्चध्रुवादिभिः ॥ २७९ ॥

लास्याङ्गैरचितं यत्र नृत्यंचद्रुतमानतः ।

स्वयंगायतिवाद्यंच त्रिवलीवादयेत्स्वयम् ॥ २८० ॥

तत्पालं गोण्डली, केचित् वादनं नास्यमन्वते ।

त्रिवलीधारणं स्कन्धे ग्राम्यत्वंकुरुतेस्त्रियः ॥ २८१ ॥

अगायन्तीव शारीरा सैवस्यान्मूकगोण्डली ।

इति गोण्डली

गोण्डल्यामण्डनं प्रोक्तं तदृजैःकर्णाटदेशजम् ॥ २८२ ॥

इति श्रीमत्पण्डितलक्ष्मीधरसुतचतुरदामोदरविरचिते

सङ्गीतदर्पणे नृत्ताध्यायः सप्तमः ।

॥ समाप्तश्चायं ग्रन्थः ॥

Printed at
The Kalyan Press, Tiruchi.